

KORUNK

HALADÁS AZ EVOLÚCIÓS JÖVŐ-
BEN • ÖKOLÓGIAI TUDAT, ÖKO-
LÓGIAI FORRADALOM • AZ IS-
MERETLEN FÖLD • EGY ÉLET
A NYELVTÖRTÉNETI KUTATÁS
SZOLGÁLATÁBAN • A BARABÁS
MIKLÓS CÉH TÖRTÉNETÉHEZ •
BUKARESTI MAGYAR HAGYO-
MÁNYOK • NAGY ISTVÁN ÉS A
NÉPI ÍRÓK • EGY SZERSZÁM
DICSÉRETE • A BÉKÉS VILÁ-
GÉRT • NAGYIDŐ JÖTTEKOR •
A SZOCIOLOGIA — ÖNMAGÁRÓL

1975 | 7

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

* * * Nagydő jöttékor... 497

KALLÓS MIKLÓS • Újító szellemű kongresszus 500

VALTER ROMAN • Ökológiai tudat — ökológiai forradalom (Bokor András fordítása) 504

VERES JÓZSEF • Az ismeretlen Föld 510

JULIAN HUXLEY • Haladás az evolúciós jövőben (Fordította és bevezette Szabó T. E. Attila) 517

BALAZS SÁNDOR • Müller felelőssége 522

SÓNI PÁL • Nagy István és a népi írók 527

NAGY JENŐ • Egy élet a nyelvtörténeti kutatás szolgálatában 534

KENEZ FERENC • Feketen a szén megül! (vers) 541

MURÁDIN JENŐ • A Barabás Miklós Céh történetéhez II. 542

JEGYZETEK

KASSAY MIKLÓS • Egy szerszám dicsérete 548

HERÉDI GUSZTÁV • Ekkor mondatott ki... 548

NEMZETKÖZI ÉLET

MĂRȚIAN I. NICIU • A békés világért 551

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

BEKE GYÖRGY • Bukaresti magyar hagyományok a XIX. századból 553

SZEMLE

ION ALUĂȘ • A szociológia önmagáról 560

MÓZES ATTILA • Pont, mint a kavicsok 563

CSEKE VILMOS • Új hazai eredmények a Bolyai-kutatásban 566

ROBOTOS IMRE • Nagy kortársak — emberközelből 567

GAÁL GYÖRGY • Az élménytől a regényig 569

MÓZES HUBA • A megjelenés aszinkroniája 570

LÁTÓHATÁR

Bihari Napló, Era socialistă, Kortárs, Merkur

SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Cseke Tamás, Erdős I. Pál, Látá László, Paulovics László, P. Pongrácz Antónia, Gy. Szabó Béla, Szervátiusz Jenő, Vilhelm Károly, Ziffer Sándor

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).

Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző

Szerkesztőségi főtítkár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.

Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (títkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).

Postacím: Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

Nagyidő jöttekor...

Melyik is a legnemesebb, legjellemzőbb emberi vonás? — kérdezzük nem-ritkán szóban vagy írásban, s elmélkedünk, töprengünk a kérdés fölött. Ki-ki a maga módján válaszol, s az önfeláldozást, az anyai szeretetet éppúgy vallják sa-játosan emberi vonásnak, mint az előrelátást, a gondolkodni tudást vagy a meg-bocsátást.

Napjainkban, amikor az ország lakossága ádáz küzdelmet vív az elszabadult vizekkel, a helytállás különösen értékes emberi tulajdonságnak bizonyul.

A válságos órákban, a kritikus pontokon a helytállás minden módjával, fa-jával, fokával találkozhattunk. Láthattuk minden megnyilvánulási formáját. En-nek a helytállásnak tartalma van, intenzitása, magas fokú erkölcsi töltete.

Mindenekelőtt szocialista tartalma van.

Az elvadult elemi erőkkel szemben szocialista építésünk, több évtizedes tár-sadalmi-politikai-gazdasági küzdelmünk gyümölcset, szocialista rendünk vívmányait védjük a pusztulástól, a leromlástól, sok esetben a megsemmisüléstől. De szo-cialista tartalmú e helytállás abban a tekintetben is, hogy egy szocialista ország honpolgárai állnak a gátakon. Olyan emberek, akik már nem szembenálló tár-sadalmi osztályok egyedei, nem egymásra acsarkodó különböző rendek, ér-dekcsoporthoz, pártok, hanem a sokoldalúan fejlődő, de az egységesség felé ha-ladó társadalom tagjai, testvéri dolgozó osztályok fiai és lányai, s ezen az alapon helytállásuk, egymást segítségük erősebb, fokozottabb. De hagyományosabb is; mert eltekintve a régmúltos történelmi gyökérszettől, mai rendszerünkben a dolgozók egy-más-támogatása, közös helytállása köznapi szokás, jelenünk legvalóbb valósága.

Ennek a helytállásnak hazafias tartalma van. Hazánkat védjük, ennek az országnak, egész népének alkotását. Annak a civilizációnak az anyagi értékeit, amelyet századok és ezredek ota ezen a földön hoztak-hoztunk létre, annak a kultúrának a tárgyi alapjait óvjuk, amelyet nemzedékek és népek, népcsoportok sora ápolt, fejlesztett itt. És megnyilvánulhat ez a hazafiság kiskörű szülőföldsze-retetben, utcamentésben, üzemoltalmazásban, falufelítésben, hajlékbástyázásban; lé-nyege e tájék becsülése, e vidékhez való ragaszkodás, ennek a hazának a gondjá-ból, megpróbáltatásából részt kérő iparkodás.

Helytállásunk mélységesen humánus.

Alapja az a majdnemhogy természetünkkel vált emberi érzés, hogy szánjuk, sajnáljuk a bajba jutottat, és erőnkhez mérten igyekszünk segíteni rajta. Igyek-szünk... Hanem az igyekezet foka, ereje, hatékonysága, intenzitása különböző le-het. Az a katona, aki életét kockáztatva gyermeket, öreget, beteget ment ki az elárasztott házból, az a jószággondozó, aki lélekjelenléte árán egész nyáját, mé-neseket, csordákat ment meg az istállóban-rekedéstől, a lánchoz kötött megfulla-dástól vagy az elsodortatástól, az a munkás, aki két-három váltásban is bent ma-rad a pékségben, és negyvenfokos hőségben dolgozik kényszerűen hiányzó tár-sai helyett, s kenyeret süt, hogy biztosítsa mindenkinek a betevő falatot, nos, az túljutott már a szánakozáson, az egyszerű megindultságon: a cselekvő humanizmus jegyében áll helyt, tevőlegesen segít, és erejét megfeszítve küzd.

Van ebben a helytállásban valaminő sajátos szolidaritás: a dolgozók szoli-daritása.

Olyan magatartás ez, amelynek gyökerei messzire nyúlnak vissza, még a régi világba, amikor a dolgozók legnagyobb kincse a szolidaritás volt, amikor magukra-hagyottságukban a nagykapitalistákkal, a földesurakkal, a katonasággal, a min-denható állammal szemben csupán egymástól kaphattak segítséget. Mélyen gyö-kerezett ez az érzés minden földművesben, minden munkásban, sok kisiparosban és értelmiségiben. A felszabadulás után azonban a dolgozók szolidaritása gazda-godott, bizonyos jelentésváltozáson ment át. Elsősorban az új rend kialakítására,

megvédésére, fejlesztésére irányult, s ez a régi és új ötvözetű tartalom egyaránt dolgozik most a helytállóknak.

A helytállásnak erkölce van.

Egyszerűen fogalmazva: abban az érzésben, álláspontban, vélekedésben nyilvánul meg, hogy nem tisztességes dolog télenkedni, közömbösen szemlélődni vagy éppen félreállni, amikor mások bajban vannak. És ez az érzés, ez a vélekedés nagyon fontos, nagyon jó, mindennemű helytállás-erkölcsnek nélkülözhetetlen alapja. Hanem a töltések és gátak védelmének szervezettsége, a közlekedés vagy a villanyhálózat helyreállításának gyorsasága, a teljes érésbe vagy már túlérésbe jutott gabona mentésszerű aratása arra vall, hogy egy mélyebb töltésű, tágabb, alapozású erkölcs nyilvánul meg a mostani helytállásban: a hősiesség. Lehet, hogy egyesek számára már avitt ez a kifejezés, hangzása tompa, külleme pedig kopottas. Mégis, fénye most gyakran föl-fölvillan, mi több, ott izzik a javakat és életeteket mentők cselekedeteiben, s nagyon sok tett, nem egy kiemelkedő teljesítmény megvilágítására az egyedüli alkalmas fogalom. És tegyük hozzá: ez a tömegméretekben jelentkező hősiesség nálunk természetes történelmi jelenség. Múltunk a bizonyosság rá, hogy nagy megpróbáltatások, szorítás helyzetek, kataklizmák esetén az ország sorsa azon múltott, hogy a tömegek helytállása miféle erkölcsön alapul, milyen etikai töltést hordoz. És tudott dolog, hogy ha a helytállás — lett legyen szó fegyveres harcról, munka-erőfeszítésről avagy áldozathozatról — a tömeges hősiességig fokozódott, akkor megmentette az országot. Napjainkban pedig sok minden arra vall, hogy ilyenféle helytállásnak vagyunk a tanúi: ezt bizonyítja Arad megmentése éppen úgy, mint az, hogy a legsúlyosabban érintett városokban, falvakban is megszakítás nélkül biztosították az ivóvizet és az alapvető élelmiszereket, a megelőző védőoltást vagy a gyógykezelést.

Végösszegezeként pedig elmondható, hogy e helytállás lényegében véve politikai alapállás is. Sőt, mindenekfölött az. Mert az előntött búzaföldön és az eliszaposodott üzemi csarnokban éppen úgy, mint a gátakon, politikai hadállásainkat védelmezzük. Hogy a gazdaság és a politikum között milyen szoros az összefüggés, azt nem szükséges bővebben fejtegetni: megértette ezt minden katona és dolgozó, valamennyi diák és valahány rendű-rangú ember, aki ma felfokozott erőfeszítést fejt ki. Megértették pártunk főtítkárnak fölhívásából, megértették az iskolában, tanfolyamokon, szemináriumokon tanultakból, de megértették életpaszatlatukból is. Megértették, hogy a gyárak iparosítási politikánk létesítményei, a lakótelepek a népjólét igen fontos elemei, az iskolák, a diákoththonok, színházak és könyvtárak művelődéspolitikánk alapjai, s megmentésük révén biztosíthatjuk megélhetésünk további javulását éppen úgy, mint nagyszabású kulturális, közoktatási elgondolásaink valóra váltását.

A helytállás mögött magatartás rejlik.

A helytállás etikai habitus kérdése. Ne feledjük, nem mindenkit sújt az áradat, belvíz vagy földcsuszamlás. És nem mindenkit mozgósítottak, vezényeltek, irányítottak a védelmi vonalakba. És nem mindenki volt érdekelt közvetlenül a gátak megóvásában, a töltések erősítésében, az árhullám levonulásában. Mégis sokan, sokan serénykedtek, megfeszítetten küzdenek a kritikus pontokon. Dolgoznak. Mert bennük is dolgozik valami, amit lehet felelősségérzetnek, kötelességtudatnak, honpolgári öntudatnak vagy más egyébnek nevezni, a lényeg azonban az, hogy emberi tartásmód, elkötelezettség, de úgy is mondhatni, lelki nagyság áll mögötte.

A legnehezebb helyeken sok a fiatal. Erről bárki meggyőződhetett, akár a helyszínen — folyók partján, előntött lakótelepeken, víztől körülzárt falvakon, többváltásos üzemi munkában —, akár a tévében közölt képek alapján. Katonák, ifjúmunkások, diákok, falusi lányok, marokszedő menyecskék mind-mind keményen dolgoztak.

Ez csak természetes — mondhatnók. Elvégre az ifjúság erős, a fiatal bírja inkább a vízbenállást, akárcsak a tűző napot, s eszerint kötelessége is az első sorokban küzdeni. Tudvalevő azonban, hogy nem pusztán testi erőnlétről van szó. Sokkal inkább arról, hogy a fiatalok az iskolában és a hadseregben, a KISZ keretében, gyárakban vagy a termelőszövetkezetben, megannyi munkaközösségben, lakótelepen, utcában, pionírtáborban vagy más emberi csoportban megtanulták, mi a szolidaritás, mi a segítségnyújtás, milyen alapvető emberi kötelesség védelmet nyújtani a védteleneknek, óvni a közvagyonot éppen úgy, mint az egyszerű ember egész életén át összekuporgatott ingóságait vagy családi hajlékát. Bebizonyították, hogy van bennük bátorság és áldozatkészség, hogy nagy erőfeszítésre, elszánt küzdelemre képesek.

Szép a helytállás, szép... Szép a hősiesség, szép... Szép az áldozatkészség is, szép...

De a megelőzésre is van lehetőség. Sok példa bizonyítja, hogy meg lehet zabolázni a legvadabb, legszeszélyesebb folyamokat, hegyi patakokat is. A nemzetgazdaság arányos fejlesztésének törvényén alapuló tervszerű és átfogó szocialista építésnek szerves és elengedhetetlen tartozéka kell hogy legyen a korszerű árvízvédelem, folyószabályozás. Az árvíz nem azonos a földrengéssel, tájfunnal, tornádóval, hurrikánnal, jégesővel, amelyek ellen — mai tudásunk szerint — tehetetlenek vagyunk, hiszen a vízgazdálkodás terén az ókori folyami kultúrák óta gazdag tapasztalatra tett szert az emberiség.

Az 1970-es árvíz nyomán pártunk Központi Bizottsága határozatban jelölte meg az ármentesítő föladatokat. Sokat tettünk azóta, de nem eleget. Ebből kiindulva a párt vezetősége újabb határozatban írta elő — a friss tapasztalatok nyomán — a halaszthatatlan tennivalókat.

Eme határozatnak mindenképpen érvényt kell szerezni. Ilyen méretű országos csapásnak nem szabad megismétlődnie.

KORUNK

**Paulovics László:
Fekete Nap**

Újító szellemű kongresszus

A tíz esztendővel ezelőtt megtartott IX. pártkongresszussal új szakasz kezdődött szocialista fejlődésünkben. Az elmúlt évtized gazdasági, társadalmi-politikai, tudományos, művelődési, művészeti vonatkozásban egyaránt oly gazdag volt eredményekben, mint hazánk történetének egyetlen megelőző időszaka sem. Persze, tekintettel a szocialista társadalom kumulatív fejlődésére, az ilyen szerű megállapítás többé-kevésbé jogosult, valahányszor egy későbbi szakaszt viszonyítunk egy megelőzőhöz. Itt azonban ennél többről van szó. A IX. kongresszust követő időszak nem egyszerűen folytatta az előbbieket, nem csupán gyarapította azok vívmányait, hanem olyan alkotó energiákat szabadított fel, olyan újító szellemet hozott magával a társadalmi tevékenység minden területén, amely a tíz évvel ezelőtti legmagasabb szintű párttanácskozást határhóvé avatta szocialista fejlődésünkben.

Jóllehet már akkor felfigyeltünk a kongresszusi jelentés új hangjára, számos mélyenszántó és merész terveket sejtető megállapítására, egy évtizednyi fejlődés élesebb fényben világítja meg a IX. kongresszus történelmi jelentőségét. Olvassuk újra ebben a megvilágításban a kongresszusi jelentésnek a párt ideológiai munkájával foglalkozó részét.

Az elemzések, megállapítások, feladat kijelölések alapvető vonása a szellemi alkotóerők felszabadításának, kibontakoztatásának igénylése és sürgetése, az ön-elégültség, a rutin, a sablon, a korlátoltság egyértelmű elmarasztalása.

A IX. kongresszuson elhangzott jelentés következetesen végigvezeti azt a gondolatot, hogy mit jelent *ma* a marxizmus klasszikusainak az az ismert megállapítása, miszerint elméletük nem dogma, hanem vezérfonal a cselekvéshez, és milyen feladatok hárulnak ebből a pártra itt és most. A marxizmus élő, folyamatosan fejlődő és gazdagodó tanítás, „alapvető igazságait az élet ragyogóan bebizonyította, kidolgozásakor azonban a marxizmus klasszikusai nem adhattak végleges választ mindazokra a kérdésekre, amelyeket a társadalom későbbi fejlődése vetett fel. Más korban éltek, nem szolgálhattak tehát megoldásokkal azokra a konkrét kérdésekre, amelyek a szocializmusnak egész sor országban bekövetkezett győzelme következményeként jelentek meg, nem elemezhetők teljes változatosságukban a szocializmus építésének formáit és módszereit, a szocialista államok közötti kapcsolatok kérdéseit. E kérdések tanulmányozása és megoldása kötelessége minden egyes marxista—leninista pártnak, amelyek ily módon hozzájárulnak mozgalmunk közös tapasztalatainak gazdagításához.” A jelentés elítélte azokat a megnyilvánulásokat, tendenciákat, amelyek az időszerű társadalmi jelenségek tudományos elemzését túlhaladott vagy az élet által megcáfolt tézisek gépies ismétlésével helyettesítik, leegyszerűsítve és ezáltal meghamisítva értékelik a bonyolult kérdéseket. „A sematizmus megnyilvánulásai, a sablon, tanításunk élő eszméinek kánonokba szorítása, akárcsak az eszméknek unalmas, hozzáférhetetlen formában való kifejezése fékezi az alkotó gondolkodást.” A jelentés ugyanakkor felvázolt néhány alapvető fontosságú gyakorlati és elméleti kérdést, amelyet az alkotó marxizmus szellemében kell tanulmányozni és megoldani. Ilyen kérdések: a párt szerepe a szocialista építés kiteljesítésének időszakában, az állam szerepe, funkcióinak fejlődése, a szocialista demokrácia és fejlődésének útjai, a nemzet fejlődése a szocializmusban, az objektív törvények és hatásuk társadalmunkban, a szocialista tudat fejlődése és szerepe, az ország gazdasági fejlesztésének problémái, a szocialista országok közötti kapcsolatok kérdése stb.

Vessük egybe ezt az elméleti programot a XI. kongresszus dokumentumaival, mindenekelőtt a párt programjával, mindazzal, amit a Román Kommunista Párt az elmúlt évtizedben elméleti téren tett és megvalósított, s teljes mértékben élénk táru a IX. kongresszus megújító eszméinek jelentősége. A rendkívüli horderejű elméleti kérdések kidolgozása mindenekelőtt a párt központi vezetése kollektív gondolkodásának gyümölcse kell hogy legyen — hangoztatta a IX. kongresszuson előterjesztett jelentés. Valóban, az elmúlt évtized tapasztalatai alapján joggal állíthatjuk, hogy a marxizmus—leninizmus alkotó továbbfejlesztése Romániában mindenekelőtt a párt központi vezetésének érdeme, az alkotó marxizmust elsősorban pártunk dokumentumai képviselik. A párt programja szintetizálja mindazt, ami a Román Kommunista Párt hozzájárulása a marxizmus—leninizmus, a tudományos szocializmus továbbfejlesztéséhez.

A Ștefan Gheorghiu Pártakadémia megalapításának 30. évfordulóján tartott beszédében Nicolae Ceaușescu elvtárs ismételtelen sürgette az újító szellemet és

alkotókészséget az ideológiai tevékenységben. Hangsúlyozta, hogy nem csupán a marxizmus klasszikusainak egyik vagy másik tétele, de a pártdokumentumok egyik vagy másik konkrét vonatkozása is szükségképpen érvényét veszti a fejlődés folyamán. Az elméleti alkotómunka éppen ezért sohasem tekinthető lezártnak. Az új helyzetek és feladatok új megoldásokat igényelnek.

Az autentikus marxizmusban az alkotókészség szervesen ötvöződik az elvi hűséggel és következetességgel. Az autentikus marxizmus szellemében járunk el, hogyha a marxizmust nem dogmának, hanem a cselekvés vezérfonalának tekintjük, hogyha kész receptek vak alkalmazása helyett az időszerű kérdések önálló, saját fejjel való átgondolását, a konkrét helyzetnek megfelelő optimális megoldások kidolgozását szorgalmazzuk. Lenin írja valahol — dogmatikusokkal polemizálva — Marx egyik, a kapitalizmusra vonatkozó megállapításával kapcsolatban, hogy az érvényesnek tekinthető a nyugat-európai kapitalizmus fejlődésének három évszázadára, de egyáltalán nem érvényes az oroszországi viszonyokra. Lenin kiméretlenül fellépett minden olyan törekvés ellen, amely a marxí tetteket kanonizálta, dogmákká merevítette, ám senki nála következetesebben nem hadakozott a marxista tanítások és szövegek bármilyen meghamisítása vagy elferdítése ellen. Az elvi álláspont — ebben a vonatkozásban — azt jelenti, hogy korántsem szubjektív óhajok vagy konjunkturális szempontok szerint döntik el, mi érvényes és mi nem a marxizmus klasszikusainak tételei közül. Az ilyenszerű értéktételek csakis az elmélet és a gyakorlat szüntelen, következetesen érvényesített, éltető egybevetéséből származhat.

Szó lehet itt még a marxizmus klasszikusai munkáinak, elemzéseinek módszertani jelentőségéről, és ez a módszertani jelentőség — éppen ez az, ami vezérfonal a cselekvéshez — még azokban az írásokban is adott, amelyeknek konkrét megállapításai vagy következtetései elévültek. Egy klasszikus példán szemléltetjük, mire gondolunk. Amikor Lenin kidolgozta azt a tételt, hogy a szocialista forradalom kirobbanhat és győzedelmeskedhet egy országban, nem is a legfejlettebben, hanem ott, ahol az imperializmus láncja a leggyengébb, az új körülmények között érvénytelennek ítélte Marx ama korábbi tételét, miszerint a szocialista forradalom egyszerre fog kitörni a legfejlettebb tőkés országokban. Ne feledjünk azonban, hogy Lenin *ugyanannak* az elemzési módszernek a segítségével érkezett el az új tételhez, amelyet Marx dolgozott ki akkor, amikor az akkori körülményekre érvényes saját következtetéséhez jutott. Annak, aki Franciaország jelenlegi problémáit elemzi marxista módon, nem kell feltétlenül ismernie azt a konkrét történeti anyagot, amelyre Marx a *Louis Bonaparte Brumaire 18-ája* című munkájában támaszkodik. De sem Franciaország, sem bármilyen más ország helyzetének marxista elemzése nem lehetséges annak az eszmei anyagnak, annak az *elemzési módszernek* az elsajátítása és alkalmazása nélkül, amelyet Marx említett műve tartalmaz.

És még valami. Közismert a marxizmus óriási mérvű térhódítása napjainkban, hatása korunk szellemi életére. Tételei mélyen behatoltak a jelenkori tudományosság valamennyi területére, beleértve a polgári filozófiát, szociológiát, politológiát, esztétikát stb. Nyilvánvaló, hogy ez a marxizmus iránt világszerte tanúsított óriási érdeklődés elsősorban a világban végbement forradalmi átalakulások lecsapódása. Az is nyilvánvaló azonban, hogy a világ tudományosságában a marxizmus nem egyik vagy másik országban kiművelt változatával, hanem mindenekelőtt Marx eredeti szövegeivel és gondolataival hat. Amikor arról értekezünk, hogy a marxizmus hatott olyan gondolkodókra, mint Sartre és Wright Mills, Marcuse és Duverger, Piaget és Lévi-Strauss, evidensen Marx hatásáról van szó, és nem másról.

Mindezekre a tényekre és körülményekre nem árt emlékeztetni akkor, amikor a marxizmus alkotó továbbfejlesztéséről beszélünk, éppen az alkotókészség és az elvi következetesség említett összefüggésének jegyében. A marxizmus vonatkozásában az alkotókészség érvényesítése elválaszthatatlan a marxizmus klasszikusainak állandó és elmélyült tanulmányozásától, a marxizmus autentikus forrásaiban való, mindig termékenyítően és pezsdítően ható, újból és újból való „megmártóztatól”.

Ezeket a gondolatokat az elméleti-ideológiai tevékenységnek egy másik vetülete is sugallta. A IX. kongresszus tág kapukat nyitott a világra. Már a kongresszusi jelentésben kivehetők annak a gondolatnak a körvonalai, amelyet Nicolae Ceaușescu elvtárs a kongresszust követő írásaiban fejtett ki részletesen; eszerint a marxizmus, amelynek már forrásainál is a szellemi alkotás legmagasabbrendű vívmányai állottak, amely „nem a civilizáció széles útjától távol alakult ki”, a jelenkorban még kevésbé fejlődhet a kor szellemi áramlataival való termékeny dialógus és konfrontáció nélkül. A szubjektivizmust, a szüklátókörséget meg-

bélyegző IX. kongresszustól kezdve a romániai tudományosság új módon kapcsolódott be a nemzetközi szellemi vérkeringésbe. Állásfoglalásait a tudományos tárgylagosság, az előítéletek elvetése, az autentikus szellemi értékek iránt tanúsított fogékonyság, a dialóguskészség, a kritikai magatartás elvi alátámasztása jellemzi. Nicolae Ceaușescu elvtárs több ízben is kifejtette — legutóbb a Ștefan Gheorghiu Pártakadémián tartott beszédében is erőteljesen hangsúlyozta —, hogy az elméletben, a tudományban a türelmetlenség, a megbélyegzés, a „címkézés” nem helyettesítheti az érveket, hogy a mienktől eltérő vélemény nem feltétlenül antimarxista, hogy a tudományban, az elméletben elengedhetetlen az eszmék pontos, árnyalt, konkrét értékelése. Ugyanakkor a Román Kommunista Párt óva int a különböző divatos áramlatok kritikátlan átvételétől. A marxizmus nyitottsága — alkotó jellegének, megújodási képességének ez az alapvető feltétele — korántsem azt jelenti, hogy a marxizmus kiegészíthető, „megfejelehető” lenne más eszmeáramlatokkal, hanem azt, hogy képes asszimilálni a más eszmerendszerekben keletkezett autentikus szellemi, tudományos értékeket. Asszimilálni mondjuk, azaz nem *tale quale* átvenni, hanem saját eszmerendszerén átszűrni és így magábailleszteni. A marxizmus alkotó továbbfejlesztésének legfontosabb hajtóerői mindenekelőtt magában a marxizmusban, és nem azon kívül helyezkednek el.

A marxizmus alkotó továbbfejlesztésében nélkülözhetetlen a tudományok közreműködése. A marxizmus klasszikusai ismételten hangoztatták tanításuk és a tudomány szerves összefüggését, élető anyagcseréjét. A IX. kongresszussal ebben a vonatkozásban is valami új kezdődött nálunk. Korántsem véletlen, hogy a IX. kongresszussal felavatott új vezetési stílus, a különböző fontos tevékenységi területek alapvető kérdéseinek mélyreható megvitatása a szakemberek széles körű bevonásával, elsőként a tudományos kutatás irányításában mutatkozott meg. Röviddel a IX. kongresszus után hangzott el Nicolae Ceaușescu elvtárs előadói beszéde a tudományos kutatótevékenység megszervezésének és irányításának javításáról, amely fordulatot jelentett hazánk tudományos életében. Ezt a fordulatot a kongresszusi jelentés készítette elő elvileg, amikor leszögezte: „Pártunk az ideológia és a kultúra terén kifejtett tevékenységében az a lenini eszme vezeti, hogy nem elég elsajátítani a kommunista tudomány jelszavait és konklúzióit, hanem szükséges elsajátítani mindazon ismeretek összességét, amelyeknek következménye maga a kommunizmus.”

A IX. kongresszus óta pártunk dokumentumai, így a párt programja is, körünk fő tartalmának marxista meghatározásában, a világ arculatát alakító forradalmi társadalmi folyamatok mellett, fontos vonásként emelik ki a tudományos-műszaki forradalmat, valamint azt, hogy a szocializmusnak a tudomány legelőrehaladottabb vívmányaira kell épülnie. Az ezekből az elvi megállapításokból fakadó gyakorlati következtetéseknek rendkívüli jelentőségük van nemcsak a nép-gazdaság fejlesztése, a szocialista iparosítás mikéntje, a társadalmi intézmények szervezése és működése, a társadalomvezetés tökéletesítése, hanem az ideológiai munka, a szocialista tudat fejlesztése szempontjából is. A szakértelem, a kompetencia, a tudás társadalmi megbecsülése és presztízse az őt megillető helyre kerül. A IX. kongresszust követő időszakban — így a X. kongresszuson explicite — az ideológiai téren, elsősorban a társadalomtudományok terén dolgozó szakemberektől nem csupán azt igénylik, hogy értelmezzék, kommentálják és népszerűsítsék a párt politikai vonalát, hanem elsősorban azt, hogy behatóan tanulmányozzák a hazánkban végbemenő társadalmi folyamatokat, hozzájáruljanak a felhalmozott tapasztalatok általánosításához, megoldási javaslatokat, változatokat dolgozzanak ki a döntést hozó szervek számára. A IX. kongresszus előkészítette az ilyen alkotómunkához nélkülözhetetlen légkört. E kongresszus jegyében fogant, már említett előadói beszédében Nicolae Ceaușescu elvtárs erről a légkorról többek között a következőket mondotta: „A tudomány haladása gondosságot és fogékonyságot követel mindaz iránt, ami új a kutatásban, figyelembe véve azt a tényt, hogy az új tudományos eszmék gyakran nem kristályosodnak ki már kezdetben egész világosan. Ösztönözni kell az erőfeszítéseket, hogy új utakat tárjunk fel a tudományban, kifejelesztve a kutatókedvet és a szenvedélyességet a tudományos eredetiségre való törekvésben. A tudománynak a mai követelmények színvonalán történő fejlesztése feltételezi a kutatásban dolgozó alkotók egyéniségének szabad érvényesülését, a merészséget és újító szellemet, kiküszöbölve mindenféle merevséget, szűklátókörűséget és a tudományos objektivitás hiányát, feltételezi továbbá a tudományos vélemények széles körű megvitatását.”

Jóllehet nem célunk itt a IX. kongresszus óta az elméleti-ideológiai téren elért eredmények számbavétele, meg kell említenünk, hogy éppen ebben a légkörben „nyertek polgárjogot” és indultak erőteljes fejlődésnek nálunk az olyan, egykor mellőzött diszciplínák, mint a szociológia, a politológia, a vezetéstudomány, va-

lamint — eszmei vetületeként annak, hogy a szocialista humanizmust céltudatosan érvényesítették a párt politikai vonalában — az axiológia, a filozófiai antropológia stb.

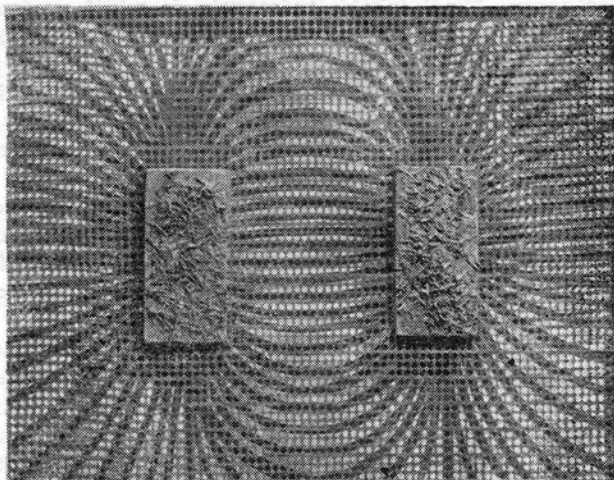
A IX. kongresszuson elhangzott jelentés hasonló szellemben fogalmazta meg az irodalom és a művészet kibontakoztatásához szükséges követelményeket is: „A művészet és az irodalom sajátossága, hogy állandóan foglalkozik a művészi kifejezőeszközök alkotó megújításával és tökéletesítésével, a stílus változatossá tételével; számítani kell az e területen megnyilvánuló mindennemű kizárólagosságra vagy merevségre törekvést. Lényeges az, hogy minden művész, a maga sajátos stílusában, megőrizve művészi egyéniségét, nagy felelősségtudatot tanúsítson műveinek tartalma iránt, törekedjék arra, hogy művei széles csapáson jussanak el a nép értelméhez és szívéhez.”

A IX. kongresszustól máig terjedő időszakban számos pártdokumentum foglalkozott az elméleti-ideológiai munkával. Ha feljegyzéseinkben arra a kérdésre kerestünk volna feleletet, mi a Román Kommunista Párt álláspontja az elméleti-ideológiai tevékenységgel kapcsolatban, a fenti néhány vonás felemlítése rendkívül hiányos válasz lenne. Egyetlen pártdokumentum alapján ez a kérdés nem válaszolható meg a teljesség igényével. Nem szabad szem elől tévesztenünk azt, hogy minden pártdokumentum lényege szerint politikai program, egy meghatározott időszak politikai tennivalóit fejtí ki; a pártdokumentumban, még az elmélettel, a tudománnyal, a kultúrával, a művészettel foglalkozó részek is a politikai vonatkozásokat, pontosabban azt emelik ki, ami az adott időszak politikai feladatai szempontjából a legsürgetőbb, az előtérben áll. Éppen ezért előfordul, hogy egyik vagy másik pártdokumentumban e rendkívül bonyolult kérdéseknek csupán egyik vagy másik vonatkozására kerül a hangsúly. Ez azonban korántsem jelenti a máshol leszögezett elvi álláspontok hatálytalanítását. Konkrétan: nyilvánvaló, hogy az a pártdokumentum, amely az elvi szilárdságot, a pártosság követelményét állítja előtérbe, nem feltételezi, hogy „felfüggesztendő” a merész útkeresés, az újító szellem követelménye, mint ahogy ezek sürgetése egy másik pártdokumentumban nem jelent elvi engedményt.

Amit szemléltetni akartunk, amiről megemlékezni időszerűnek és kötelességünknek tartottuk, az a IX. kongresszuson kikristályosított és a továbbiakban sokoldalúan kifejlesztett szemlélet az elméleti-ideológiai munka szerepéről, jelentőségéről, feladatairól, módjairól. Azt kívántuk hangsúlyozni: a IX. kongresszusnak idevonatkozó megállapításai is alátámasztják azt, a társadalmi tevékenység valamennyi síkján lemérhető és igazolható tény, hogy ez a kongresszus új korszak kezdetét jelzi a párt, hazánk történetében.

Kallós Miklós

Láta László: Mágnes

Ökológiai tudat – ökológiai forradalom

A jelenkori társadalmi fejlődés alapvető tartalmát két egyidejű folyamat alkotja: a szocialista forradalom és a tudományos-műszaki forradalom. Az előbbi a kapitalizmus globális válságát fejezi ki és „oldja meg”, az utóbbi a társadalom természeti környezetét, tehát végső fokon a társadalom létét veszélyeztető válságot idéz elő ember és természet viszonyában, amelynek megoldását csakis egy hiteles *ökológiai forradalom* biztosíthatja.

Ha felismertük és beismertük, hogy a tudományos-műszaki forradalom nem kizárólag tudományos és technikai folyamat, amely társadalmi berendezkedéstől függetlenül érvényesül és fejt ki — pozitív vagy negatív — hatását, akkor a három forradalmi folyamatot szerves összefüggésben, egy átfogó egész kölcsönösen függő részeként fogjuk kezelni. Ez az egységlátás nem pusztán módszertani vívmány, hanem — ami ennél sokkal fontosabb — elméleti igazolása az ökológiai forradalom lehetőségének egyáltalán. Erről az alapról ugyanis nem a civilizációt mint olyat tesszük felelőssé korunk nyugtalanító ökológiai válságáért, hanem politikai és erkölcsi felelősség kérdésévé tesszük társadalom és természet elvesztett, de létfontosságú egyensúlyát. A megszemélyesített, a társadalmi viszonyok rendszerétől függetlenített technika mítosza az ökológiai válság kérdésében hamis alternatívákhoz vezet, és a tétlenség metafizikájába torkollik. Ezzel szemben az a felismerés, hogy az ember és természet viszonyában beállt egyensúlybomlás társadalmilag meghatározott politikai és erkölcsi magatartásformák következménye, forradalmi lényegű, és a megbomlott egyensúly visszaállítására mozgósító, a cselekvéshez elméleti támpontokat adó *ökológiai tudat* kiindulópontja. Az ember termelőtevékenysége révén anyagcserét folytat a természettel. Amilyen mértékben a kapitalizmus korában ez az anyagcsere átfogóvá vált, olyan mértékben züllött a természet ésszerűtlen kifosztásává egyfelől és nagyfokú szennyezésévé másfelől. Napjainkban a természet kincseinek „felcserélése” hulladéokra olyan méreteket öltött, amelyek meghaladják a természet regenerációs folyamatainak teherbírását. A tudományos-műszaki forradalom olyan hatalmas eszközket bocsát az ember rendelkezésére, amelyekkel felelősségtudata nincsen arányban. Minél inkább tudatosítja és minél eredményesebben érvényesíti a társadalom gazdasági érdekeit, annál inkább megfélekeznek ökológiai érdekeiről. Az ember társadalmi-gazdasági tudatossága ökológiai tudattalansággal és tudatlansággal párosul. Ökológiai érdekeit akkor kezdi tudomásul venni, amikor ezek semmibevétele már közvetlenül fenyegeti gazdasági érdekeit. A gazdasági sikert (mértékegysége: a profit) hajszoló kapitalizmus az embert a természet *urává* tette. Az ökológiai forradalom az a folyamat, amelynek során a felelőtlenül pazarló „úrból” felelős, józan *gazda* lesz, akinek gondolkodásmódja az ökológiai tudat: a természeti környezet értékékként való felfogása. A természettel szembeni egész magatartásmódunk gyökeres felülvizsgálása és újrafogalmazása az első lépés az ökológiai forradalom megvalósítása útján, de az ökológiai tudat az egész folyamat során megkülönböztetett szerepet játszik.

Az ökológiai forradalomnak — mint minden tudatosan elindított forradalmi folyamatnak — egy (tudományos) elméletre is szüksége van, amely a környező természetet az emberi tevékenységnek rá gyakorolt hatása szempontjából tárja fel; új fogalmakra, amelyekből ez az elmélet építhető. Az ökológiatudomány — amellyel még adósak vagyunk — társadalom és természeti környezete kölcsön-

hatásait hivatott tanulmányozni, hogy feltárhassa az ember természettel szembeni magatartásának helyes alapelveit. Ez az elméleti előfeltétele annak a folyamatnak, amely mind a természetre ható anyagi eszközöket, mind a társadalom hagyományos értékrendjét forradalmi módon átalakítja. Amikor ugyanis az ember tevékenysége során ellentmondásba kerül a természettel, akkor áttételesen saját értékrendjével kerül konfliktusba. Ezért, noha az ökológiai válság megoldása gyakorlati kérdés, szükségessé teszi megelőzőleg azoknak a hagyományos fogalmaknak és értékeknek az újraértékelését, amelyek révén tudomásul vesszük a természetet, és viszonyulunk hozzá. Az elméleti munkamegosztás keretében a filozófiára itt az a feladat hárul, hogy kritikai és értelmező funkciói gyakorlásával kidolgozza ember és természet viszonyának új, átfogó koncepcióját mint az ökológiai forradalom világnézeti premisszáját. A marxizmus lényegében tartalmazza ennek az alapvonalaikat, amennyiben az embert természeti-társadalmi lényként fogja fel: az ember része a természetnek, és a természet része az embernek.

A megrendelt ökológiatudomány néhány általános alapelvét már készen tartalmazza az emberi gondolkodás, pusztán alkalmazni kell ezeket az új területre.

1. A legfontosabb alapelv az a rendszerelméleti tétel, hogy egy adott rendszer működése a vele kapcsolatos rendszerek működésétől függ. Az egyik rendszer bármely működési rendellenessége károsítja a többi rendszer működését.
2. A funkcionálisan kapcsolt rendszerek között dinamikus egyensúly áll fenn. (Az energiamegmaradás törvénye bolygónk nagy ökoszisztémájának szintjén is érvényes.)
3. Az ember tevékenységével „kinyitja” a természet zárt, önszabályozó rendszerét. A természet mint rendszer csak azzal a feltétellel őrizheti meg egyensúlyállapotát, ha a beékelte láncszem — az ember gazdasági tevékenysége — lényegében átveszi a „gazda-rendszer” működési elveit. Minél nagyobb méreteit és hatását tekintve a természettel rövidre zárt mesterséges rendszer, annál nagyobb kell hogy legyen az ember tervezett hozzájárulása az ökoszisztéma szabályozásához.
4. Az ember által beépített részrendszer rendkívül dinamikus, és a természeti környezet szüntelen átalakítását eredményezi. Ezért nem beszélhetünk a természet és a társadalom között egyszer s mindenkorra, de még csak huzamosabb időre sem adott ökoszisztémáról. A természet és a társadalom viszonyát az állandó instabilitás jellemzi: a kialakított viszonylagos egyensúly állandó eltolódása és helyreállítása.
5. Az ember technikai-gazdasági tevékenysége uniformizálással fenyegeti a természeti környezetet, ami ellentmond az egészséges emberi fejlődés követelményeinek. Alapelve kell tenni az emberi és műszaki haladás érdekeinek összeegyeztetését, mert különben a kettő elveszíti komplementáris jellegét; a technikai haladás az emberi fejlődés ellen fordul.
6. Ha a két részrendszerből alkotott funkcionális egész „sántít”, elvben bármelyik alkotóelem lehet hibaforrás. A természet és a társadalom ökoszisztémájának egyensúlyvesztéséért azonban nyilvánvalóan az utóbbi a felelős. Az egyensúlybomlás a társadalmi tevékenység két jellemzőjének tulajdonítható. Egyrészt a társadalom gazdasági tevékenysége a természeti folyamatok körkörös, ciklikus felépítésével szemben mind a mai napig lineáris felépítésű. Másrészt a társadalom belső ideje összehasonlíthatatlanul gyorsabb, mint a természet biológiai ideje. A természet tehát elvi okokból nem képes eredményesen alkalmazkodni a sokkal gyorsabb ritmusú társadalmi részrendszerhez. Az ökoszisztéma egyensúlyban tartásának feltétele ennél fogva a természetre irányított egész társadalmi tevékenység módjának összehangolása a természet működési elveivel.

A szakirodalomban helyet kapott az a vélemény, hogy bolygónk egyensúlyát csak egy világszinten történő centralizálás (világkormány) képes biztosítani. Véleményünk szerint ez nem adhat optimális megoldásokat. Sokkal eredményesebbnek és könnyebben kivitelezhetőnek ígérkezik egy világszinten ésszerűen egybehangolt regionális tervezés.

Fentebb már jeleztük, hogy a jelenlegi ökológiai válság megoldásának egyedi útja a gazdasági tevékenység összhangba hozása a bioszféra objektív működési törvényeivel. Sürgős teendő azoknak a technológiáknak a kiiktatása, amelyek — mai ismereteink szerint — súlyosan károsítják az élővilágot. A tulajdonképeni feladat azonban ennél átfogóbb és hosszabb távú: *alapvetően* megoldani az ökológiai problémákat, vagyis biztosítani társadalom és természet viszonyának ésszerűségét. Az ökológiai problémák alapvető megoldása útján az első lépés az emberi tevékenység olyan stratégiájának kidolgozása, amelyben a távlati (ökológiai) érdekek előtérbe kerülnek az azonnali (gazdasági) érdekekkel szemben. Az emberi stratégiát a természet stratégiájának mintájára kell újrafogalmazni, vagyis kidolgozni a társadalom *ökológiai stratégiáját*. Az ökológiai stratégia egészen sajátos jelentősége abból adódik, hogy az ökológiai problémák mint problémák akkor is létezni fognak, amikor az emberiség már túl lesz osztályharcos előtörténetén, mert ezek nem a társadalom létezési formáinak, hanem egyáltalán *létezésének* problémái. Ilyen megfontolásból tartja szükségesnek Bertrand de Jouvenel az áttérést „a politikai ökonómiáról a politikai ökológiára“, vagyis egy radikális szempontcserét az emberi stratégiában.

A modern technológiák — amint azt Barry Commoner amerikai biológus megjegyzi — „nagy vívmányt jelentenek gazdasági szempontból, de ökológiai szempontból teljes csődöt“: a hatalmasan megnövekedett termelőerők korában a természet „klasszikus“ kiaknázása éppen maguknak a termelőerőknek az alapjait aknázza alá. Ha túlzásnak kell is tekintenünk Commoner sommás ítéletét, a figyelmeztetés érvényes marad, azzal a kiegészítéssel, hogy a technika nem immanensen „természetellenes“ (tehát emberellenes). Negatív hatásai nem elkerülhetetlenül, hanem bizonyos körülmények között érvényesülnek, tehát *bizonyos* körülmények között el is kerülhetők. Napjaink ökológiai válsága halaszthatatlanul napirendre tűzte a hagyományos ipar átalakítását *ökológiai iparrá*, amely *ökotechnikai* eszközök alkalmazásán és *ökotechnológiai* folyamatokon nyugszik. Ez, és csakis ez a változás biztosíthatja a társadalom műszaki-anyagi alapjának összhangját az ökológiai követelményekkel; a termelés töretlen fejlődését anélkül, hogy helyrehozhatatlan károkat tenne saját természeti alapjában. Az ökológiai problémák ezen a ponton politikai problémákká minősülnek át.

Az ökológiai válság megoldásában a gazdaságtudományoknak is szerepet kell vállalniuk, hiszen a válság éppen ökológiai szempontból ésszerűtlen, csak saját belső logikáját és céljait követő gazdasági tevékenység következménye. A közgazdászok keveset tudnak — legalábbis keveset árulnak el — a gazdasági növekedés és a természeti környezet kölcsönhatásáról. A polgári közgazdaságtan — néhány újkeletű próbálkozástól eltekintve — tudomást sem vesz erről a kölcsönhatásról mint „tárgyon kívüli“, nem kifejezetten gazdasági jellegű problémáról. A polgári közgazdász felfogásában a gazdasági tevékenység teljes egészében a piacon zajlik. Ő tehát a piac törvényeit és a kölcsönösen előnyös cserék lehetőségét vizsgálja anélkül, hogy számításba venné a termelés és a bioszféra viszonyát, vagy föltenné magának a kérdést: vajon milyen összefüggés létezik a gazdasági növekedés törvénye és az élővilág evolúciós törvényei között?

Be kell ismernünk ugyanakkor, hogy a szocialista gazdaságtudomány sem építette be eléggé szervesen vizsgálódásaiba az ökológiai egyensúly problémáját. Tünetérvényű ilyen szempontból, hogy egyetlen politikai gazdaságtan tankönyv sem szentel kellő figyelmet ezeknek a kérdéseknek. A marxista kézikönyvek sem sorolják be egyértelműen az ökológiai követelményeket a gazdasági életet szabályozó törvényszerűségek közé. Néhány megfogalmazott észrevétel és a környezetvédelmet célzó politikai intézkedés nem pótolhatja ezt az elméleti hiányt. Noha A tőkében és más klasszikus szövegekben megtalálható a nyitás a gazdaság ökoló-

giai problémái felé, a marxista politikai gazdaságtan nem aknázza ki ezeket az elméleti premisszákat olyan mértékben, amennyire ezt a tudományos-műszaki forradalom kibontakozása szükségessé tette volna; nem konkretizálta olyan tételekben, amelyek az új gyakorlati szükségletekre érvényes választ adtak volna. A marxista gazdaságelmélet még adósunk egy olyan elméleti modell kidolgozásával, amely a természetet és a társadalmat egységes ökoszisztémának tekinti, s a gazdasági élet alapelveinek az ökoszisztéma működési elveit teszi meg. Egy jövőendő egészséges gazdasági növekedés egyedüli esélye abban áll, hogy a társadalom tevékenysége során érvényesíti az ökológiai szempontokat.

Az új típusú technológiáknak mindenekelőtt a környezet szennyezését kell felszámolniuk. Erre két út kínálkozik: egyrészt a lehetséges minimumra csökkenteni a hulladékok és melléktermékek mennyiségét*, másrészt a hulladékokat és melléktermékeket újra bevinni a termelési folyamatba. Rendszerelméleti fogalmakban ez azt a követelményt jelenti, hogy a hagyományos, *lineáris* termelési folyamatról át kell térni a *körkörös, ciklikus* technológiai folyamatokra, vagyis a termelés rendszerét az ökológiai rendszerek mintájára kell újraszervezni. Ez lehetővé teszi, hogy a termelőtevékenység által „kinyitott” természeti rendszer önszabályozó ökoszisztémává záródjék be. Ez a „zárás” feltételezi a jövőre irányított tudatos szabályozó tevékenységet a társadalom részéről, vagyis a hosszú távú ökológiai tervezést. Ugyanúgy, ahogyan az ember egy távoli történelmi múltban kénytelen volt az egyik napról a másikra történő „tervezésről” (vadászat) áttérni az éves tervezésre (földművelés), a jelen helyzetben létkérdés számára az, hogy a jövő századot *még ma* megtervezze. Az ökológiai válság megoldásának eszközei — a *biokibernetikai technológiák* — jövőnk tulajdonát alkotják, de a hozzájuk vezető úton még ma meg kell tennünk az első határozott lépést. A társadalom és a bioszféra funkcionális bioszintézisének alapköveit ma kell leraknunk, ameddig még egyáltalán van mire alapoznunk.

Az alapvető probléma (és feladat) tehát egy minőségileg új technikai rendszereken alapuló, elvileg új termelési típus létrehozása, amelynek keretében az ember alkotó funkciói erőteljesen előtérbe kerülnek a gépi munkával szemben. A műszaki alkotás új elvének kell érvényt szerezni, amelynek lényege a természeti rendszer biológiai elveinek „visszajátszása” műszaki mechanizmusok keretében. A szakirodalom *biokibernetikának* vagy *bionikának* nevezi ezt az új tudományt, amely a természeti rendszerek működési és vezérlési elveinek a technikai rendszerekbe való transzponálási lehetőségeit vizsgálja. Az automatizálás és kibernetizálás után a termelőtevékenység *bionizálása* vált szükségessé, amelynek lényege a technológiai folyamatok funkcionális egyneműsítése a természeti folyamatokkal. Ettől az új fejlődési szinttől várjuk az eddig kizárólagosan gazdasági célok összhangba hozását az ökológiai érdekekkel. De ennél többet is: a technikának végre emberi arca legyen; az anyagi javak létrehozásának célja essék egybe a teljes dimenziójú emberi minőség magasabb rendű céljával.

Felvetődik annak a társadalmi viszonyrendszernek, „közegnek” a problémája, amelyben ez a — már nemcsak erkölcsileg igényelt, hanem gyakorlatilag is nélkülözhetetlen — forradalmi átalakulás végbemehet. A biotechnika olyan mély strukturális átalakulásokat feltételez a társadalom „szervezetében”, amelyek lehetővé teszik a termelés összehangolását a művelődéssel, a szakmai képzéssel az esztétikai neveléssel, az ember termelő funkcióinak egybeesését az alkotó funkciókkal. A szocialista társadalom történelmileg magasabb rendű fejlődési szintje lesz ez.

* Becslések szerint a fejlett kapitalista országokban a termelésből származó hulladékok mennyisége eléri az évi 13 milliárd tonnát. Ez nem kevesebb, mint a fele a termelésbe vont természeti anyagok tömegének. Az Egyesült Államokban 1971-ben 4,4 milliárd tonna ipari hulladék keletkezett.

Ha elfogadjuk a termelés történetének fenti korszakolását, felmerül a következő probléma: vajon a jelenlegi tudományos-műszaki forradalom már a biológiai kor hírnöke, vagy az első ipari forradalommal alkot egyetlen nagy, egységes folyamatot? Azon a véleményen vagyunk, hogy a tudományos-műszaki forradalom — a gazdaságra és a társadalomra gyakorolt strukturális hatása alapján — nem képvisel elvileg új fejlődési szakaszt. Lényegében ezt az álláspontot sugallja az eléggé népszerű „második ipari forradalom” megjelölés is. A véleményt az teszi indokolttá, hogy mindkét forradalmi folyamat a kapitalista termelési és társadalmi viszonyok keretében bontakozott ki* bár — a szakemberek nagy részének egybehangzó véleménye szerint — a tudományos-műszaki forradalom a kapitalizmusban nem teljesezhet ki. A második ipari forradalom tehát oly módon része a kapitalista termelési módnak, hogy végső kiteljesedésében messze túl is mutat rajta a szocialista termelési viszonyok irányában.

Az első ipari forradalom és a jelenkori tudományos-műszaki forradalom közötti különbségek közismertek. Eredetükkel kapcsolatban rá kell mutatnunk, hogy míg az előbbi lényegét az empirikus ismeretek felhalmozásának eredményeként bekövetkezett műszaki forradalommal kapta, addig az utóbbi a természettudományos elméletek forradalmi fejlődéséből indul ki. Az első ipari forradalom a kézi munkát részben géppel helyettesítette. A második lényegében ezt a folyamatot teljesíti ki: mind a fizikai, mind a szellemi munkát gépesíti. A felsorolható különbségeknél sokkal meggyőzőbb az alapvető hasonlatosság: mindkét ipari forradalom lényegében a gépi termelést képviseli. A termelés bionizálása — egyebek között, de elsősorban — azt jelenti, hogy a gépi termeléstől elvileg különböző, minőségileg magasabb rendű termelési típust teremtünk.

A bionizálás — a természet évmilliók alatt kialakított funkcionális elvéinek érvényesítése a termelési folyamatban — nemcsak az ökológiai válságot fogja megoldani, hanem egyidejűleg a munka termelékenységének forradalmasítását is biztosíthatja. Téves általánosítás eredménye az a vélemény, hogy a környezetvédelem a gazdasági hatékonyság elkerülhetetlen zuhanását váltja ki. Aki így gondolkodik, azok a hagyományos technológiákból indulnak ki, és jóslataik alapja az az empirikus tény, hogy egy szűrőberendezés milliókba kerül.

A bionizált termelés a természet és társadalom önszabályozó („zárt”) ökoszisztémáját valósítja meg. Ez kérdésessé teszi a klasszikus termodinamika második törvényét, amely kimondja, hogy bármely önszabályozó rendszer csak környezetének degradálásával tarthatja fenn magát, úgy, hogy szervezetségének és rendszerezettségének foka fordított arányban van környezetének azonos jellemzőivel. A lineáris (klasszikus) termodinamika a reverzibilis folyamatok eredményeként keletkező, egyensúlyban levő rendszerekre vonatkozik. A tudósok — például I. Prigogine, G. Glandsdorf, John Wiley, Gyarmati István és sokan mások — az általánosított, nem lineáris termodinamika kidolgozásán fáradoznak, amely az irreverzibilis folyamatokra is érvényes, és így lehetővé teszi a hagyományos termodinamikai felfogás értelmében egymást kölcsönösen kizáró két elv, a második termodinamikai törvény és a biológiai fejlődéstörvények viszonyának új megvilágítását. Az új termodinamika arra a kérdésre keres választ, hogyan

* Ez a tény ugyanakkor a kapitalista termelési viszonyok meglepő alkalmazkodási képességét is mutatja: a kapitalizmus „rothadó szakaszában” képes lendületesen elindítani és részlegesen megvalósítani a termelőerők második forradalmát. Ez rendkívüli jelentőségű a munkásszótály forradalmi stratégiájára nézve. A kapitalizmus adaptációs képességének és ezzel összefüggésben a szocializmusra való áttérési szakasz időtartamának helyes értékelése szempontjából releváns az a tény is, hogy míg a kapitalizmus a legfejlettebb termelőerőkkel rendelkező feudális államokban jött létre először, addig ez a történelmi képlet nem alkalmazható maradéktalanul a következő (a jelenkori) társadalmi forradalmakra.

A kapitalizmus adaptációs képességének elismerése persze nem jelenti azt, hogy ne látnánk jelenkori globális gazdasági-társadalmi válságát, amelyet éppen a rendszert tovább éltető tudományos-műszaki forradalom mélyített el. Csupán arra a veszélyre akarjuk felhívni a figyelmet, amely a kapitalizmus önvédelmi képességének lebecsüléséből ered. Az eddig sikerre vitt szocialista forradalmak példája azt bizonyítja, hogy egy adott társadalom szocialista átalakítására nemcsak akkor nyílik lehetőség, amikor a kapitalizmus globálisan képtelenné vált a továbbélésre.

épülhetnek be a „zárt“, önszabályozó folyamatok olyan struktúrákba, amelyekre az instabilitás a jellemző. A lineáris termodinamika csak a zárt rendszerekre érvényes. A biológiai rendszerekre viszont éppen a nyitottság, a környezettel való állandó konstruktív kölcsönhatás a jellemző, aminek eredményeként a biológiai folyamatok — a fizikaiakkal ellentétben — egy magasabb szervezettség felé haladnak. A biológiai rendszerek, ökoszisztémák mélyebb megismerése cáfolja a klasszikus termodinamikai koncepció egyetemes érvényét, amely szerint a világegyetem a „hőhalál“ abszolút egyensúlya felé haladna.

Az evolúciós törvényeknek és a termodinamika második törvényének viszonya — a *biológiai termodinamika* — egyre több tudóst foglalkoztat. A. P. Dubrov szovjet biofizikus érdekes hipotézist dolgozott ki egy sajátos mező, a *biogravitációs mező* létezésére vonatkozóan, amellyel tudományos magyarázatot kísérel meg a pszichotronikus jelenségekre (távolsági kölcsönhatás). „A biológiai termodinamika — mondotta az első nemzetközi pszichotronikai konferencián (Prága) — figyelmeztet arra, hogy a termodinamika második törvénye, amelyet eddig mint a tudomány egyik sarkkövét kétségbevonhatatlannak hittek, beépíthető az energiaátalakulás folyamatába, amely nemcsak az élő sejt, hanem a biológiai makromolekula szintjén is jelen van.“

A kvantummechanikához hasonlóan a *biogravitáció* nagy jövőt ígérő tudománya is minden bizonnyal meg fogja szabadítani a tudományos gondolkodást néhány, cáfolhatatlan igazságnak hitt előítélettől, és így jótékony hatással lesz a tudomány és közvetve a társadalom fejlődésére. Jelentősége mai szemmel nézve abban áll, hogy vita tárgyává teszi a klasszikus termodinamika második törvényét, és ily módon határozottan utat nyit az ökológiai egyensúly elméleti megalkotásához.

Itt még egy lényeges kérdésre kell megkísérelni a választ: vajon az ember és a természet viszonyában megteremtett vagy újrateremtett egyensúly szavatolhatja-e majd az emberek közötti, ténylegesen emberi viszonyok kialakítását? Ugyanaz a kérdés érvényes ember és gép viszonyára is. Nyilvánvaló, hogy az ember—gép, ember—természet viszony axiológiai értékelésének alapja az, mennyire járulnak hozzá az emberek közötti viszonyok humanizálásához. E viszonyokban bekövetkező, mégoly forradalmi változás is csak akkor jelent tényleges előrelépést, ha segíti a társadalmi viszonyok emberivé tételét. A két viszonyrendszer közötti összefüggés rendkívül bonyolult és áttételes: a technika csak a termelési viszonyok átalakítása útján befolyásolhatja érdemben a többi társadalmi viszonyt. Az információs folyamatok egyre erősödő automatizálása és kibernetizálása, a kommunikáció elszemélytelenedése, valamint az emberi viselkedés egyre növekvő külső irányítása és ellenőrzése feladatokat ró ránk annak a humanista követelménynek a szellemében, miszerint bármely tudományos és műszaki fejlődés végső célja az ember szabad kiteljesedése kell hogy legyen (Marx, Einstein).

Jelen tanulmányban kifejtett gondolataimat nem tekintem a felvetett problémák végleges elméleti megoldásának. Szándékom sokkal szerényebb volt: problémákat akartam jelezni és marxista meggyőződésem alapján, az ember iránti marxista felelősség jegyében személyesen állást foglalni azokban a kérdésekben, amelyeket az emberiség jövője szempontjából alapvetőnek tekintek.

Bokor András fordítása

Az ismeretlen Föld

Földünk parányi része a világegyetemnek. Kutatjuk a „nagy egész” titkait, behatolni próbálunk a kozmosz végtelenjébe — de bolygónkat alig ismerjük. Tudunk valamit a múltjáról, valamivel többet a felépítéséről, amit azonban *ténylegesen* ismerünk, az elég kevés a *feltételezések*hez képest. Modern technikáinkkal is legfennebb tíz kilométerre hatolhatunk be a kéregbe a szárazföldeken, és csak néhány száz méterre a tengerek medrében, ami a Föld átmérőjéhez viszonyítva bizony csekélység. Szeizmikus hullámokkal „világítjuk át”, rakétákról és mesterséges holdakról fényképezzük, kutatjuk a geofizika modern eszközeivel, de a felgyűlt hatalmas adathalmaz mellett sem mondhatjuk, hogy sikerült felfedni történetét, kialakulásának egyes mozzanatait, belsejének összetételét — s így a jövőjéről is csak sejtünk valamit.

A geológia nem új tudományág. Hangyaszorgalommal gyűjtötte évszázadokon át az ismereteket, de a rájuk épített elméletek, hipotézisek és csalhatatlannak vélt megállapítások recsegnek-ropognak az újabb próbatételek, kérdések pergőtüzében. Ez érthető is, hiszen a geológia szinte napjainkig a *szárazföldek* tudománya volt: a tengerek, óceánok mélyét nem ismertük. Sík felületű, kisebb-nagyobb kiemelkedésekkel tarkított medencéknek képzeltük e térségeket, amíg az utóbbi másfél évtized kutatásai és az eredményekből levont következtetések meg nem változtatták nézeteinket, egy új geológiai szemlélet, az ún. *globális tektonika* kialakítását eredményezve. De ez a mai szemlélet sem szilárd. Ingadozik, hipotézisek hullámain ring, mint a csónak, amelynek evezői nem egy irányban mozognak. Tudásunk alatt még korántsem szilárd a talaj, s a csalhatatlannak tűnő adatok is kiigazításra szorulnak.

Kis eltérések nagy távlatokban

Bolygónk *tengely körüli forgása* nem olyan egyenletes, mint nem is olyan rég *feltételeztük*. Tehát a Föld forgássebessége nem a legmegbízhatóbb időmérő — amint ezt a csillagok állása alapján vagy atomórákkal végzett mérések igazolják. Az eltérések nem nagyok, a másodperc milliomod részével mérhetők csak fordulatonként. De ha megtanultunk távlatokban gondolkodni, és tudjuk, hogy bolygónk életkora több évmilliárd, akkor megértjük, hogy egy nehezen elképzelhető, de lehetséges távoljövőben e parányi lassulás a napszak megkétszereződését eredményezi, majd eljut egy olyan szakaszba is, mikor a nappalok és az éjszakák váltakozása a mai egy hónapnak megfelelő „abszolút időt” vesz majd igénybe.

A forgássebesség csökkenésének okai *részben* már ismertek: bolygónkat fékezi a Nap és a Hold vonzóereje. Ugyanakkor azonban a Föld mélyében végbemenő, ma még csak nagyjából ismert anyagmozgások is befolyásolják: a képlekeny köpeny árapálya (ha furcsán hangzik is, nemcsak a tengereknek van árapályuk), az óceáni rifteket formáló lávaáramlatok, melyeknek természetét még nem ismerjük eléggé, és más tényezők.

Bebizonyosodott, hogy a *földrajzi koordináták* sem állandók. Ez a csalhatatlannak vélt hálózat is „csúszkál”. Ma a 39°8' hosszúsági körön elhelyezett nemzetközi megfigyelőállomások igazítják ki az eltéréseket, melyek ha nem is *nagyok*, sokszor számításba kell venni őket: rakéták, úrállomások felbocsátásakor és foga-

dásakor például már lényeges tévedéseket okozhatnak. Elmozdulnak a pólusok is. Évi tíz centiméternyivel, az északi Labrador irányába. Ez sem tűnik nagynak a Föld méreteihez képest, de az évek során át a csekélységek felhalmozódnak, és lényeges változásokat hoznak.

Az említett „állandók” állandótlanságánál is mélyebb nyomot hagytak azonban a földtudományban a *mélytengeri kutatások* eredményeiből levont következtetések. Nyomukban új hipotézisek tűntek fel — vagy úgy is mondhatjuk: a régebbi sejtések modern változatai. A mélytengeri kutatások alaposabb kibontakozásáig az Atlanti-óceán tűnt ismertebbnek. A kutatófúrások azonban számos váratlan jelentőséget tártak fel. Meglepő volt például, hogy a Haiti-szigetek közelében 8000 méter mélységből vett kőzetminták korallformációkat tartalmaznak. De hiszen a korallok csak a sekély vizekben élnek! A mészkőrétegekből vett próbák megerősítették a korallformációkból levont következtetést: 150 millió év alatt a földkéregnek ez a része több mint 6000 métert süllyedt.

Tehát a tengerszint sem megbízható állandó. Az Ausztrália keleti partvidékei közelében végzett tengeri kutatások alapján bebizonyosodott, hogy mintegy 15 ezer évvel ezelőtt a tengerszint itt legalább 150 méterrel volt alacsonyabb, mint ma; az akkor élt korallfajok maradványai, amelyek csak a felszín közelében fejlődhettek, ma 175 méter mélységben fekszenek.

De ha nem állandó a folyadékszint, nem lehet állandó a tengerfenék helyzete sem. A hetvenes években a tengeri kutatások technikája gyors iramban fejlődött. Lehetővé vált 5-7 kilométer mélységből többszáz méteres kutatófúrások mintáit a felszínre hozni. A kőzetminták korának meghatározása újabb meglepetést keltett: az Atlanti-óceán fenekét képező és a szárazföldinél sokkal vékonyabb kéreg „mindössze” 160 millió éves, ami a kontinensek 3 milliárd évéhez képest csakugyan igen kevés. Az óceán alapzatában a mészkőképződmények csak 130-150 millió évesek: egyidősek az archeopteryxekkel, amelyek a mai hatalmas óceán helyén egy sekély vizű tengert láthattak.

A Föld változó arculata

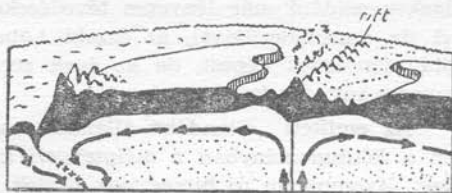
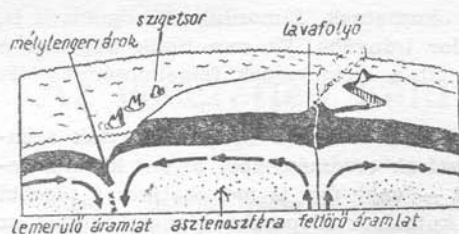
A további mélytengeri kutatások arra a megállapításra jutottak, hogy az óceánfenék kőzetei egy központi gerinctől, törésvonaltól távolodva egyre öregebbek. Ez annyit jelent, hogy egy központi törés mentén a felzúduló magma mintegy szétnyomja a tengerfenék régebbi képződményeit, a tengerfenék expanziója tehát a kontinensek vándorlását eredményezi. A mobilisták, az osztrák Alfred Wegener hipotézisének hívei, látszólag kézzelfogható bizonyítékokat szereztek. Feltevéseiket, amely hosszú ideig csak a kontinensek partvonalainak hasonlóságára és a partmenti geológiai formációk összeegyeztetésére támaszkodott, vitathatatlaná látszott tenni a következő tények is:

- Afrika és Dél-Amerika, illetve Ausztrália és India állatvilágának hasonlósága, a paleontológiai leletek, fosszilis lerakódások egyező elemei;

- a Dél-Afrikában, Dél-Amerikában, Madagaszkáron és Indiában felfedezett glaciális lerakódások, amelyek arra utalnak, hogy a déli földtekék földrészei több száz millió évvel ezelőtt az Antarktisz közelében csoportosultak;

- a paleomágnesség: az, hogy egyes kőzetek a paleomágneses pólusoknak a mai pólusoktól eltérő elhelyezkedését mutatják, amiből megállapítható fokozatos eltávolodásuk eredeti fekvésüktől (a látatómegekben ugyanis az ásványok az adott földrajzi mágneses tér irányvonalai szerint rendeződnek).

E hipotézist igazolják a szeizmikus mérések egyes adatai is, úgyhogy a globális tektonika a földtudományok uralkodó szemléletévé vált. (Szükséges megje-

gyezni, hogy a tengerfenék expanziójának az elméletét, amely a globális tektonika egyik alapköve, Harry Hess és Robert Dietz professzorok egyidőben, egymástól függetlenül állították fel, ami annak a jele, hogy az új földtörténeti szemlélet szinte törvényszerűen alakult ki az észlelt tények nyomán.)

A kontinensek eszerint tehát még ma is vándorolnak: a Föld mélyében léteznek olyan hatalmas erők, melyek képesek óriási tömegeket mozgatni. Arthur Holmes skót geofizikus szerint bolygónk mélyében az egyenlőtlen radioaktív bomlási hő következtében konvektív áramlatok keletkeznek: a melegebb és könnyebb tömegek feltörnek, a hidegebbek és nehezebbek lesüllyednek bizonyos törésvonalak mentén. A mobilista geológusok szerint ez az erő elégséges ahhoz, hogy a szárazföldeket megmozgassa, együtt az ún. tektonikai lemezekkel, amelyeken fekszenek, s amelyek egymással összeütközve hegyeket vagy szubdukciós övezeteket, szétválva óceánokat alkotnak. A lemezek határain megy végbe az állandó földfelszín-formáló folyamat (1. ábra).

A fixista geológusok azonban más véleményen vannak, és ellenérvek seregét sorakoztatják fel.

Ha a kontinensek „úsznak“ a földképen, az óceánok központi törésétől szimmetrikusan a feltörő magma hatására, hogyan magyarázható például Afrika helyzete? Ha a Fekete-kontinens keletre vándorol ugyanakkor, amikor Dél-Amerika nyugatra, és megőrzi a szimmetriát az Atlanti-óceán központi riftjéhez viszonyítva, akkor maga a rift a helyén marad. De mi történik az Indiai-óceán központi törésvonalával? Hova húzódik a belenyomuló Afrika elől, ha ő is meg akarja őrizni központi helyzetét India és a keletre vándorló Ausztrália között? Ha feltételezzük, hogy a két kontinens szétválásakor Afrika a helyén maradt, akkor a két riftnek kellett vándorolnia, az Atlanti-óceánénak nyugatra, az Indiai-óceánénak pedig keletre. De ebben az esetben hogyan magyarázható a magmával fennmaradó kapcsolat? Vagy: miért az Atlanti-óceán riftjéből kiinduló tengerfenék-expanzió nyomja mind Európát, mind Dél-Amerikát nyugatra, tehát ugyanabba az irányba évi néhány centiméteres sebességgel — hiszen a másik oldalról, a Csendes-óceán központi riftjéből, a földkéregnek egy ellenkező irányú nyomása hat, ami gyorsabb és erősebb, mint az Atlanti-óceáné, tehát a két Amerikának kellene keletre vándorolnia, idővel lezárva az Atlanti repedést. Vagy: ha az óceánok fenéke és a kontinensek mozognak, akkor a rajtuk levő vulkánoknak is vándorolniuk kell, ami 100-200 millió év alatt több ezer kilométert jelent. A Csendes-óceán nyugati részén rengeteg vulkáni sziget és tenger alatti vulkán létezik, koruk 20-50 millió év. Mi a helyzet azonban a vulkánok gyökerével? Hiszen a vándorlást figyelembe se véve zavartalanul füstölögnek, nem szakad meg kapcsolatuk a magmával. Vagy a kontinenseket úsztató hatalmas lemezekben „vándorlyukak“ volnának?

A globális tektonika elmélete tehát széles alapozása ellenére sem döntötte el a kérdést. Ezzel magyarázható, hogy a modern kutatásokból származó adatok szaporodása mellett a közelmúltban is jelentek meg olyan tektonikai munkák (például E. Kraus könyve), melyek az óceánok állandóságának vitáját ilyen „békés

kiegyezéssel" ıgyekeznek lezárni: csak az Atlanti-óceán származtatható a kontinensek eltolódásából, a Csendes-óceán ellenben a Hold kiszakadása után visszamaradt hatalmas „sebhely“.

Sok a probléma, az eldöntetlen kérdés tehát a tények „kézzelfoghatósága“ mellett is. Pedig jó lenne tudni, kinek van igaza, s főleg szükséges — mivel csak a Föld múltjának ismerete nyújthat szilárd alapot ahhoz, hogy jövőjére következtessünk. Nemzedékünket és az utánunk következőket közvetlenül érinti az, hogy bolygónk felépítésének, jelenkori fejlődésének, változásainak alaposabb ismerete az ásványi nyersanyagellátás kilátásainak józanabb felmérését eredményezné. Az egész Földre vonatkozóan kialakított általános lemeztektonikai eredmények egyes területekre lebontva közvetlen gazdasági következményekkel járhatnak. (Például lemeztektonikai szempontból Európának az Alpok és a Kárpátok alatti területe szubdukciós övezetet képez, mintegy 200 millió évvel ezelőtt Afrikához tartozott; ezt a tényt a nyersanyagutatási koncepciók kialakításakor figyelembe kell venni, amennyiben vitathatatlan.)

Tágul-e a Föld?

A mobilista és a fixista geológusok vitája el sem csitult, máris új hipotézis merült fel a tudománytörténeti múltból: I. O. Jarkovszkij 1889-ben kifejtett elképzelésének modern változata. Eszerint mindkét tábornak igaza van, ami a logika fényében furcsán hangzik: hogyan vándorolhatnak a kontinensek, ha ugyanakkor egyhelyben állnak? Ez is lehetséges, állítják e hipotézis hívei (például V. Nejman szovjet geológus-mineralógus), mivel a Föld tágul. Hogy szemléletesebb legyen, e tágulást egy felfújódó futball-labdához hasonlítják, melyen a gyűrődések egymástól távolodnak ugyan, de a központhoz viszonyítva egyhelyben maradnak. Így érthető az óceánok központi riftjeiből feltörő magma hatása, a kontinensek partvonalainak a hasonlósága, a különféle óceáni törések független létezése, fejlődése; a vulkánok tehát — gyökerüktől el nem szakadva — csak a csúcsukkal távolodnak egymástól. Ezzel a jelenséggel magyarázható az is, hogy az óceánok alatt a Föld kérge mindössze 5-10 kilométer vastag a kontinensek 30-40 kilométerével szemben.

Ez az elmélet sem magyarázza meg azonban a tektonika minden kérdését, az egymást kizáró tények zűrzavara még fennáll. Egyes dolgokat megvilágít a hipotézis, de más, még sötétebb talányok elé állít. Vegyük csak a leglényegesebbet: ha a Föld folyamatosan tágul, ugyanakkora marad-e a tömege? Vagy az idők folyamán változott, s vele együtt a gravitáció is?

Van egy egyszerű egyenlet, mely kifejezi egy bolygó tömege és a központjától való távolság kapcsolatát a nehézségi erővel: a gravitáció egyenesen arányos a bolygó tömegével, és fordított arányban áll a központtól való távolság négyzetével. Tehát volna lehetőség megállapítani, tágul-e Földünk és hogyan? Ha adatokat lelünk arra vonatkozóan, hogy a Föld különböző korszakaiban a gravitáció valóban változott, akkor a hipotézis alátámasztható. Ha a gravitáció csökkent: a Föld kitágult, de tömege ugyanaz maradt — ha pedig növekedett: megnőtt a tömege is. Léteznek-e erre vonatkozó tényleges adatok?

Ismert tény, hogy miután az élet kilépett a tengerekből, a fejlődés folyamán az állatok méretei egyre nőttek, ameddig elérték a mezozoikum gigászeit, az őshüllők nagyságát. Tovább azonban fordulat mutatkozik: az óriások törpülnek, majd eltűnnek, s a szárazföldi élet „vezéregyéniségeivé“ az apró termetű emlősök válnak. Miután megszabadulnak a szauruszoktól, természetük nőni kezd, majd az utóbbi évmilliókban megint a méretek csökkenése tapasztalható: a masztodon nagyobb volt, mint a mammut, a mammut nagyobb, mint az elefánt, a barlangi

medve nagyobb, mint a mai medvefajok stb. Lehet, hogy valami ismeretlen biológiai törvényszerűség, esetleg kozmikus hatások következménye*, de azt sem lehet kizárni, hogy a gravitáció növekedése a fő ok: az óriás termetű állatok kipusztultak, mert saját súlyuk „szétnyomta” őket.

Közismert az is, hogy homokból nem lehet meredek halmokat rakni, mivel természetes lejtőjük a gravitációtól függ. A homokkő-formációkat vizsgálva azt tapasztalták, hogy a megkövesedett (cementálódott) homokbuckák a régmúlt geológiai korszakokban meredekebb lejtővel formálódtak, mint később, ami arra mutat, hogy a gravitáció abban az időben kisebb volt.

A gravitáció változásait megkísérelték mérni a jelenkorban is. Adat elég kevés van, de mégis akad: az 1875–1928 közötti washingtoni mérésekből kitűnik például, hogy a nehézségi erő ott 980 098 milligalról 980 120-ra nőtt. Az 1955–1967 között végzett leningrádi, kaukázusi és közép-ázsiai mérések szerint a gravitáció átlagosan évi 0,05-0,10 milligallal növekszik. Sok ez, vagy kevés? Attól függ, hogy évek vagy évmilliók távlatában nézzük-e. Egyes számítások szerint a gravitáció 100 millió év alatt a Föld felszínén két és félszeresére növekedett, s ezalatt a Föld átmérője megkétszereződött. Ezek szerint bolygónk 600 millió évvel ezelőtt mintegy hat-nyolcszor kisebb volt a mainál.

Természetesen a méréskülönbségeket lehet magyarázni fluktuációval, epizodikus eltérésekkel is; a növekedés *folytonossága* bizonyíthatja csak a hipotézis igazát, de azt nehéz „kivárni”. Minthogy ma már lehetséges a gravitációs tér mikrogal pontosságú mérése is, egyesek abban bíznak, hogy belátható időn belül kimutatható lesz a gravitációs konstans állandó vagy változó volta. (A laboratóriumi fizikában ez az alapvető konstans természetesen állandó, de mivel geológiai korok távlatában kételyek merültek fel, a dinamikus földtudományi szemlélet betör a laboratóriumi fizika területére is, az egyik legalapvetőbb állandó állandósága iránt támasztva kételyeket. Ha pedig a gravitációs állandó a geológiai korok során változhat, akkor ezt a lehetőséget nem zárhatjuk ki a többi fizikai alapállandóval kapcsolatban sem.)

De ha ténynek fogadjuk el a gravitáció növekedését, fel kell tennünk egy nagyon nehezen megválaszolható kérdést: *honnan* a bolygónk tömegének ilyen nagyarányú növekedése?

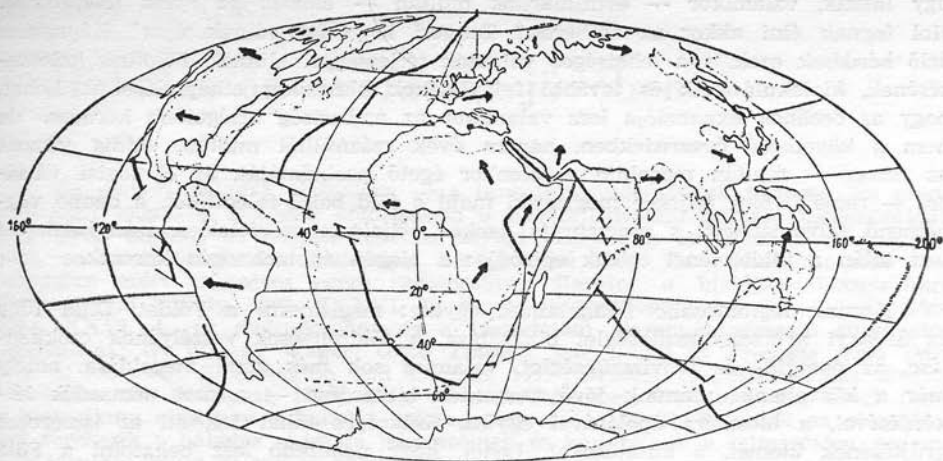
A múlt köde, a jövő látomása

Sok az ismeretlen tényező, nehéz megbízható távlati képet alkotni; Földünk vénülő redői mögött nehéz meglátni évmilliárdokkal fiatalabb vonásait, ami lehetőséget adna jövő arculatának pontosabb elképzeléséhez.

Az ellentmondásos elméletek ellenére azonban az utóbbi évek geológiai eredményeinek biztosabb pilléreire támaszkodva (gondoljunk itt elsősorban a geofizikai módszerekre, a szeizmikus „röntgenképekre”, a mélyfúrásokra, a kozmogónia egyes adataira és nem utolsósorban a Föld és a Hold szerkezeti összehasonlítására), Földünk múltjának köde kezd oszlani, és jövőjének látomása kialakulni. Legvalószínűbbnek az alábbi „négyepizódos” kép mutatkozik.

A kezdet: a Venus és a Mars pályája között szétszórott kozmikus anyagok sűrűsödése, akkumulációja létrehozta bolygónkat. Az alakuló Földre — és Holdra — esőként hullnak a meteoritokká és nagyobb aszteroidákká sűrűsödő tömegek. Egyes aszteroidák átmérője több száz kilométer, így a fiatal bolygón hatalmas kráterek alakulnak ki; a rázúduló anyagtömegek mint hatalmas kalapácsok zúz-

* Ezzel kapcsolatban eredeti hipotézist fejtett ki Lazányi Endre a Korunk Évkönyv 1973-ban közölt tanulmányában. — A szerkesztőség megjegyzése.

zák a felszínt, keverik a kőzeteket, alig elképzelhető káoszt keltve. Bolygónk akkori hőmérsékletét nehéz felbecsülni. Bizonyos, hogy ahova az aszteroidák estek, ott ugrásszerűen emelkedett a hőmérséklet, megolvadtak a kőzetek. A Föld akkori, Hold-jellegű képeinek vonásait később törölte az erózió, de a Holdon mintegy konzerválódtak, az ott adott körülményeknek megfelelően. Az aszteroidák becsapódásai nyomán víz és gázok keletkeznek, s kialakítják az atmoszférát és a hidroszférát. Az aszteroida-bombák időszakának tanúi a 3-4 milliárd éves kőzetek: ezekben találni olyan ásványokat, amelyek csak több ezer atmoszféra nyomás és magas hő mellett keletkezhettek.

A földkéreg kialakulásának második epizódja: a nukleárisnak nevezett szakasz, mikor a főbb módosulások már belső erők hatására jöttek létre. De az epizódok között nincs válaszfal: a Föld fejlődésének harmadik szakasza 3 milliárd évvel ezelőtt kezdődött, s napjainkban is tart. Az epizódok egymásba folynak: félmilliárd évvel ezelőtt megkezdődött a negyedik is.

A harmadikra vissza kell még térnünk. A kozmikus bombázás beveződése és a belső radioaktív folyamatok viszonylagos lecsitulása közben a földkéreg itt-ott mély törések szaggatták meg. A törések között viszonylag mozgékony platformok alakultak ki, a törések mentén pedig állandóan folyt s még ma is folyik az anyagcsere: lentől feltör a magma, fentről pedig a mélybe merülnek a már megkeményedett kőzetek. E gigantikus planetáris folyamat, amelynek mozgatója a radioaktív elemek bomlása, létrehozta a kéreg mai formáját és a kéreg alatti köpenyt, az asztenoszférát. A képlékeny köpenyben létező áramlatok és ellenáramlatok tovább formálják a Föld képét, mozgatják a kontinenseket, amelyeknek egymáshoz viszonyított helyzete 50 millió év múlva a maiétól már lényegesen eltérő lesz. (2. ábra; a pontozott vonalak a kontinensek mai fekvését jelölik). A harmadik szakasz még nem ért véget, sokáig fog tartani, összefonódva a negyedikkel, mely egyben a Föld jövője.

A negyedik epizód az óceánokhoz kapcsolódik. A tengerek pedig csak földtörténeti „tegnapban” keletkeztek, néhány száz millió évvel ezelőtt, valahol a paleozoikum és a mezozoikum határán. Valamikor nagyon kicsinyek, keskenyek voltak, de gyorsan szélesedtek, s az ember kialakulásának időszakában már elfoglalták mai helyzetüket. A felszín ennek megfelelően alakult. Hogy mi váltotta ki a tengerek létrejöttét, a kontinentális és az óceánfenéki kéregkülönbözetet, az ma még nem egészen világos (valószínűleg a mélységi radioaktív folyamatok és az asztenoszféra áramlatai). Tény, hogy az óceánok kialakultak, növekednek, s

úgy látszik, valamikor — évmilliárdok múltán — *előntik az egész földfelszínt.* Hol fognak élni akkor az emberek? Tengeri lényekké válnak újra? Képzetet őrítő kérdések ezek, s a lehetséges válaszok teljességgel elűtnek Földünk keletkezésének, kialakulásának és további fejlődésének klasszikus elképzeléseitől. Lehet, hogy az óceánok expanziója lesz valamikor az emberiség legégetőbb kérdése, de nem a következő évezredekben, hanem évek százmilliói múltán. Addig viszont az ember — miután megoldja a jelenkor égető problémáját, az ökológiai válságot — remélhetőleg teljesen megismeri majd a föld belső felépítését, a benne végbemenő folyamatokat, s megtanulja azokat céljainak megfelelően irányítani. Ez lesz talán a földtörténet ötödik epizódja: a biogén és technogén korszak.

Korunk legfontosabb feladatainak egyike: megismerni a Földet. Ettől függ az ásványi nyersanyagszükséglet biztosítása, a földrengések veszélyének csökkentése, az energia- és ivóvízszükséglet, valamint sok más gond megoldása, amely már a közvetlenül utánunk jövő nemzedék létkérdése — a mai nemzedék létkérdésével, a bioszféra ápolásával együtt. Szükséges tehát fokozni az ismeretek gyűjtésének ütemét, a kutatásokat. Lehet, hogy nehezebb lesz behatolni a Föld mélyébe, mint a kozmoszba. Szürkébb és kevésbé szenzációs, mint az űrrepülés, de az emberiség jövőjének a kulcskérdése mégiscsak ez: a világegyetem e parányi részének alapos ismerete.

Cseke Tamás: Téli éjszaka

Haladás az evolúciós jövőben

Az emberi haladás vizsgálata — a társadalomtudományok területe. Ez azonban nem jelenti a biológiai kötöttségek, a törzsfejlődéstani örökség megtagadását. Egy ilyen tagadás az emberi fejlődés anyagi alapjainak és történeti előzményeinek, az evolúciónak az elismerését kérdőjelezné meg. Az emberi haladás ívét vizsgálva ezért szükséges egyre tudatosabban figyelni a biológiai összetevőkre (*Science and Society*, 1972. XXXVI. 4.; *Revue Internationale des Sciences Sociales*, 1974. XXVI. 4., az élettudomány és a társadalom viszonyát vizsgáló súlypontos összeállítás; W. Warren Wagar: *Good Tidings. The Belief in Progress from Darwin to Marcuse*. Bloomington and London, 1972.; *Munka és emberreválás. Engels hipotézise ma*. Budapest, 1970). Ez a megközelítés, mely tisztában van azzal, hogy a biológikum csak egy a haladás számos összetevője közül, és ebből az alapállásból törekszik a haladás objektív jellemzőinek és korlátainak a felmérésére, érdemben járulhat hozzá az emberi önismeret gazdagításához.

Az irányzat egyik vezéralakja, Julian Huxley közel négy évtizedes következtetései, melyeket az élet evolúciójának vizsgálata során az emberi haladás jövőjével kapcsolatban fogalmazott meg, sokszor összecsengenek előre néző etikai törekvéseinkkel és mai környezetfeltű gondjainkkal is.

Huxley összegező, szintetikus munkájában (*Evolution. The Modern Synthesis*. G. Allen. London, 1942) arra a következtetésre jut, hogy az evolúció nem kötelezően haladó jellegű, nem feltétlenül progresszív. Csak azok a fejlődési sorok tekinthetők progresszíveknek, amelyek: 1. egy adott időben uralkodó (domináns) típusokat termeltek ki magukból; 2. a szervezeti bonyolódás során egyre sikeresebben illeszkedtek környezetükhöz azáltal, hogy jobban ellenőrizték belső szabályozó mechanizmusait, és ezzel egyre függetlenebbekké váltak a külső környezettől. Az emberi evolúcióban mindehhez még egy új jellemző, a külső környezet ellenőrzésének a képessége is társult. Mai megfogalmazásban: a szervezet és a környezet egységét megteremtő fejlődésnek ökológiai alapjai voltak és vannak. Az élet spontán fejlődésének évmilliói alatt az élőlények változtak a környezeti feltételek megszabta irányban. A történelmi időkben viszont a környezet gyorsabban változott, mint a környezetet módosító ember.

Az emberi haladást biológiai szempontból az határozza meg, hogy milyen: 1. az emberi faj egyedeinek az egymáshoz való viszonya; 2. az emberi faj viszonya más élőlényekhez; 3. viszonyunk az élettelen környezethez. Fajunk egyedeinek egymáshoz való viszonya az élettudományi szempontjából mint szaporodásbiológiai, egészségügyi, agresszológiai stb. probléma jelentkezik. A más élőlényekhez való viszonyt táplálkozási láncok, ökológiai piramisok törvényszerűségei szabják meg — társadalmi szinten mindez mint élelmezési (mezőgazdasági) világprobléma jelentkezik. (*Korunk*, 1970. 5., 656—661.; 1975. 4., 285—288.; 288—290. stb.) Az élettelen környezet jellegét az ipari termelés változtatja rohamosan.

Az evolúciókutatás következtetéseit olvasva fel kell figyelnünk arra, hogy az élet fejlődése szempontjából milyen fontos volt mindenkor a fajok viszonya a környezethez. Ha az evolúció mindig ennek az ökológiai jellegű kapcsolatrendszernek a függvénye volt, merre vezet az ember útja az evolúciós jövőben?

A homo sapiens intraspecifikus biológiai kapcsolatainak kérdésében a legnehezebb távolra tekinteni. Érthető, hogy Huxley következtetéseinek megfogalmazása idején, a második világháború kezdetekor, különösen foglalkoztatják az etikai kérdések; a haladás útját többek között a jellegzetesen humán együttműködési készség fokozásában látja. Ennek érdekében attól sem riad vissza, hogy feltételezze fajunk szaporodásbiológiai rendszerének változását: hagyjuk kihalni magunkból az emlőst, hogy maradéktalanul helyet adhassunk az embernek.

A demográfiai robbanás tényei viszont a jelenben az interspecifikus kapcsolatok megoldását sürgetik inkább. Hogyan biztosítható a rohamosan szaporodó, fogyasztó emberi faj számára elegendő mennyiségű és minőségű — termelő — élő szervezet? Azt hiszem, nyugodtan megfogalmazhatjuk azt a paradoxont, hogy az ember ma jobban függ környezetétől, a bioszférától, mint bármikor eddigi története során. Különösen időszerűek tehát Gáll Ernő összegező megállapításai (*Ökológia és etika*. Korunk, 1975. 4., 307—309.) egyes filozófiai tételek és kategóriák

korszerűsítésének, újrafogalmazásának szükségességéről („természeti feltételek“; „a külső természetet átalakítva az ember önmagát is módosítja“ stb.), valamint arról, hogy az ipari tevékenység, a mezőgazdasági termelés és a népességszaporodás háromszögében a marxizmusnak alkotó módon kell hozzájárulnia egy új etikának, a *szerves növekedés etikájának* kidolgozásához.

A következő — tudásunk szerint magyarul még nem közölt — szemelvénnel a nemrég elhunyt Julian Huxleyra emlékezve, a modern biológia egy immár klasszikusnak számító szövegét idézzük, mely evolucionista bizonyítóanyagával és ökológiai szempontjaival hasznos lehet egy új etikai rendszer kidolgozása során.

Sir Julian Sorell Huxley angol biológus, humanista, az evolúciókutatás szak tekintélye, a tudományos eredmények politikai és társadalmi hatását mély emberi felelősséggel vizsgáló tudós 1877. június 22-én született (meghalt 1975. február 14-én).

Nagyapja, Thomas H. Huxley segítette győzelemre Darwin fejlődésmélettét. Féltestvére, Andrew F. Huxley fiziológus-biofizikus 1963-ban az idegingerület vezetésével kapcsolatos munkájáért kapott Nobel-díjat; öccse, Aldous Huxley nevét regények és elbeszélések tették világhírűvé.

Julian Huxley tudományos pályáját egykori iskoláiban, a Balliol College-ben és Oxfordban mint az állattan tanára kezdte, majd 1921-től a londoni Royal College-ben adott elő. 1919 és 1925 között részt vett az oxfordi egyetemnek a Spitzbergákra szervezett expedícióján, 1926-tól tíz évig — egyetemi munkája mellett — a biológiai tárgyu filmek tudományos ellenőrzője és gyártásvezetője; szakszerkesztő, a Brit Nemzetközösség nemzeti parkjainak tudományos tanácsosa (1944). A háború befejezése után részt vett az Egyesült Nemzetek mellett működő nevelési és kulturális szervezet, az UNESCO életrehívásában, és 1946-ban kinevezik az intézmény főigazgatójává.

1911-ben jelent meg első könyve (*The Individual in the Animal Kingdom* — Az egyedi az állatvilágban), s ezt a munkát több mint negyven tudományos vagy a tudomány és az ember kapcsolatával foglalkozó kötet követte. Általános emberi és konkrét történelmi problémák foglalkoztatják a *Scientific Research and Social Needs* (Tudományos kutatás és társadalmi igények, 1934), *What Dare I Think?* (Mit szabad gondolnom?, 1931); *If I Were Dictator* (Ha én diktátor volnék, 1934); *New Wine in New Bottles* (Új palackokba új bort, 1957), *Essay of a Humanist* (Egy humanista esszéi, 1964) című köteteiben.

A szintetikus evolúciókutatás új eredményeit összegező, iránymutató munkájának (*Evolution, the Modern Synthesis* — Evolúció, korszerű összefoglalás, 1942. és későbbi kiadások) megjelenése után még hat újabb kötetben tér vissza az élővilág fejlődéstörténetének s az ebből levonható következtetéseknek kérdésére, s ezek a munkái az evolúciókutatás huszadik századi újjászületésének és újraértékelésének legjelentősebb vezéregyéniségévé avatják.

Szemelvényünk — a *Haladás az evolúciós jövőben* — Huxley szintetikus főművének hasonló című zárószava. Minden mondata mögött fejezetnyi, alaposan megfontolt bizonyítóanyag áll, egy-egy állítását kőtetekre menő szaktanulmány támasztja alá. Ökológiai és etikai vonatkozású evolúciós biológiai következtetéseit az emberi haladás jövőjéről olyan korban fogalmazta meg, melyben sem a környezetvédelem, sem az általános emberi együttműködés nem volt korjellemző.

Szabó T. E. Attila

Mit mondhatunk a jövőről? A múltban az evolúciós haladás minden döntő lépését elsöprő változások kísérték, ezek a változások az új típusok szétszágzó alkalmazkodásában rejlő lehetőségeket használták ki. Az új típusok — azáltal, hogy szervezetük új alkatrészekkel rendelkezett — elnyomták vagy kipusztították a régieket. Ha a progresszív lépés egy új életteret nyitott meg — amint ez a tündök és a héjba burkolt tojások kialakulása során történt —, a

szervezetek benépesítették ezt az új életteret. Esetleg maga a progresszív alapszerkezet tökéletesedett, amint ez a hőszabályozás kialakulása vagy az emlősök prenatalis utódvédelme esetén történt.

A tudatos és fogalmi gondolkodás a legutolsó lépés az élet progressziójában. Evolúciós távlatokban ez a lépés nagyon friss, valószínűleg csak egy- vagy kétmillió éve, de bizonyosan nem több, mint tízmillió éve tette meg az élet. Annak ellenére, hogy már eddig is sok gyöke-

res változásnak volt okozója, fő hatása kétségtelenül ezután várható. Mi lesz ez? A profetikus képzelgés veszedelmes szórakozás a tudomány embere számára, és nem szándékszm itt ilyesmire vete-medni. Kizárhatunk viszont néhány lehetőséget. Bizonyosak lehetünk abban, hogy az emberi faj belátható időn belül nem hasad különálló, szétszágázó fejlődési vonalakra. Ez az első eset az evolúció történetében, amikor jelentős progresszív lépés csak egyetlen fajt teremt. Az a genetikai változatosság, amelyet más csoportok a szétszágázó fejlődés útján elértek, az ember esetében a kereszteződés és a rekombináció függvényévé válik (J. Huxley, 1940).

Határt tudunk szabni az emberiség szaporodásának is, hiszen a bolygó, melyet benépesít, véges, és a más bolygók vagy más csillagok felé való kalandozás csak a távoli jövő lehetősége.

A történelmi idők folyamán az ember ellenőrzőképesége a természet felett a genetikai tényezőktől teljesen vagy majdnem teljesen függetlenül növekedett. Ez a képesség a hagyományörzés biológiai-lag egyedülálló tulajdonságának következménye; a genetikai változékonyságot ez esetben modifikatív jellegű működés [a tanulás] pótolja. A hagyományörzés útján hozzáférhető lehetőségek megvalósítása nagyon hosszú ideig döntő fontosságú lesz az emberi evolúcióban, és jelentősen hozzájárulhat az emberi haladáshoz.

Lényegbevágóbbak, de jóval lassabban hatnak a faj genetikai szerkezetében bekövetkező változások. Nem kétséges, hogy közeli biológiai jövőnk minden jelentős változása az emberi dominancia alaptényezői — a gondolkodóképeség, az érzések, az agy — további kifinomódását érinti; a haladás legfontosabb tényezője az intellektus növekedése. Ez — amint azt A. Huxley hangsúlyozta (1937) — nagyobb önzetlenséget és az érzelmi indítékok tökéletesebb ellenőrzését feltételezi.*

Mindenekelőtt tisztáznunk kell önmagunk számára: a mi humán típusú társadalmunkban nincs remény arra, hogy valaha is kifejlődjene a társas rovaroknál megfigyelhető altruisztikus ösztönök. Még helyesebb azt állítani, hogy ez lehetetlen mindaddig, amíg fajunk jelenlegi szaporodási rendszere érvényben van. De ha elfogadnók a Müller (1936) vagy Brewer (1937) pártfogolta rendszert, mely szétválasztja a nemiség két elkü-

lönült funkcióját — a szerelmet és a szaporodást —, és csak kevés, rendkívüli szépséggel és tehetséggel megáldott férfi gamétáit használja fel a következő generáció nemzésére, vagy felfedezzük, hogyan valósítható meg Haldane-nek a *Daedalus*-ban tett javaslata fajunk válogatott germinális szövetkultúrák segítségével való szaporítására vonatkozóan, akkor sok új lehetőséggel is számolhatunk. Igazi kasztok alakulhatnak ki, és ezek közül egyesekben növekedhet az altruisztikus, közösségi érzés is.

Mindenesetre, amint erre A. Huxley (1937) egy érdekes vita során rámutatott, a haladás (vagy helyesebben szólva: az elkövetkező emberi haladás) inkább a növekvő intraspecifikus együttműködéstől, mint az intraspecifikus versengéstől függ.

Lehetőség van az agy teljesítményének — az észlelés pontosságának, a memorizálásnak, a szintetizáló képességnek, az elemzőképeségnek, szellemi energiának, intuíciónak, alkotóerőnek, a kiegyensúlyozottságnak, ítélőképeségnek — genetikai úton való javítására is. Ha mindezen szellemi képességek tekintetében a népesség egésze elérhetné a ma legfejlettebb tízezer vagy éppen ezer szintjét, ez már messzemenő evolúciós következményekkel járna. Semmi okunk sincs annak a feltételezésére, hogy ne lehetne ennek a mennyiségi szintnek a mai felső határát túllépni.

Vannak ezenkívül olyan tulajdonságok, amelyeknek ma még a pusztán megléte is nehezen állapítható meg. Ezek ugyancsak gyarapíthatók, míg olyan általános gyakoriságúvá nem válnak, mint például a zenei vagy a matematikai műveltség napjainkban. A telepátia és az agy más extraszenzoriális tevékenységeire gondolok. Rhine (1935), Tyrrell (1935) és mások fáradhatatlan és pontos munkája meggyőzte a tudományos világot arról, hogy ezt — mint alapos elemzést igénylő témát — elismerje.

Az extraszenzoriális tevékenység kifejlesztése csak folytatása volna egy már működő, elevenen ható folyamatnak: annak, amely az ember értelmi működésének egyébként haszontalan melléktermékeit az emberi célok érdekében használja fel. A korai hominidáknak bizonyára kevés hasznuk lehetett volna az esztétikai alkotás magasabb szintre emeléséből vagy a matematikai, illetőleg a tisztán értelmi konstrukciók értékeléséből. Ma viszont ezek jelentős elemei az emberi létnek, magukban és önmagukért is értékesek, gyakorlati következményeik vannak. A telepátikus tudás és érzések kifejlődése — ha léteznek ilyenek — hasonlóképpen lényeges elméleti és gyakorlati következményekkel járhat.

* Természetes, hogy az ember a környezetének ellenőrzésében, az ettől való függetlenségének a megteremtésében nagyfokú haladási érhet el jelenlegi lehetőségeinek jobb kihasználása révén is, de ezek csak modifikációk, nem pedig genetikai jellegű változások (G. H. Thomson, 1936).

Mindenesetre nem feledkezhetünk meg egy fontos részletről. A múltban az élet által megtett jelentős progresszív lépések többségében a progresszív csoport számára hátrányt jelentettek azok a jellegek, melyek a fejlődés egy korábbi szakaszában alakultak ki; meg kellett szabadulniuk tőlük, illetve módosítaniuk kellett őket annak érdekében, hogy az új fejlődési szakaszban adódó lehetőségeket teljes mértékben valóra válthassák. (Lásd M. Roberts változatos példaanyagát az új körülményekhez való kényszerű alkalmazkodásra, annak a megjegyzésével, hogy a felsorolt példák közül egyesek nagyon spekulatív jellegűek, és olyan lamarckista viszonyítási rendszerben jelentkeznek, amely elhomályosítja valódi értelmüket.) Az említett evolúciós tény bizonyára legszembetűnőbb a gerinceseknek a vízből a szárazföldre való kilépése esetében, de érvényes más esetekre is. Az emlősök hőszabályozó rendszerének kialakulása a pikkelyek elvesztését és szőrrel való helyettesítését követelte meg; az ember egyenes tartása egy sereg hátrányos anatómiai tulajdonságot eredményezett.

Valószínűleg minden eddigi evolúciós lépésnél lényegesebb azonban az, amelyet az ember tett a tudatos gondolkodás megjelenésekor. Ennek az új szerzeménynek a segítségével felfedezte, hogyan gondolja, nevelje élelmét ahelyett, hogy vadászna, hogyan helyettesítse saját izmainak erejét idegen erőforrásokkal, és hogy pusztán néhány alapvető ösztönének kielégítése helyett új, sokkal magasabb rendű kielégülést érezhessen az erkölcs, a tiszta szellemiség, az esztétikum és az alkotó tevékenység birodalmában.

Felvetődik a kérdés, hogy vajon az ember izomereje és leküzdhetetlen vadászösztöne nem jelent-e gyakran hátrányt a környezet ellenőrzésének új lehetőségei között, és vajon néhány öröklött belső indíték irracionális kielégítése nem áll-e útjában magasabb értékeknek, a teljesebb kielégülés örömeinek? A költő szerint hagyjuk kihalni a majmokat és a tigriseket. Ezt a kettőt egy későbbi cinikus megtoldotta a számmárral, mely butaságával károsabb és hosszú távon veszedelmesebb. Az evolúciós biológus hajlamos arra, hogy feltegye a kérdést: vajon nem az lenne-e a megoldás, hogy hagyjuk kihalni önmagunkból az emlőst azért, hogy az ember életben maradjon?

Ezen a ponton szembe kell néznünk az értékek kérdésével. Az ember minden eddigi domináns típusától különbözik abban, hogy képes értékek tudatos megállapítására. Es amint az evolúció elérte az emberi szintet, ezeknek az értékek-

nek az előzetesen megállapított értékrendszerekhez viszonyuló megvalósítását hozzá kell adni a haladás biológiai kritériumához, bármilyen legyen is az elfogadott értékrend. Továbbá: az erre az értékrendre alapozott kritériumok megjelenése — a prehumán evolúcióhoz elégséges növekvő ellenőrzőképeség és függetlenség egyszerűbb és objektívebb szempontjai mellett — megváltoztatja a haladás irányát. Talán helyesebb volna ezt úgy kifejezni, hogy megváltoztatja a szintet, melyen a haladás jelentkezik. Az igazi emberi haladás a szellemi, művészi, lelki gyarapodás és kielégülés.

Természetes, hogy a környezet feletti ellenőrzés és a környezettől való függetlenség növekedése feltétele a lelki kielégülés növekedésének; de ez a többé vagy kevésbé objektíven mérhető ellenőrzés és függetlenség immár inkább kiegészítő mechanizmusa a humán típusú haladásnak. A valóban jelentős ellenőrzés és függetlenség az ember szellemi helyzetére, az intellektuális kielégülést nyújtó eszmék, formák, színek és hangok ellenőrzésére (esztétikai kielégülés), jelentéktelen hatásoktól és eszméktől való függetlenségre vonatkozik, s ez a szellemi önállóság kielégülésével jár.

A mindennapi ember vagy legalábbis a mindennapi költő, filozófus és teológus felteszi a kérdést: mi az emberi lét célja? Hajlamos arra, hogy külső célokat fedezzen fel, melyekhez neki és az emberiségnek alkalmazkodnia kell. Egyesek ezeket a célokat a vallásban találják meg, mások úgy vélik, hogy kihüvelykezhetik a természet tényeiből. A „természetimádás” eme formájának egyik leggyakoribb esete az arra való hivatkozás, hogy az evolúciónak van célja. Azt állítják, hogy az élet története eddig is külső irányító erők keze nyomát viseli, s a jövőben is szilárdan bízhatnak ugyanennek az erőknek a vezérlésében.

Azt hiszem, ez az érvelés hamis. Az evolúcióban felismerni vélt célzatosságot, akár az alkalmazkodásra, akár a specializálódásra vagy a biológiai haladásra tekintünk, csak látszólagos. Valójában sokkal inkább vak erők okozzák, mint a kő lehullását a földre, vagy a dagály és az apály hullámozását. Mi vagyunk azok, akik célokat képzelünk bele az evolúcióba, mint ahogy a primitív ember akaratot és indulatot képzelt olyan szervetlen jelenségekbe, mint a vihar vagy a földrengés. Ha az emberi jövőendő célja érdekében akarunk cselekedni, akkor nekünk magunknak kell megfogalmaznunk ezt a célt. Az életben a célokat megteremteni és nem megtalálni kell.

Bár nem fedezhetjük fel az evolúció célját, felismerhetjük az irányát — az

evolúciós haladás fővonalát. És ez a múltbeli irány vezérfonalként szolgálhat számunkra jövőbeli céljaink megfogalmazásához. A környezet feletti ellenőrzés és a környezettől való függetlenség növekedése, a belső összhang növelése, a tudás, az összehangolt ismeretek értelmének a növelése, az érzések intenzitásának és kiműveltségének növekedése — ezek a legáltalánosabb irányvonalai az emberi haladásnak. Hogyha nem ezt folytatjuk a jövőben, nem remélhetjük, hogy inkább benne maradunk az evolúciós haladás sodrában, mint egy tengeri sün vagy egy galandféreg.

Egy további figyelmeztetés, melyre az evolúció mezőin tallózva rábukkanhatunk, azzal az előbbieken már tárgyalt ténnyel kapcsolatos, hogy a haladás minden újabb jelentős állomásán szükséges volt megszabadulni bizonyos előző állapotokban megszerzett — egykor előnyös — tulajdonságoktól. Ez a figyelmeztetés azonban csak nagy általánosságban érvényes. Az emberi cél nem fogalmazható meg csak a múlt alapján. Az evolúciós haladás minden lépése eddig is új problémákat hozott, melyeket érdemeik szerint kellett megoldani. Az emberi értelem uralomra jutásával az élet az eddigieknél sokkal meghökkentőbb problémákkal találta magát szemközt. Ez az utolsó lépés az evolúció kritikus szakaszát jelzi, és olyan helyzetbe hozta az életet, mely minőségileg különbözik minden eddigi helyzettől.

Az evolúciós haladás jövője — az ember jövője. Ha azt akarjuk, hogy ez a jövő valóban a haladás legyen, és nem vesztelés vagy visszafelődés, jól megfontolt cél kell hogy vezéreljen. És ez az új emberi cél csak azokkal a jelzőkkel fogalmazható meg, amelyekre az élet akkor tett szert, amikor emberi létté vált. Az ember, amint már hangsúlyoztuk, sok szempontból egyedülálló az állatvilágban. Céljainak megfogalmazásakor tekintetbe kell venni ezt az egye-

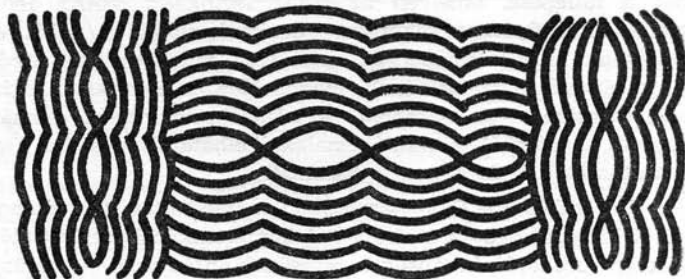
dülálló helyzetet és azt, ahogyan az ember mások [más fajok] életéből részesedik.

Ennek megfelelően az emberi cél — és az efelé mutató haladás — csak az emberi értékek függvényében fogalmazható meg, és számításba kell vennie szükségleteinket és korlátainkat, akár biológiai természetűek ezek, mint a táplálkozási szükségletek vagy a szaporodásmód, akár emberi természetűek, mint a szellemi korlátok vagy elkerülhetetlen érzelmi konfliktusaink.

Nem kétséges, hogy az emberiség — mint egész — számára nem lesz könnyű egységesen elfogadható célt megfogalmazni.

[...] Ne feledjük viszont, hogy a haladás megvalósítható. A huszadik század első felének kiábrándult hangulatában éppen úgy divatjelenséggé vált a haladás meglétének a tagadása és a haladás eszméjének — mint emberi illúzió — az elhamvasztása, mint ahogyan divatos volt a derülő tizenkilencedik században nemcsak a haladás meglété, de elkerülhetetlenségét is hirdetni. Az igazság a két szélsőséges álláspont között van. A haladás a múltbeli evolúció kiemelkedő ténye, de csak néhány kivételes csoportra vonatkozik. Folytatódhat a jövőben, de nem szükségszerűen és elkerülhetetlenül. Mostanára az ember lett az evolúció letéteményese, dolgoznia és terveznie kell, ha biztosítani akarja a további haladást önmaga és általában az élet számára.

A haladásnak ez a részleges és esetleges felfogása lényegesen különbözik a tizenkilencedik századi gondolkodás *deus ex machina* elképzelésétől. A legyőzendő akadályok alaposan mérsékelik optimizmusunkat. Mindazonáltal a teljes joggal haladásnak nevezhető általános irányzat létezésének a bizonyítása, a haladás korlátainak meghatározása az evolúciós biológia alapvető hozzájárulása marad az emberi gondolkodáshoz.

Müller felelőssége

Az irodalomnak helyzeti előnye van a filozófiával szemben: a maga eszközeivel, néhány tollvonással meg tud rajzolni olyan emberközi viszonyokat, amelyeknek társadalombölcseleti ábrázolása esetleg doktori disszertációt igényel. A ráeszméltetés és a fogalmiság kalodájába kényszerített értelmezés különbözősége nyilvánul meg ebben a kettősségben. A duplicitás azonban nem jelent egymást kizárást. Alkalmadtán el lehet végezni a transzformációt: a szépírási módszereivel megjelenített kapcsolatokat át lehet helyezni új közegbe, ugyanazt a társadalmi jelenséget, amelyet az író az esztétikai élmény kíséretében tudatosít, transláció útján a bölcseleti vizsgálódás tárgyává lehet tenni. Persze, az eredmény ilyenkor egészen más, a társadalomelméleti környezetben megelevenedő emberi viszonyok egyediségüktől, adott konkrét emberhez kötöttségüktől jórészt megfosztva, lemeztelenített általánosságukban mutatkoznak meg, elválnak „anyagi hordozójuktól”. Ez az átalakítás nem az *irodalmi műnek*, hanem az alkotásban életre keltett *társadalmi jelenségnek* a bölcseleti jellemzése, ami persze közvetve a mű filozofikumára is fényt vet.

E szabadkozás után térjünk a tárgyra. Sütő András *Egy lócsiszár virágvásárnapja* című drámája, társadalombölcseleti telítettsége révén, tág lehetőséget nyújt az irodalomtól a filozófia felé mutató transzpozícióra. Kísérletezzünk egyetlen ilyen művet elvégzésével. A filozófiai elmélkedésre alkalmas társadalmi mondanivalót közvetítő kapcsolatok sűrűjéből emeljük ki egyet, még csak nem is a gyújtópontba helyezett Kolhaas vagy Nagelschmidt, hanem funkcionálisan a második sorban álló Müller Ferenc körül kialakított társadalmi viszonyok erővonalait.

Müller két hiposztázisban jelenik meg a drámában: a második felvonásban Kolhaas panaszának továbbbítőjaként a segítőkész kérvényszerkesztő jogtudós szerepében, a harmadik felvonásban pedig a császár ítéletét közvetítő ügyész személyében. Mindkét esetben a kommunikálás szerepkörét vállalja: információt közvetít. De a két szituáció között minőségi különbség van. Nem annyira a kommunikáció tartalmának *milyensége* — az első esetben a kevésbé súlyos törvénytelenségeket hozza a császár tudomására, a második alkalommal a nagyon is súlyos halálos ítéletet közvetíti —, hanem főleg az információátadás *iránya* miatt. A lentől felfelé ugyanis fentről lefelé-vé válik.

Az információs csatorna elhelyezkedésének iránya nem volt független a társadalmi összstruktúrában elfoglalt helytől. Az irányváltás a társadalmi hierarchiában betöltött szerepben beállt módosulás függvénye, annak a kritikus pontnak a túllépése, amelyen az addig leginkább lentől felfelé mutató kommunikációs funkció legnagyobbbrészt ellenkező előjelűvé válik. Az egymásba való átcsapásnak ez a csomópontja a látószög megfordulását eredményezi: amíg Müller jogvédelmező feladatkörének megfelelően a lócsiszárt segíti, egyetlen pontra, a szög csúcsára — a császárra — irányítja tekintetét, császári ügyész minőségében viszont a csúcsból kiinduló vonalaktól elhatárolt területre figyel, hiszen a császári akaratba be kell fogni ezt a pázmát.

Közömbös-e a Sütő darabjában megjelenített társadalom, az információkat felelősen kibocsátó és az alulról jövő kommunikációt regisztráló fórum — vagyis a társadalom uralkodó kiváltságos rétegének intézménye — aziránt, hogy ki látja el akár az

egyik, akár a másik irányú közvetítőcsatorna-funkciót? Az erre adott igenlő válasz föltételezné azt, hogy az adott társadalmi szerkezet szempontjából elhanyagolható kérdés, ki tölti be a tájékoztató szerepkörét, a hangsúly a zavartalan *működésre*, nem pedig a gépezet *működtetőjére* esne. A valóságban annak a bizonyos humán jellegű információs csatornának a személye távolról sem ilyen semleges, másodrendű probléma, ugyanis a fennálló társadalmi rend szempontjából egyáltalán nem mindegy, ki s miként látja el a kapcsolatteremtést a kibocsátó és a fölfogó „berendezés” között. Közvetíteni ugyanis többféleképpen lehet. S a mechanizmus egészében — a felépítést meghatározó elveknek megfelelően — jól meghatározott elvárások, követelések léteznek az információtovábbítás milyenségére nézve. Eppen ezért ez a társadalom megkereste és megtalálta azokat az egyedeket, akik nem egyszerűen csak közvetítettek, hanem a fent elhelyezkedő befogadó-kibocsátó „készülék” céljainak megfelelően hozták vagy vitték az információt.

Ezen túlmenően még arról is szó van, hogy a fölfelé áradó információk között válogatni kell, a továbbító csatorna érzékenysége, szelektáló készsége, szubjektív értékelése döntő mértékben meghatározza, mi fog elindulni a maga útján a magasba. Márpedig ennek lent fontos következményei vannak, hiszen, ha a jogrend körében mozgunk, a fölvezetett információk sajnálatos vagy kedvező következményekkel visszajutnak a közemberhez. Bizonyos körülmények között féltelmetes társadalmi pozíció ez a hierarchiában egyelőre még az alsóbb szinteken keresendő „csatornanyílás”. Müller megállapítja: „Mai jogrendszerünk szerint megítélve: ha megszólal, minden századik... százharmincadik szavával törvénybe ütközik.” S vajon ki nem mond ki az életben százegynéhány szót? A jogrend fölfelé informáló öre végső fokon tehát emberi sorsok ura, tőle függ, mi kerül majd bele abba a bizonyos információs felvonóba, s mi kinek a fejére hull vissza. Az alulról fölfelé mutató információs irány a csatorna működtetőjének már ebben az alsóbb szintű tevékenységi körben is kiváltságos helyzetet biztosít.

Ebben az információelméleti mezőben vizsgálva a közvetítő Müller irányváltását, méltán állíthatjuk: két társadalmi helyzete nem véletlenül követi egymást, a jogtanácsadó felfelé továbbító minőségében, e funkció betöltésének milyenségében benne rejlik a császári ügyésszé válásnak s ezzel az információ irányja megfordulásának az oka. Vagyis: úgy kommunikált fölfelé, hogy fönt meg látták: az ilyen ember alkalmas a magasabb pozícióból lefelé-kommunikálás funkciójára. Ez az adekvát információszerzésben nem érdekelt társadalmi viszonyok között — ha úgy tetszik — akár a karrierizmus kézikönyvében szereplő első magatartásszabály is lehetne. Persze ahhoz, hogy ez a karrierista életnorma teljes legyen, hozzá kell tenni valamit: a fölfelé mutató tájékoztató csatornát úgy kell szabályozni, hogy a cső mindkét oldalán elégedettek legyenek működésével. Müller mesterien ért ehhez. Kolhaas a baráti segélynyújtást véli fölfeledezni abban a beadványban, amellyel a paragrafusok tudora a csatorna kivezető részén a receptor elégedettségét is ki akarja váltani. („...folyamodványunkból az derül ki, hogy igazságod a fejedelem igazsága, sérelmed sérelme...”)

A fölfelé közlő helyzetben az információs csatorna a legkevésbé sem tölthet be passzív szerepet. A szó csak akkor önmaga, csak akkor egyenes és őszinte információ, ha tiszta szándékú, elfogulatlan és a valóság megismerésében érdekelt a felfogó alany. Ebben az eszményi állapotban a tájékoztató szubjektumnak nincs más feladata, mint a közlő személy esetleg csetlő-botló gondolatait átültetni az önmagával azonos, letisztult szóközegbe, amelyet aztán a fölfogó végpont egyértelműen regisztrál. Egy olyan társadalmi struktúrában viszont — mint amilyenben Müller is informál — a fönti vevő „készülék” eleve bizonyos várt információkra van hangolva, a szó önmagában erőtlen ahhoz, hogy megfelelő, univalens hi-

dat képezzen a közlő és a felfogó között. Ezt a helyzetet használják ki az információs csatorna szerepét (fölfelé) vállaló — s az említett karrierista elvtől vezérelt — elemek, akiknek tevékeny hozzájárulása a közlés milyenségéhez leginkább abban áll, hogy kihasználják a szavak polivalenciáját, az éleket lekerekítik a továbbításakor, s így a vártra beállított vevő megdöbbenés és felháborodás nélkül fogadja az információt. Ennek az eljárásnak a titkát a (még egyelőre) lentről fölfelé tájékoztató Müller tudja: nem kell bízni a szavak önértelmében, csak a felfogó alany tudatában a maga módján elrendeződő szónak lesz jelentéstovábbító értéke. (A még naivan őszinte Kolhaas elcsodálkozik: „Nincsen már saját értelme a leírt szónak?” Müller megnyugtatta: „Csak értelmezése, kedves barátom. A mi szavaink értelme ott van azoknak a fejében, akik azokat olvassák.”)

S éppen itt keresendő a két ellentétes irányú információterelés funkciója közötti, említett oksági viszony: az alapszituációban a császár felé propagáló helyzetben a jogtanácsos már a császári ügyész fejével gondolkodik. („A császári ügyész helyében ezt kérdezném...”)

A feljebbvalóknak nem nehéz rájönniük erre, s fölfedezni Müllerben a potenciális császári ügyészt, az ellenkező irányú információvezetésre alkalmas egyént.

Ebből pedig súlyos következtetés származik: a Müller kiszolgált társadalmi berendezkedésben, amelyben az információk fölfelé csak bizonyos szűrőberendezésen — az informátorok szépítésén-csiszolásán — keresztül haladhatnak (mert fönt az uralkodó érdek nem követeli meg a lenti igazság vagy igazságtalanság megismerését), annak, aki tudatosan vállalja ezt a „fölköttem levők fejével történő gondolkodás” alapján folytatott tájékoztatást, egyben tisztában kell lennie azzal, hogy előbb-utóbb felülről fog lefelé kommunikálni, vagyis a társadalmi ranglétra olyan szintjei felé halad, amelyeken mind több fok lesz alatta, mind kevesebb fölötte. Vagyis maga teremti meg a lehetőségét annak, hogy olyan helyzetbe kerüljön, amikor — pozíciójánál fogva — *kénytelen* lefelé közvetíteni, még akkor is, ha ez nem is esik teljesen egybe saját meggyőződésével. Vagyis: végső soron *felel* azért, hogy *ilyen* funkcióval ruházták föl. Ennek a problémának igen nagy súlya van Müllerünk esetében, akinél a barát irányában közvetített halálos ítélet miatt lelkiismereti kérdéssé válik a felelősség.

Ezzel már el is jutottunk a második, a lefelé nyúló szögszárral jellemezhető állapot kulcskérdéséhez: azon túlmenően, hogy az ilyen társadalmi helyzeti energia megszerzése nem független az egyének előző cselekedeteitől, vajon a felső döntést közlő alany milyen mértékben részese az eredménynek, mennyiben vesz részt azokban az okokban, amelyekből a végső eredmény fakad, s mindebből következőleg: milyen mértékben *felel* — most már nem egyszerűen azért, hogy ő maga ilyen közvetítő csatorna lett, hanem ezen túlmenően — az általa információs úton közvetített, de ténylegesen bekövetkező tényekért. E kérdés tágabb társadalombölcseleti összefüggésbe helyezhető. Lényegében a társadalmi determinizmus s ezen belül az okság sajátos érvényesülésével kapcsolatos. Közismert elv az, hogy a társadalomban ható oksági viszonyban a hatás nem annyira az októl az okozat felé haladó anyag- és energiaátadás formájában, hanem legfőképpen informatív úton terjed. Ez közvetlenül kihat a felelősség problémájára. Az egyik szélsőséges és elfogadhatatlan álláspont az lenne, miszerint az okozatért a felelősség kizárólag azt terheli, akinek a tette nyomán az esemény *közvetlenül* bekövetkezett. Ez volna az a véglet, amely az előidőzésből — s így a felelősségből — kizárná az informatív úton megindított okság kezdetét, személy szerint azt, aki kibocsátotta az információt. E képtelen nézet szerint — mondjuk — Kolhaas haláláért kizárólag a hőhért terhelné a felelősség, aki a halált okozza azzal, hogy kirántja a halálraítélt lába alól a széket. A másik oldalú túlzás az lenne, ha az információs ok terjedését, majd a realizálódásban

közvetlenül közrejátszó tényezőket egyszerűen kizárnók az előidézésből, eszerint Kolhaas halálát *egyedül* csak a császári döntés idézte volna elő, még a bakó is ártatlan. Ismert kicsengése van ennek a verziónak: a „parancsra tettem“ kibúvónak tipikus esete.

Müller társadalmi helye a második, az információs okokat lefelé görgető szituációban nagymértékben sajátos. Ez a hely elég távol van magától a reális eseménytől, de bizonyos távolság választja el az okforrástól is, így a viszonylagos függetlenség mindkét irányban a kívülállás, a semlegesség látszatát keltheti. Fokozza ezt a látszatot az, hogy Müller *személye* a felületes megfigyelő számára lényegtelen, hiszen nem az egyén, hanem a *társadalmi funkció* irányítja a rendeltetési hely felé a fentről elindított információs okot, ez esetben nem *Müller Ferenc*, hanem a *császári ügyész* olvassa föl a halálos ítéletet. Márpedig császári ügyész — látszat szerint — bárki lehetne. Müller számára ez az egyik szalmaszál a felelősségtől való menekvéshez. („...a döntés a császáré. Akárkinek a hangján közölhette volna.”)

A társadalom részéről jövő, a Müllert felmentő ítélet azonban a szituáció mögé gondolva semmiképpen sem hangozhatik el. A látszatok mögött ugyanis a lényeg „hátat fordít“ a felületi benyomásnak. Mindenekelőtt: nem igaz az, hogy az ok-kezdet és a végpont közötti elhelyezkedés nyugodt lelkiismeretet és közömbösséget biztosítana annak, aki maga nem ítélkezik, csak ítéletet olvas föl. Ugyanis a döntés *nélküle* nem realizálódna, a mechanizmus az energiaforrás és a munkagép közötti áttétel nélkül nem működik. A döntés azáltal okozatkiváltó, hogy *eljutott* rendeltetési helyére. Ily módon a közvetítő alany részt vesz az előidézésben. Hiábavaló tehát a „hangot“ és a „döntést“ teljesen elkülöníteni egymástól. („A hang az enyém volt — a döntés a császáré.”) A föl nem olvasott ítélet nem ítélet, a „hang“ teszi a döntést reálissá.

Ami most már a hang anyagi hordozóját, az egyént illeti, a látszatnak a való-ságot feje tetejére állító képességére itt is fény vetül. Vajon tényleg *bárki* lehetne „hangforrás“? Müllernek csak abban lenne igaza, hogy a *hozza hasonló*k közül bárki megszólalhatott volna az ügyész hangján. De nem *akárki*. A császári ügyészek ugyanis csak a magafajtájúakból kerülhetnek ki. De mi lenne, ha nem volnának ilyenek? Ha senki nem vállalná a „hang“ szerepét? A császári ítélet nem jutna el rendeltetési helyére, de ezzel a császár is megszűnne önmaga lenni. A történelem bebizonyította: ez a császárok bukásának módja. Persze, mindez nem a Müller fölvilágosodásának, „jó útra térésének“, hanem egyszerűen annak a következmé-nye, hogy a lócsiszárok és Münzert követő társaik lehetetlenné teszik a „müllerkedést“.

Ennek a bizonyos „müllerkedésnek“ egyik lényeges eleme az optika műsza-vaival jellemezhető: fénytörő, -áteresztő, -elnyelő, -tompító, -erősítő ténykedést jelent. Vonatkozik ez Müllernek mindkét állapotára. Fölfelé tájékoztató munkálkodása során megszűri, átsszínezi, elnyeli, fölnagyítja, homályban hagyja az információkat. (A kérvényben „fellebbezésemet elsikkasztották“ helyett „tévesen ítélték meg“, „téves besorolás“, Herse megveretése tompítottabb fényben, a lovak „szenvetései“ pedig élesebb kontúrral jelentkeznek.) Ennek következtében az jut el a főnti receptorhoz, amit a csatorna erre alkalmasnak tart, illetve alkalmassá tesz. A fordított információvezetés esetében pedig a felső információforrás színe-ződik át. (Müllernek is köszönhetően lesz a fejedelemből, a császárból „jócsászár“, aki még a taplót, kovakövet, a 12 garast, no meg a csontnyelű pipaszurkálót is visszaszolgáltatja jogos tulajdonosának.) Ha a mikrofizikusok azon panaszkodnak, hogy megfigyelő-, mérőeszközeik megváltoztatják a vizsgálódás tárgyát, akkor Müller még fokozottabb mértékben ilyen megismerést zavaró tényezőként mű-ködik, beépül a tárgy és az alany közé, s ráadásul — mivel maga is tu-datós alany, tehát nem stabil természeti törvényeknek megfelelően torzít, mint a

műszerek — még a fénytörésből fakadó módosulások koefficienseire sem lehet következtetni.

A mülleri szerep ilyen szubjektumhoz kötött jellege a Sütő-darabban fölvet egy lényeges kérdést: mivel az információs csatorna mint alany nem egyszerűen erőátviteli szerkezet, hanem gondolkodó lény, tükrözheti-e önhelyzetét ebben a tudatosan vállalt állapotban? S ha fölismerheti igazi szerepét, nem kerül-e belső konfliktusos viszonyba önmagával? A legnagyobb mértékben! A „Müller-állapot“ egyik jellemzője — kevés kivételtől eltekintve — az, hogy nemcsak az előkészített és vállalt funkció, hanem ugyanakkor az öntükrözés jelenlétében folytatott tevékenység is tudatos. A kivételes esetek azok lennének, amikor az ítélethirdető alany a hirdetőtábla közömbösségében tetszeleg. A gyakori előfordulás ezzel szemben a saját szerep súlyának érzékelése, amiből nem keletkezik föltétlenül szubjektíve konfliktusos lelkiállapot — hiszen az információs csatorna a legnagyobb fokon egyetérthet azzal, amit átad —, ez az önreflexió csak akkor fakaszt belső ellentmondásos érzést, amikor a csatornán átmenő információk nem találhatnak megértésre a közvetítőben. A kivételek a lélek nélküli bábhivatalnokok, az önreflexiók alanyok pedig vagy a „fönt“-tel teljesen azonosuló szubjektumok, vagy a gerinctelen karrieristák. Az itt említett három lehetőség közül az első és az utolsó jellemzése egyben megbélyegző erkölcsi ítékezés, a második lehetőség — az információs csatornának egyetértő azonosulása a terjesztett jelzéssel — egymagában még se nem elítélendő, se nem dicsérendő magatartás, az etikai értékkérdést ez esetben az információ milyensége szabja meg.

A mi Müllerünk abba a kategóriába tartozik, amely a felületen nem azonosul az általa továbbított információval, de nincs ereje radikálisan szembenézni ezzel az ellentéttel, amelynek — az adott körülmények között — egyetlen megoldása lett volna: lemondani a csatorna-szerepről. Marad tehát a csúszómászó kibúvó, a „barát“ megkövetése: „Bocsáss meg nekem.“ A dichotomikus vagy—vagy-ban gondolkodva érthetetlen ez a magatartás, hiszen *vagy* egyedül a császári döntés az ok, s akkor nincs miért bocsánatkérésért esdekeln, *vagy* én mondok ítéletet, avagy azonosulok a döntéssel, akkor viszont meggyőződéseim szerint bűnöst büntetek (büntetünk), s bocsánatkérésnek ismét nincs helye. Akad azonban egy tertium is: a császár dönt, én továbbítok, csatorna-funkcióm révén részese lettem az okozatot kiváltó tényezőknek, holott a végső eredményt szívémből-lelkemből nem akartam. A bocsánatkérés most már logikusan következik.

A nagy kérdést — felelős-e az információs csatorna azért, amit továbbít — közvetve maga a kommunikációs vezeték válaszolta meg. Igenis, felel, ez a felelősség tudatosodhat önmagában, s éppen ez a kínzó felelősségtudat szüli az áldozat kiengesztelését célzó bocsánatkérést. Az ügy azonban ezzel nem zárul le. A megkövetés még nem megbocsátás. Van-e joga a társadalomnak ahhoz, hogy erkölcsileg fölmentse Müllert? Nincs. Az erkölcsi megbélyegzés legfőljebb elmaradhat, mert a müllerkedés eleve halálra van ítélve, s a pusztulás bekövetkezik az erkölcsi verdiktum előtt. Müller „bocsáss meg nekem“-jének Kolhaas éppen ilyen meggondolásból „tesz eleget“: „Utolsó kívánságod. Az elítélt utolsó kívánsága. Megbocsátok, Ferenc. Legyen neked könnyű a hatalom. Nyugodj békében.“ Ki hát az, akit a *társadalom* — nem a császár — halálra ítél? Müller — akinek a hatalom árnyékában gyakorolt hatalma súlyos teher nemcsak az alattvalónak, hanem önmagának is.

Köszönet Sütő Andrásnak — no meg Péterffy Gyulának — azért, hogy a halottaknak kijáró „nyugodj békében“ mély igazságát tudatosította.

Nagy István és a népi írók

A negyvenes években tovább növekszik Nagy István közéleti szerepe és súlya, harcos írásainak visszhangja. A két világháború közti szakasz pályaképében a legális harci tevékenység és az írói alkotómunka maximális izzópontjaihoz érkezőnk.

A népfronti nyitásnak korábban is felmerült nagy kérdése: meddig menni el az együttműködésben — sokkal élesebben és győtrőbben mered feléje a 40–44-es időszakban. A bécsi diktátum után is ott látjuk a demokratikus erők valamennyi kezdeményének élvonalában, így az 1941-es antifasiszta márciusi toborzó nagy horderejű kolozsvári ünnepén, és ugyanazon év őszén bevásárlják a kommunisták és szocialisták törekvéseit egyesítő Történelmi Emlékbizottságba; de ott találjuk a két balatonszárszói és a lillafüredi értekezlet résztvevői között is, könyvei a Magyar Élet kiadásában jelennek meg. Balogh Edgár közvetítésével érintkezésbe lép a népi írókkal, és a *Kelet Népe*ben, a *Szabad Szóban*, a *Népszavában* kifejtett élénk publicisztikai tevékenysége szorosan összefonódik a népi írók balszárnnyának törekvéseivel; ugyanakkor balról támadások érik, és vitapartnerei — mint önéletrajzi regényében írja — „már-már azt a látszatot keltették, mintha feladtam volna kommunista világnézetemet”. (Nagy István: *Szemben az árral*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1974.)

A tények pusztá felsorolása is élénk villantja e korszak nagy feszültségeit. S ehhez hozzá kell tennünk: a szüntelen veszélyérzet rémei, a fizikai tortúra kínjai e korszakban sem szünetelnek: Szamosfalván éppúgy ütök-verik a horthysta pribékeket, mint korábban a sziguranca vérebei.

Önéletrajzi regényének negyedik kötetében Nagy István részletesen, tiszteletreméltó őszinteséggel tárja fel és vizsgálja ez években kifejtett tevékenységének fény- és árnyoldalait. Akinek füle van, és ismeri a szavak csengését, érzékeli, mennyire hiteles e vallomás; fölfogja azt is, ha néhol — nagyon ritkán — „megbicsaklik a hősiesség”, és önmentésnek tűnik az elemzés.

A memoár időrendben és összefonódottságukban tárgyalja az illegális szervezeti kapcsolatok és a nyilvános szereplés problémáit, megkapó képet nyújtva az író vívódásáról. Mi itten szétválasztjuk a szálakat, kérdések szerint csoportosítunk, s ha az első problémakörben csak az önéletrajz vallomásaira támaszkodhatunk, a másikkban dokumentumokkal, Nagy István és mások korabeli cikkeivel, vitairataival összevethetjük és kiegészíthetjük az anyagot. Főként arra figyelünk, hogyan érleli ki e harcos élet a művet, hogyan emeli egyre magasabbra, igenis, éppen *esztétikumát*. Nagy István önéletírásában és egyebütt is vitázik azokkal, akik nem a politika, hanem az esztétika oldaláról közelítik meg életművét. Igenám, de a kettő összefügg; maga vallja egyik — éppen e korszakban írt — cikkében: „a tartalom formateremtő is egyben” (*Irodalmunk feladatai* — a *Március* című antológiában, 1942 tavaszán); nos, ha küzdelmes életének megpróbáltatásait és politikai helytállását *tartalomnak* vesszük, életművét pedig a megtalált *formának* — tökéletesen beigazolódik ez az összefüggés.

Még 1940 tavaszán az utcai sejt, amelybe beosztották, azt a feladatot kapja, hogy egy „meg nem nevezett nagy akcióra” készítse elő a környék munkásságát. Nagy István úgy látja, az akció eleve bukásra ítélt, kéri a tüntetés időpontjának elhalasztását, de Józsa Béla kitart az eredeti elgondolás mellett.

Akkor kérem, hogy mentsetek föl a tüntetésben való megjelenés alól. Annál is inkább kérem ezt, mert éppen most tartok egyik régen készülő regényem befejezésénél. Nem szeretném megint abbahagyni egy értelmetlen, biztos lebukás kedvéért.

— Ugy — nyomta meg a szót Béla keserűen —, te előbbre valónak tartod a regényed befejezését egy tüntetésnél...

— Csak egy sikertelennek ígérkező tüntetésnél és a biztos lebukásnál... Egy jó regény évtizedekig, ha nem évszázadokig tüntethet a mi igazunk mellett...

A felmentést megkapja, otthon maradhat a tüntetés napján, egy sort sem sikerült azonban írnia *A szomszédság* nevében első változatának befejezéséhez: „Nem-

egyszer fölpattantam az asztal mellől, hogy mégis kimegyek a Vágóhíd térre. Ne nézzen gyávának Béla, mert komor arca máris ezt a nyíltan be nem vallott megálázó vádat látszott kifejezni." Ilyen lelkiállapotban várja Józsa Béla hazatértét, és mikor másnap fáradtan és komoran előkerül, röstellkedve megy elébe, hogy üdvözölje, de barátja „röviden csak ennyit mondott: — Sajnos, tényleg le kellett fúj-nunk, még százan sem lehettünk."

Szinte a sors iróniájának tűnik, hogy a lebukást mégsem kerülhette el. Másnap vagy harmadnap — valjha visszaemlékezéseiben — Kohn Hillel, Tudor Bugnariu-val és több más elvtárrsal együtt a Monostori úti csendőrlaktanya cellájába zárják, ahonnan majd Caracalba viszik őket tankfogó sáncokat ásni... A zárkában pedig így töpreng az író: „Ezért ugyan kár volt a gyávaság látszatába keverednem a tüntetés alól való felmentésem dolgában. Búcsút mondhatok a mi igazunkkal 'évtizedekig tüntető regénynek'... Micsoda nevetséges gyerekség..."

Magyarország és Románia hadbalépése után Józsa Béla eltűnik hazulról, és barátjának is az illegálitásba vonulást ajánlja. Nagy István azonban vonakodik feladni kivívott irodalmi hadállásait. De ismét közbeszól az a „sorsszerű hatalom", mely annyiszor elszakította íróasztalától. A többi erdélyi kommunista-val együtt Szamosfalvára internálják, ahol embertelenül megkínözzák, hogy kiszedjék belőle Józsa Béla rejtékhelyét, de az edzett harcos most is erősebbnek bizonyul kínzóinál. Szamosfalváról, hogy bizalmatlanságot keltsenek iránta az elvtársak körében, szabadon engedik. Katonai behívót kap azután Désre, de onnan is ötvenhat nap után leszerelik. S otthon most már elodázhatatlanul szembe kell néznie a kérdéssel: mihez kezdjen? Nem, nem vonul vissza az irodalomból. Annál is kevésbé, hogy kiadójától értesítést kap: *A szomszédság nevében*, ha a cenzúra átengedi, nyomdába adják, s az újesztendőre meg is jelenhet, a *Külváros* új kiadása pedig már könyvpiacra is került. „Így jutottam el az 'igen'-ig. Fel kell oldani a dermedtséget, ha kezdetben »kicsorbitott tollal« [Bajcsy-Zsilinszky Endre használta ezt a kifejezést, egy Nagy Istvánhoz intézett levelében], — hát azzal. Ha kiengedik *A szomszédság nevében* — jó emlékeztető lesz az, hol törték derékba a karunkat s mint kell azt előről kezdeni. Befejezem az Oltyánokat is... Ha melléfognék ezekkel a könyvekkel, ám itéljen el a párt [...]. Lehetetlen, hogy a regényeimnek s megírandó cikkeimnek ne jusson szerep abban az újjáépülésben." A kocka el van vetve. Tovább halad az úton, amelyen Balogh Edgár fogja a kezét, közben nem szűnik meg Józsa Béláért aggódni. Balogh Edgár az, aki 1943 tavaszán újra összehozza őket. Feleségével lakására hívhatja Nagy Istvánt. „Edgár rejtélyesen somolyogva betessékelt a belső szobájukba, legnagyobb megdöbbenésemre egyenesen a Józsa Béla karjai közé."

A rettenthetetlen forradalmár, életét kockáztatva, kijár rejtékhelyéről, hogy szervező munkáját folytassa. Barátját is arra szólítja fel, hogy vegye fel a kapcsolatot az elvtársakkal. Nagy István helyteleníti a konspiráció szabályainak semmibevételét, és megtagadja barátja kérését.

Érthető, hogy Nagy István ragaszkodott — alapvető osztályhűségének szellemében folytatott — írói munkásságához, amely kétségtelenül hasznára volt az ügynek. Vitathatatlan azonban, hogy Józsa Béla hősi opciója: az illegális forradalmi mozgalom, a föld alól irányított antifasiszta ellenállás folytonosságának áldozatos fenntartása — történelmileg indokoltnak és nélkülözhetetlennek bizonyult.

Főlőleges hangsúlyozni, hogy a pártnevelté Nagy István számára, ki oly szilárdan megálta helyét a nemegyszer emberfeletti megpróbáltatásokban, mily fájdalmas lehetett e szituáció. Ha választott útján elfogja a kétely és csüggedés, visszaszárítja régi, sorkatonai forradalmi munkáját. Mikor megkapja a „katonai behívó"-szerű meghívót a lillafüredi írói értekezletre, és minden idegszálával tiltakozik az ellen, hogy e „behívónak" eleget tegyen — első gondolata, hogy visszatér illegális pártmunkájához. De be kell látnia, ez lehetetlen. És nemcsak külső okok miatt: „Térjek vissza a teljesen illegális szervező munkához, úgy, mint Béla? De kivel és hol kezdjem azt, amitől évek óta már elszoktam? [...] Megdöbbenve eszméltem rá, hogy megváltoztam, más ember lettem, nem a felfogásomban, nem is a célkitűzéseimben, de a céljainkhoz szükséges eszközök megválasztásában. Ezekhez az eszközökhöz magam is alkalmazkodtam. Véremmé vált az a tudat és magatartás, hogy nekem a föld alá szorított munkásosztály földből kinyúló kezének és tiltakozó kiáltásának kell lennem."

Nem vitás, hogy ezekben az években kifejtett tevékenységének megítélésében a kulcskérdés: hogyan és mennyiben tett eleget ennek a feladatnak?

Maga Nagy István így vonja meg a mérleget: „ha fröccsent is rám valami, életem egésze mégis tiszta, nem szennyeződött be a Horthy-uralom mocskában sem." És nem deríthet ki egyebet a filológiai kutatás sem.

Az egyik neuralgikus pont a kiadó kérdése.

A Magyar Élettel és annak vezetőjével, Püski Sándorral Balogh Edgár közvetítésével veszi fel a kapcsolatot, amikor — 1941 tavaszán — az akkor ott tartózkodó barátja hívására Budapestre felutazik. A fáradhatatlan szervező Balogh Edgár viszi el Becsky Andorhoz, Móricz Zsigmondhoz, Bajcsy-Zsilinszky Endréhez, és ő hozza össze a *Népszava* szerkesztőivel is.

Ennek az első budapesti útnak eredménye: Püski vállalja, hogy a korábban az Erdélyi Enciklopédia gondozásában megjelent *Külvárost* még a nyáron új kiadásban kihozza, az *Oltyánok unokáinak* ugyancsak az Erdélyi Enciklopédiánál megjelent első része alapján megígéri az egész regény kiadását, ha az író elkészül a folytatással; 500 pengő előleget is folyósít.

Kolozsvárt vegyes érzelmekkel fogadják e sikereket.

A *szomszédság* nevében megjelenése után visszatérnek az aggodalmak, pedig jobb oldalról — a kísértő „szirénhangok“ mellett — durva támadás éri az írórt. Az *Ellenzéknek* egy névtelen denuncians cikke többek között így ír: „A szorgalmas sugó hangjában könnyű felismerni az egykori szakszervezeti mozgalom tevékeny tagját, a marosvásárhelyi, brassói és nagyváradi munkásgyűlések vezérszónokát, az Erdélyi Magyar Szó szenvedélyes cikkíróját stb.“ (Idézi Losonczy Géza *A szomszédság* nevében írt recenziójában. *Népszava*, 1942. február 8.)

Hogy a Magyar Élettel való együttműködése aggodalmat és zavart keltett elvtársainak és íróbarátainak körében — az teljesen érthető. Annál is inkább, mint-hogy Püski Sándor nemcsak kiadta könyveit, de már-már azt az irányító-animátor szerepet is átvenni látszott, amit korábban Gaál Gábor töltött be a munkásíró gyámolításában. Püski a bécsi döntés utáni éveket felölő utósózt kér a *Külvároshoz*, az *Oltyánok unokáinak* kiadását ahhoz a feltételhez köti, hogy a városba vezesse el történetének hőseit; ő hivatja meg Nagy Istvánt a balatonszárszói és a lillafüredi értekezletekre, ő íratja meg Móricz Zsigmondról szóló tanulmányát stb. Maga Nagy István is érzi a mind szorosabb együttműködés veszélyeit, de — helyesen — a lényegret tartja szem előtt: „könyvet adni mélyen hallgató olvasóim kezébe, hogy éledjen reményük“. Szükséges kompromisszum volt ez, mely lehetővé tette nemcsak *A szomszédság* nevében megjelentetését, de azt is, hogy a nyíltan mozgalmi jellegű, töretlen forradalmi szellemet sugárzó *Oltyánok unokái*, annak is különösen a tántoríthatatlan kommunista helytállás igazát hirdető befejező része, valamint a *Minden jog a szerzőnek* nagyszerű forradalmi vallomása — a fasizmus tombolásának kellős közepén! — széles olvasórétegekhez eljuthasson. S hogy elviekben Nagy István nem tett engedményt, arról nemcsak könyveinek tartalma tanúskodik, hanem korabeli cikkeinek kiadói kapcsolataira vonatkozó több megjegyzése is. „*A Magyar Élet* könyvkiadóvállalat ószi hangversenyprogramját a népi írók munkáival kapcsolatosan azzal a jelszóval ajánlja a »magyar könyv barátainak«, hogy elmélet után jöjjön a cselekedet“ — így kezdi például egyik, 1941 végén írt cikkét; a továbbbiakban bíráló megjegyzéseket fűz a népi írók elméleteihez és gyakorlati elképzeléseikhez, majd így folytatja: „Fura dolog, hogy én mondom ezeket, akinek szintén könyve jelent meg a népi írók kiadójánál. De még furább volna, ha hallgatnék.“ (*Elmélet után cselekedet*. *Népszava*, 1941. december 7.)

Hasonló „fogas kérdés“ barátai, de még inkább önmaga számára, az említett három írói összefóvetelen való részvétele és ottani szereplésének mérlege.

Az első balatonszárszói értekezleten felolvasandó előadását, „röstelkedve“ korábbi kirohanásáért, elviszi Gaál Gáborhoz, akinek nincs kifogása a szöveg ellen, de figyelmezteti az ilyen feltételezés miatt háborgó írórt, nehogy befolyásoltatni hagyja magát a konferencián.

A második balatonszárszói találkozóval kapcsolatban a baloldali sajtóban hangozt is kap ez az aggodalom és fenntartás. Nagy István a kolozsvári Munkás Athe-naeumban beszámol a Balatonszárszói történetekről, és egy „kritikai beállítású cikkben“, *Ami kiderült egy népi konferencián* címmel, a *Mértékben* negatív képet fest az értekezlet eredményeiről. A *Népszavának* egyik irodalmi vezércikke a munkásírók ezen antológiáját ismertette a többi közt így ír: „Nagy István a sok hűhóval beharangozott balatonszárszói konferencia csódjéről számol be, megfedekezük azonban arról, hogy ez a csód már jóelőre látható volt, a meghívottak névsora már előre ezt ígérte, így hát nem kapunk választ arra, miért kellett a hozzánk tartozó íróknak egyáltalán részt venniük ezen a születésében halálraitélt kísérlétezésen.“ (*Mérték*“. *Népszava*, 1944. január 16.)

Ami Nagy Istvánt illeti, az első balatonszárszói fórumon még zavartalanul megtarthatta „a népi írók narodnyik elképzeléseit is bíráló“ előadását. Lillafüreden azonban hallgatásra kényszerül. Feliratkozik szólásra, de hozzá legközelebb álló

fróbarátai, Veres Péter, Darvas József, Erdei Ferenc lebeszélük, mondván, hogy jól ismerik nézeteit, „itt nem tanácsos azokat fejtegetni”. Végül is eláll a szótól. De nem könnyű szívvel teszi: „csak az én emlékeimben él, hogy mennyit vívódtam, míg erre az elhatározásra jutottam.” A Lillafüreden bátran kiálló Asztalossal szemben is feszélyezetten érzi magát. Felszólalása után Asztalos büszkén kérdi a vele szemben öntudat dorgában mindig fölényben lévő barátjától: „Na, mit szólnál, jól odamondottam nekik? — Jól, mert semmit sem mondtál, amit hallani szerettek volna. — Na és te, a te fejedes hol maradt? — Egyszer majd megtudod, most jobb, ha hallgatunk.” — Bizony, kényszeredetten csenghettek e szavak.

A második balatonszárszói táborozás alkalmával Püski próbálja lebeszélni, mondván: „felsőbb utasításra meg kell akadályoznia Balogh Edgár, Kovács Imre és Nagy István felszólalását.” Ezúttal azonban nem hagyja magát, és ő az értekezlet egyik legaktívabb résztvevője. Nem hiába írta a konferencia anyagát felölelő könyvben a szerkesztő (Szárszó. Az 1943. évi balatonszárszói Magyar Élet-tábor előadás- és megbeszéléssorozata. Budapest, 1943. Magyar Élet kiadása) a fénykép alá, melyen Nagy Istvánt a fiatalok egy csoportja veszi körül, és nagy figyelemmel hallgatja a következő szöveget: „Nagy István, az örök vitázó. »Ez csak világos!« — mondja a körülötte ülőknek.”

Még a konferencia előkészítő szakaszában Erdei Ferencel és Darvas Józseffel azt tervezik, hogy a második balatonszárszói megbeszélést áll kell hangolniuk „népfronti állásfoglalással”. És mai értékelés szerint ez nagyrészt sikerült is. „Az 1943-as szárszói konferencián a baloldali népiek határozottan kiállnak az ország népi demokratikus átalakítása mellett” — olvassuk *a magyar irodalom történetében* (Budapest, 1966. 6. 315.). Így látta a korabeli jobboldali sajtó is. Kállay Gyulának *Népiség, demokrácia, szocializmus* című könyve körüli vitában a szélsőjobboldali *Egyedül Vagyunk* féktelen dühvel támadja és denuncálja a szerzőt, majd így folytatja: „Alapjában véve azonban hálásaknak kell lennünk azért, hogy Kállay Gyula könyve némely szárszói felszólalásnál még jobban lerántja az álarcot azokról az osztályharcos proletárszocialista törekvésekről, amelyek már a szárszói kongresszuson is az egészségesebb népi írókat pécézték ki elsősorban.” (Idézi a *Nép-szava: A denúciálás*. 1944. március 7.) S az ilyen proletárszocialista kipécézők közül Püski Sándor a konferencia zárógyűlésén egyedül Nagy Istvánt említi név szerint, mint aki — úgymond — Németh Lászlót „súlyosan félreértette”.

Önálló előadással Nagy István ezen az értekezleten nem szerepel, de háromszor is felszólal (Erdei Ferenc, Németh László és Jócsik Lajos előadásának vitájában), és minden egyes alkalommal súlyos igazságokat mond ki. Tallózzunk a *Szárszó* című említett kötet Nagy István felszólalásait rögzítő szövegében:

Ezért nincs és nem lehet harmadik oldal, ezért van csak két oldal, illetve két út, amely között a magyarságnak választania kell. Ez a két oldal a haladás és haladásellenes erőkben felsorakozva vivja szörnyű harcát a világon. A magyarságnak azt kell néznie, hogy a társadalmi és gazdasági következmények terén melyik oldal választja a dolgozó nép szociális felszabadítását, melyik áll a nemzetek egyenjogúsága és függetlensége alapján, melyik akarja a népek megbékélését az igazság és szabadság alapján. Ettől viszont nem rettenhetünk vissza csak azért, mert ezt az utat más nemzetiségű vagy felekezetű népek is járni próbálják. — Ez az oldal ma az országban a munkásság és parasztság pártjainak és a felelős értelmiségnek a szövetkezésében nyilvánkozik meg...

Ez a munkásság és parasztság levonta az elmúlt évtizedek és az első világháború tanulságait, ennyivel több és értelmesebb ez a két nagy dolgozó réteg. Erettségével kezesség arra nézve, hogy népünk jövőjéért helyesen küzd. — Ebben tavaly egyetértettünk Németh Lászlóval, abban is megegyeztünk, hogy az értelmiségi dolgozók szintén ehhez a munkáosztályhoz tartoznak, de ott mindjárt összekülönböztünk, ahol Németh László más szerepet, vezető szerepet szánt az értelmiségi munkásságnak a régi munkásság felett. — Most is hangoztatta, hogy a régi munkásság szocializmusa elnyűtt kabát. És ezt azzal véli bizonyítani, hogy a tömegek elnyomorodása nem következett be, ahogy azt a marxizmus várta, hanem sokkal inkább elkispolgárosodott. — Kétségtelen, hogy bizonyos elkispolgárosodás végbement nemcsak itthon, de világszerte is, de mi volt ennek az ára? A százmilliók elnyomorodása. (58—60.)

Azért kell a kapitalista termelési rend helyébe a szocialista termelési rendnek lépnie, hogy kiküszöbölje a haszonelvűségen felépülő árutermelést, s helyébe a népek szükségletének kielégítésére irányuló tervgazdaságokat építse... Ezért utalt Jócsik Lajos is arra, hogy igazi megbékélés nyugatra és délkeletre s a dunai kisépek felé csak a jövő tervgazdasági viszonyai

között képzelhető el. Ehhez csak azt tehetjük hozzá: ne higgyék a mi „bennszülött” helyzetünkért aggódók, hogy csak a magyarság van hátrányos helyzetben Nyugattal szemben, vagyis ahogy mondani szeretik, az „idegenekkel” szemben. India népei éppúgy keseregnek ezen, mint Kína százmilliói [...]. Holott az idegenek legfeljebb csak eszközök a hódító kapitalizmus kezében a kapitalizmust még meg nem valósított népekkel szemben. Mi tehát, ha igazán szabadok akarunk lenni, egy nép felé sem vállalhatjuk a kapitalista térhódítás eszköz szerepét. (108.)

Ha mindezt 1943-ban így elmondhatta, egy olyan értekezleten, amelyen nemcsak írók, hanem az ifjúság minden rétege képviseltette magát — nem volt sem hiba, sem hiábavaló a kommunista író részvétele.

Bírálták Nagy Istvánt a népi írókkal kapcsolatban vallott nézeteiért is. 1942 nyarán Szeffkú Gyula cikket ír a *Magyar Nemzet*ben a parasztművelődésről, s a kérdéshez a *Népszava* hasábjain Nagy István is hozzászól *Nem mindent, ami hagyomány* című cikkében. (*Népszava*, 1942. július 26.) A cikk körül „rázós vita” bontakozik ki a *Népszava* és *Szabad Szó* hasábjain, melyben többek között Kovács Katona Jenő, Jordáky Lajos, Erdélyi Lajos, Takács József és Földeák János szólalnak fel. Erről a polemikus hangvételű eszmecsereről önéletrajzi regényében egyebek közt azt írja, hogy vitapartnerei (Erdei, Jordáky és Kovács Katona Jenő) a népi írókkal kapcsolatos kiállítását „úgy ítélték meg, mintha számlást készítenék téveszméiknek a szocialisták táborában [...] Holott csak azt igyekeztem megértetni, hogy a munkás-paraszt szövetséghez a falukutató-faluábrázoló népi írók megnyerésével juthatunk közelebb.” Majd arról szól, hogy a Györffy-kollegisták körében és a pesti munkásklubokban elhangzott előadásaiban nyíltabban célozgatott a felszabadulásra, s hozzáteszi: „Persze, erről sem Jordáky, sem Kovács Katona Jenő nem tudhatott. Ők csak azokat a cikkeimet láthatták, amelyek a cenzúrát kerülgetve nem voltak oly félreérthetetlenek, mint a kisebb diákcsoportok körében vagy a pesti munkásírók társaságában elmondott előadások.” Végül önkritikailag állapítja meg: „Felkészültségem is sántított még, azonkívül meg is lazultak kapcsolataim kolozsvári barátaimmal. Hibáztam tehát a megfogalmazásokban és a barátaimmal való meghittebb tanácskozások elhanyagolásában is.”

A bírálat tehát Nagy István szerint sem okatlan. Nem eléggé pontos, olykor félreérthető megfogalmazásokon túl, e korszakban keletkezett cikkeiben találkozunk olyan szövegrészekkel, elképzelésekkel, melyek arra vallanak, hogy a centrum és a jobbszárny illúzióiból Nagy Istvánra is ragadt egy s más. Így az *Ami kimaradt az erdélyi leltárból* című cikkében (*Kelet Népe*, 1941. február 1.) a Németh László hirdette „nemzetmentő új középosztályhoz” fűzött túlzott remények; vagy a jobboldaltól való elhatárolásának olykor bizonytalan vonala. A vitában Nagy István védelmére kelt Földeák János is kénytelen belátni ezt: „Tudomásom szerint Nagy István nem vétett még a feladatok vállalása közben, legfennebb az lehet hibája, hogy a népi irányzat védelmezésekor nem húzott határozott határvonalat a — mondjuk így — divatos lett népi irodalom és a munkásság részéről helyesnek vélt népi irodalom között; nem részletezett, hanem általánosított.” (*Hajtóvadászat. Népszava*, 1942. szeptember 27.) Maga Nagy István is érzi ezt, igyekszik is határozottabban távol tartani magát például a faji megkülönböztetés látszatától: az *Oltyánok unokái* befejezése után megírja egy Adler Tóni nevezetű zsidó fiatalember áldozatos életét bemutató *Regény helyett* című elbeszélését, melyet azonban a *Híd* nem közöl, a *Termés* is „rémülten” visszautasít, végül is a *Népszavában* jelenhetett meg folytatásokban, 1943 végén és 1944 elején.

Kisebb-nagyobb kifogásolnivalót találhatunk tehát a népi írókhoz fűződő kapcsolataiban; a lényeg azonban az, hogy alapállása helyes, igazi forradalmárra vall. Szövetségre lép a balszárnnyal, nem ijed meg a centrum jószándékú, de tisztátalan eszmeiségű törekvéseitől sem, hanem belévetve magát a küzdelembe, igyekszik, amit lehet, a szociális forradalom javára fordítani belőle.

Lenin egyhelyt kigúnyolja a harcot nagyon merev és leegyszerűsített séma szerint elképzelő áforradalmárt: „Az nyilván azt képzei, hogy az egyik helyen felsorakozik az egyik hadsereg, és azt mondja: »Mi a szocializmust akarjuk«, egy másikon pedig felsorakozik egy másik, és ez azt mondja: »Mi az imperializmust akarjuk«, és ez lesz majd a szociális forradalom! — Aki »tisztá» szociális forradalmat vár, sosem fogja megérni. Az ilyen ember csak szavakban forradalmár, s nem érti meg az igazi forradalmat.” Lukács György a *Zűrzavar* a „realizmus diadala” körül című cikkében idézi ezt a lenini szöveget, és a következőképpen terjeszti ki érvényességét az irodalomra is: „Ez világos beszéd. Csak fel kellene cserélni a forradalom szót az irodalom szóval, s a szatirikus ellentétet mint a haladás és a

reakció ellentétét ábrázolni, és a Lenin által megsemmisítően kigúnyolt véleményben előttünk állna V. Kirpotyin irodalomtörténeti koncepciója. Éspedig minden túlzás nélkül. A haladás és a reakció tábora ugyanis nála éppoly mereven és »tisztán«, éppúgy az átmenetek közvetítő mozgása nélkül áll egymással szemben, mint a marxizmus mechanikus torzításának ebben a mesteri kritikájában.“ (*Kritika*, 1974. 6. 16.)

Nagy István mélységesen vonzódik a népi írókhoz, akik ugyanolyan mélyről jöttek, mint ő, ugyanúgy kijárták az élet iskoláját, mint ő, ugyanúgy hangot adnak a kisemmizett paraszti tömegeknek, mint ő a kizsákmányolt munkásságnak, és akikkel megköthetné a munkás-paraszt szövetséget az irodalomban. Ennek érdekében kétfrontos küzdelmet folytat: egyrészt bírálja a centrum és a jobboldal téveszméit, nemzeti és faji elfogultságait, másrészt igyekszik megértetni elvtársaival, hogy milyen értékes szövetségesek lehetnek a kellő türelemmel helyes útra terelt népi írók táborában. Az 1941—1944-ben írt cikkeiből és vallomásaiból világosan kiolvasható ez a kettős törekvés.

Bírálatában mindenekelőtt arra figyelmeztet, hogy zavaros eszméiség alapján nem lehet helyesen cselekedni. A mindig új elméleteket feldobó népiesekkel szemben óva inti a fiatalságot: „kétszer is fontoljuk meg, mit fogadunk el új elméletnek“ (*Elmélet után cselekedet*. *Népszava*, 1941. december 7.). Vannak kiérlelt elgondolásai, melyeket már valóban tett követhet, az egyetemes igényű elméleteik azonban tisztázásra szorulnak: „ha a népi írók ama elméletére gondolok [...] hogyan kellene földhöz juttatni a földteleneket, és hogy mit kellene tenni az egyke ellen, meg hogy a rádiót milyen műsorral kellene teljesen a népművelődés szolgálatába állítani, akkor én is azt mondom, hogy »elmélet után cselekedet«. A népi írók könyveiben azonban vannak egyetemes igények színeiben tetszelgő elméletek is, amelyek a kor nagy kérdéseire kívánnak programot nyújtani. Ilyenek például a körülöttünk és velünk élő népekhez való viszonyunk kérdése. Ezeknek népi írói megfogalmazása már vitás értékű. És ami még vitás, azt nem követheti tett, hanem mélyebb elmélkedés.“

Ugyanitt utal a sokszor idegenből kölcsönvett, harmadikutas elméletek ellentmondásaira, felszínes és zavaros voltára. Ragyogó bírálatát nyújtja a „minőség-forradalom“-elképzelésnek, és hitet tesz a dunavölgyi népek testvérisége és a marxizmus—leninizmus mellett, „az igazi tett“ mellett. *Irodalmunk feladatai* című cikkében (*Március-antológia*, 1942) kigúnyolja a „mélymagyar — hígmagyar“ elmélet irodalomtörténeti vetületeit. Túl a Németh Lászlóra vonatkozó észrevételeken, a továbbiakban egyedenként vizsgálja más népi írók tevékenységét: „Amit eddig elmondtam Németh Lászlóval kapcsolatos aggodalmaimról, azt többé-kevésbé jellemzőnek érzem a többi népi írókra is. Hogy külön is megfontolást ajánlok az ő eszméiket követő tettek előtt, annak csak az az oka, hogy ezek sokkal gyakrabban nyúlnak a napi kérdésekhez, s nem annyira elvontan. Féja Géza például a maga nemében csodálatos népi író. Amíg a múltat szemléli, megértem; minden tiszta, világos. A *Viharsarok* és a *Dózsa György* elolvasása közben már-már szinte magam mellett érzem. De nyomban elhidegülök tőle, mihelyt napilapokban írt »tennivalóit« olvasom. Veres Péter is megtanulta már rég ezt a tartalmat. De ő is az eredetiség büvéletébe került. Pedig ő igazán tanúskodhatna, hogy amiért az öntudatos városi munkásság annyiféle nációból tevődik össze, először mégis ez a dolgozó népréteg adott világos értelmet és célt a parasztsággal való testvériesülésnek. Ez pedig azt jelenti a »cselekedetek« előtt, hogy nemcsak »paraszt sors« a »magyar sors«! Hol szervezte Veres Péter ezt a »sorstudatot«? Az öntudatos szervezett munkásság között. S ha már tetteket várunk, akkor a magyar sorsnak egyesülnie kell az öntudatos munkásságtól hordozott sorstudattal. Egyik a másik nélkül keveset ér.“ (*Elmélet után cselekedet*)

Látható, Nagy István, ha bírálja is tévedéseiket, mélységes megértéssel fordul a népi írók szociális törekvései felé; nézőpontja mindig az, hogyan lehetne az „útitársakat“ türelmes nevelő-felvilágosító munkával megbízható szövetségesekké nevelni. Szép példája ennek a türelemnek — de annak is, hogy a türelem nem vég nélküli — a Németh Lászlóhoz való viszonyulása. Egy korábbi, 1941-es cikkére utalva így ír: „Németh László felé bizonyítani próbáltam, hogy a szocialista munkásság és sajtója, minden ellenkező állítás ellenére is, higgadt tárgyilagossággal tudja értékelni mindazt, ami Németh László hívei és barátai körében, tehát a »népi«-eknél valóban értékes, jó szándék, viszont komoly elvi lapont mindent elvet, ami hamis. A munkásság felől meg csupán történelmi haladékokat vártam a »számbajöhető szövetségesek« listájának végleges összeállítása körül. Bevallhatom, hogy ezt a türelmet a balatonszárszói konferencián szerzett élményeim alapján vártam. Mert ott kigyúlt néhány olyan őszinte pillanat, amikor határozott közeledésfelét éreztem Németh László álláspontja felől az ortodox szocializmushoz.“ (*Németh László szo-*

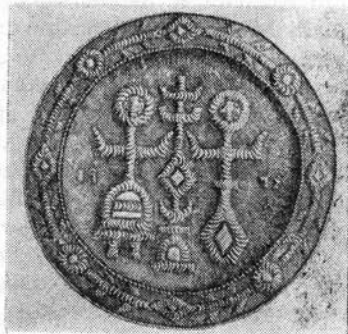
cializmus. Népszava, 1943. január 17.) A *Magyar Csillag* január elseji számában azonban Németh László kiábrándító cikket közöl, minek következtében Nagy István úgy látja, le kell mondania Németh Lászlóról mint szövetségesről, s cikkének vég-száva: „Nem, Németh László, még egy szocializmust a többi jelzők mellé nem kérünk.”

Nem kevésbé határozott Nagy István publicisztikai írásainak hangvétele, amikor a munkásság szószólói felé fordulva a baloldali népi írók érdemeit bizonygatja, s szem-beszáll a szektás elzárkózás szellemével. Íme, néhány ilyen irányú állásfoglalása: „A munkásság értelmiségei [...] nem eshetnek ugyanabba a hibába, mint a népi ér-telmiségek egyike-másika, aki a munkásság oldalán csak a kotyogókat és hitvány érdekhajhászokat veszi észre. Meg kell látniuk, hogy a népi mozgalomban vannak a parasztság és munkásság szociális felemeléséért komolyan és őszintén cselekedni akarók. Ezeket nem bánthatjuk meg, nem vadíthatjuk el és nem forrasztathatjuk a szájukra a szót azzal, hogy nem ők az igazi emberei a parasztságnak. Nem tehetjük ezt különösen ma, amikor még Szekfű Gyula szerint is »esedékes a parasztság és munkásság történelmi hivatásának az érvényesítése.« [...] Végezetül még annyit: vigyázzunk, nehogy ellenségnek nézzük azokat, akik tulajdonképpen egy irányba haladnak velünk.” (*Nem mindent, ami hagyomány. Népszava*, 1942. július 26.)

Kovács Katona Jenő *Gomb és kabát* című cikkére (*Népszava*, 1942. augusztus 2.) — mely úgy látta, hogy Nagy István „a »népi tábor« gombjához varrja a szocializmus viharvert köpenyegét” — így válaszol: „Amennyit megismertem a népi mozgalomból, annak alapján merem állítani, hogy a szociális felemelkedés előkészítő folyamatát látom köztük zajlásban. Természetesen látom azt is, hogy íróik közt mily sok a zavar, látom, hogy egyesek visszaélnék a helyzettel, s ki-használják álbölcsességük számára az erjedést. Ezekért fogjuk torkon valamennyit, s szegezzük nekik a felhívást?: Jöjjetek, küzdjete velünk, de lássátok be, hogy szertelenül tudálékosok, hülyék, bolondok, gazemberek vagytok, mert elöttetek ré-gen felfedeztünk mindent, mi vagyunk Mohamed is, még a prófétája is. Hát így aztán igazán nem lehet a szocializmus köpenyege alá hívni a tömegeket. Ezekkel a módszerekkel elüldözzük azokat is alóla, akik már úgyahogy megférnek alatta. Elvégre mit ér a kabát viselő nélkül? A szocializmust nem a kávéházi bölcsek esőkabátjával találták ki, hanem eszköznek az emberiség boldogulásához.” (*Mit ér a kabát viselő nélkül? Népszava*, 1942. augusztus 9.)

Végül, egy munkás hozzászólása kapcsán a legvilágosabban fejezi ki és össze-gezi véleményét: „[A népi írók] tapasztalatom szerint őszintén kívánják a válto-zást. Ha pedig így van, akkor előbb-utóbb rá kell, hogy döbbenjenek — ha az írók maguk személy szerint nem is, de híveik rá fognak döbbsenni —, hogy úgy, ahogy ők akarják a változást, faji kizárólagossággal, sohasem jutnak célhoz.

Összegezve Szabó István segédmunkásnak szóló válaszomat: A népi írók kö-zött vannak barátaink, de még nincsenek szövetségeseink; de ha szövetségeseket keresünk, elsősorban közöttük kell szétnéznünk, mert a munkásságon kívül nekik fáj legjobban ebben az országban a magyar dolgozó tömegek sorsa. Mély társa-dalmi sérelem mozgatja őket, és ez a mozgás messzire irányul. A magam részéről, mint író, feladatomnak érzem, hogy ezt a messzire irányuló mozgást helyes irányba segítsem, és a kölcsönös megismerés útját egyengessem azok között, akik az egyik részből az ipari munkásságot, a másik részből a parasztságot próbálják őszintén ki-fejezni az irodalomban.” (*Válasz Szabó István segédmunkásnak. Népszava*, 1942. szeptember 27.)

Egy élet a nyelvtörténeti kutatás szolgálatában

1. Ha Szabó T. Attilával az utcán találkozunk, mindig zárpattanásig tömött aktatáskával láthatjuk, s ha hogyléte felől érdeklődünk, csak arról panaszkodik, hogy sohasem volt ennyire idő szűkében, mint most, nyugdíjas korában. S aki ismeri azt a szokását, hogy nem szívesen vesz kezébe, még kevésbé hóna alá aktatáskát, méltán elcsodálkozhat e két, látszólag ellentmondásos jelenségen.

Az érdeklődésre, hogy megtudjuk, mi tölti meg a táskát, és mi tölti ki Szabó T. Attila mostani heteinek és hónapjainak csaknem minden percét, elég csak felpattintania a táska zárát: cédulák frissen kijegyzett levéltári anyaggal, rendezés alatt álló cédulák borítékai, megszerkesztésre váró cédulakötegek, keménypapír-fedelek közé fogott, megszerkesztett és értelmezésre vagy legépelésre váró kéziratcsomók, irattartókban összeolvasásra kerülő, szedés előtt álló gépelt kéziratok és kijavításra váró vagy éppen a nyomdába visszakerülő korrektúra-lapok tanúskodnak Szabó T. Attila mostani tudományos tevékenységéről, közelebről a megjelenés előtt álló *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* szerkesztésének egyes szakaszairól. A cédulázó, rendszerező, szerkesztő és a megszerkesztett szócikkek, valamint a legépelt és kiszedett szövegek helyességét ellenőrző, nagy figyelmet igénylő, halatlanul fárasztó és egy ember erejét messze felülmúló szellemi munka tölti ki Szabó T. Attila mostani életének szinte minden percét. Ezért jogos hát a panasz az időhiányra!

Hadd pillantsunk bele e napok egyikének munkaprogramjába! A felkelő nap már munkában találja: györgyfalvi negyedi lakásának könyvekkel, cédulásdobozokkal zsúfolt polcai között íróasztalát csaknem ellepi a szerkesztés munkálatainak egyes szakaszaihoz kapcsolódó írásos anyag. A reggeli órákban általában olyan munkát végez, amelyik a legtöbb figyelmet, szellemi koncentrációt igényli: a szerkesztményeket ellenőrzi, vagy a nyomdai korrektúrát javítja. Van úgy, hogy egy-egy szócikkkel órákat kell eltöltenie, míg a tőle helyesebbnek, de nem végsőnek ítélt formát kialakítja. A szó használati értékét, jelentésbeli árnyalatait a történeti nyelvi anyagból kihámozni, ezek sorrendjét a nyelvi fontosság alapján felmérni és megállapítani, a szerkesztmények egyéb alkati elemeit ellenőrizni: e munkaszakasz főbb ténykedései.

Azután, úgy dél felé, „pihenni” a levéltárba megy. Az itt töltött néhány óra számára a felüdülést, a gazdagodást jelenti. Ettől a foglalatosságtól nem tagít, ha csak egy órácskányira is, mindig, mindennap megfordul ott, hogy újabb nyelvi anyaggal gazdagodjék, és gazdagítsa a Tár anyagát. Ne csodálkozzunk azon, hogy ehhez a munkához még a szótárszerkesztés szakaszában is ragaszkodik. Csaknem ötven éve „pillant, leskődik, lát bele a múlt és a ma lüktető, zúgó emberi, nyelvi életébe”, s ez a tőle „gyönyörű unalom”-nak nevezett foglalatosság szenvedéllyé, munkaritmusbeli beidegzettségé vált. Ebből kizökkenni nem lehet és nem szabad. El nem maradhat, legfeljebb csak megrovidülhet, például csütörtökönként, amikor munkatársaival, akiket a második kötet megszerkesztésének munkálataitól kezdve a tudományos vállalkozás belátható időn belüli megvalósítása érdekében maga köré vont és a szerkesztés munkálataiba bekapcsolt, rendszeres megbeszélést tart. Ilyenkor teszi meg észrevételeit a szerkesztményekkel kapcsolatban: helyreigazít, figyelmeztet, új értelmezési megoldást

ajánl, s figyelme általában minden kis részletre kiterjed. Ernyedetlen ügyszere-
tettel és a szerkesztők munkáját meg a szerkesztmények minőségét jobbító szán-
dékkal tér vissza és mutat rá ismételt az esetleg még elő-előbukkanó követke-
zetlenségekre és vétésekre. Eréllyel párosult tapintat, az „audiatur et altera pars“
elvének érvényesítése a gyümölcsöző megoldás érdekében jellemzi ellenőrző és
irányító ténykedését, szerkesztői magatartását.

A nap hátralevő részére is marad még tennivaló: a kevésbé bonyolult szer-
kesztmények ellenőrzése, a legépelesre kerülő, tehát véglegesnek tekinthető anyag
átnézése, rendezése.

Így megy ez most nap nap után. Az első kötet (A—C) szerkesztését telje-
sen egyedül 1966—1972 között végezte el, megjelenése erre az évre várható.

Erről a hatalmas arányú, méreteiben, kivitelezési módjában páratlan tudo-
mányos vállalkozásról, mely egyben Szabó T. Attila életművének is tekinthető,
a szerző több helyen és több ízben tájékoztatott (*Az Erdélyi Magyar Oklevélszótár
műhelykérdései*, 1955; *Egy erdélyi szótörténeti tár szerkesztésének műhelykérdései*,
1968; *Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár szerkesztése közben*, 1969; *Mutatvány az
Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár szócikkeiből*, 1972). Ezek a cikkek és tanulmányok
a mű keletkezése gondolatának kiformalódásáról, a cím megválasztásáról, a be-
kerülő nyelvtörténeti anyag időbeli és területi elhatárolásáról, földrajzi szempont-
ból való rögzítéséről, az adalékok kijegyzési és közlési módjáról, a címszók ki-
alakításának, besorolásának és megszerkesztésének szempontjairól tájékoztatnak,
és felmentenek bennünket az alól, hogy e „műhelykérdésekre“ itt most ki-
térjünk. Viszont szólnunk kell arról a felbecsülhetetlen tudományos értékről és
haszonról, amelyet ez a mű elsősorban a finnugor nyelvtudomány, közelebbről
a magyar szótörténeti kutatás, valamint a nyelvi adalékokat gyümölcsöztető egyéb
tudományok (történelem, jog-, művelődés-, gazdaság- és társadalomtörténet, iroda-
lomtörténet, néprajz) hazai magyar, román és szász képviselői, valamint az iro-
dalmi nyelv formaművészei, a költők és írók számára jelentenek.

Szabó T. Attila kezdettől fogva arra törekedett, hogy a *Nyelvtörténeti Szótár*
és az *Oklevélszótár* anyaggyűjtésében és szerkesztési elvében érvényesített szem-
pontokat figyelembe véve, hathatós módon és szervesen egészítse ki és tökélete-
sitse a magyar szótörténeti kutatás eredményeit magában foglaló nyelvtörténeti
szótárakat. Az vezette mindig — írja —, „hogy a történeti és a jelenkori adatok
mentől gazdagabb sorozatát egybeahordva, magukból az adalékokból szinte önként
kerekedjék ki a magyarázat, a megfejtés [...] magam [...] mindig új, érintetlen
anyag feltárását tartottam és tartom elsődlegesen elvégzendő feladatomnak ma
is“. (*Anyanyelvünk életéből*, 11.) Figyelme elsősorban a mindennapi élettel leg-
szorosabban összefüggő írásbeli emlékek: vallomások, ingósági leltárak, összeírá-
sok, számadások, bizonyáglevelék, misszilisek és a hivatali meg a magánírásbe-
liség változatos iratféleségei felé irányult, és csak kisebb mértékben az okle-
vél jellegű levéltári darabokra meg a nyomtatásban is megjelent forrásokra. Ezért
is nem maradt meg az oklevélszótár elnevezésnél, hanem a *tár* fogalmával je-
lezte ennek annál sokkal bővebb, tágabb célkitűzését. De szakított a szótárszer-
kesztő az elődöknek azzal a felfogásával is, amely a túlzó purista szemléletet
érvényesítette, és a kölcsönszavakat a szótár anyagából kirekesztette. Ilyen vonat-
kozásban is úttörő és egyedülálló feladat megoldását tűzte maga elé, amikor a
múlt nyelvi állapotának felvételezése céljából a történeti forrásokban fellelhető
minden nyelvi elemet számba vett, tehát minden olyan idegen szót is, amely
magyar szövegbe ágyazottan szó- és mondattani szempontból magyar szó módjára
viselkedik. Álláspontjára vonatkozólag így tájékoztat a szerző: „Mínthogy a szó-
tár anyagát a magyar, román és szász együttélésnek évszázadok óta klasszikus
földje, Erdély magyarságának XVI—XIX. századi nyelvéből gyűjtöttem, termé-
szetszerűen különleges figyelemmel kellett lennem azokra a nyelvi, szókinszbeli

hatásokra, amelyek az erdélyi magyar nép- és köznyelvet az erdélyi román és az erdélyi szász nyelv részéről a századok folyamán érték. E hatás tudvalevően első-sorban a szókincs terén jelentkezhetik. [...] A levéltári anyag böngészgetése közben éppen ezért éberem ügyeltem az oklevelekben és más levéltári forrásokban jelentkező román és szász eredetű szókra, és minél bőségesebb adatanyagot gyűjtöttem az ilyen szók földrajzi és időbeli feltűnédezésére, elterjedésére nézve. Meggyőződésem ugyanis, hogy csak ilyen adatgyűjtés alapján lehet majd az erdélyi magyar nyelvet ért hatásoknak különböző időpontokban való fokát felmérni, illetőleg e hatások jelentkezésének földrajzi határait, elterjedésének izoglosszáit megvonni." (*Nyelv és múlt*, 390.) Ilyenformán a tár szónyaga valóságos kincsesbánya a nyelvi kölcsönhatás történeti szemléletű kutatása számára.

Ismeretes, hogy a *Nyelvtörténeti Szótár* egyáltalán nem, az *Oklevélszótár* pedig csak elvétve jelzi azt, hogy a felhasznált levéltári darabból kikerült adalék melyik vidékről vagy helységről való. Ebben a tekintetben, vagyis a nyelvi anyag földrajzi rögzítettsége tekintetében is úttörő munkát végzett a szerző, amikor minden olyan levéltári adat lelőhelyét (települést, közigazgatási egységet, vidéket) pontosan feltünteti, amelynek az írásbeliségéből a felhasznált adat származik. Így adalékai nyelvjárás-, illetőleg köznyelvtörténeti adatoknak tekinthetők, és a szótár a nyelvjárástörténeti kutatás számára hang-, alak-, jelentés-, sőt bizonyos mértékig mondattani jelenségek vizsgálata céljaira is nélkülözhetetlen forrás.

Végül gazdag tárház különösen a történet-, néprajz- és az irodalomtudomány művelői számára, mert a benne „tárolt” nyelvi anyagban páratlan gazdagsággal raktározódik el a múlt pezsgő, forrongó nyelvi élete, életformája és eseményvilága. Ez a világ tárulkozott ki Szabó T. Attila számára is, amikor a levéltárak „sápadt csendjében” naponta érintkezett vele, és az erdélyi magyar nyelv múltjának milliónyi adatát hozta felszínre s bontakoztatta ki tanulmányaiban, és most az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* megjelenő kötetében.

2. Nemrégiben két ízben is alkalmam volt Szabó T. Attila tudományos munkásságát végigtanulmányozni és időrendi sorrendben, fejlődésében nyomon követni. Bár tudományos tevékenységének minden szakaszát és szinte mindegyik jelentősebb termését eddig is ismertem, mégis mikor egyszerre sorakozott fel és bontakozott ki előttem a több száz cikk, dolgozat, tanulmány, a számos önálló mű és a mögöttük rejlő kutatómunka meg a velük párhuzamosan végzett egyetemi oktatói-nevelői tevékenység, a hazai tudományos élet megszervezése terén kifejtett irányítói, szerkesztői tevékenység, annak a bámulattal párosult példamutatásnak a tanulságát vontam le, hogy benne olyan tudós és ember áll előttünk, akit a rendszeres, céltudatos, fáradtságot nem ismerő tudományos kutatás, a bölcs és higgadt irányítás és szervezés, a józan mérséklet, a nevelői tapintat és az őszinte segítőkészség jellemez. Ezek az embert és a tudomány művelőjét jellemző vonások alapvető előfeltételei és biztosítékai Szabó T. Attila eredményekben oly gazdag és sokoldalú tudományos tevékenységének.

Filológusként indul a tudományos pályán, majd az irodalmi és a társadalomtudományi érdeklődés mellett, de azt végleg el nem hagyva, két nagy mintaképének: a történész és levéltárkutató Kelemen Lajosnak és a magyar néprajzi búvárlat mesterének, Csúry Bálintnak nemes példája nyomán figyelme egyre inkább a magyar nyelv múltja és jelene felé fordul, s a szó- és helynévtörténeti kutatás, a jelenkori nyelvhasználat kérdései, az élő és történeti földrajzi névanyag gyűjtése és magyarázata terén sokatígérő módon bontakozik ki. A rendszeres és kitartó levéltári kutatómunka eredményeként egymás után jelennek meg az *Erdélyi Múzeum* és a *Magyar Nyelv* hasábjain cikkei, közleményei és a 30-as évektől az *Erdélyi Tudományos Füzetek* sorozatban nagybőrt terjedelmű dolgozatai (*Adatok Nagyenyed XVI—XX. századi helyneveinek ismeretéhez*, 1933; *Zi-*

lah helynévtörténeti adatai a XIV–XX. században, 1936; *Dés helynevei*, 1937; *Niriş-Szásznyíres település-, népiség-, népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII–XX. században*, 1937; *Bábony története és települése*, 1939; *Dés települése és lakossága*, 1943).

Miért és hogyan gyűjtsünk helyneveket? (1938) című módszertani tanulmányában a történeti és a jelenkori földrajzi névanyag rendszeres gyűjtésének és feldolgozásának fontosságára hívja fel a figyelmet. Személyes példamutatásával és alapvető munkáival pedig mintegy iskolát teremt a magyar nyelv- és névtudomány addig kevésbé ismert ágában. Itt megint csak cím szerint utalhatunk a *Kalotaszeg helynevei* (1942), *A kalotaszegi helynévanyag vízrajzi szókincse* (1942), *A magyar helynévkutatás a XIX. században* (1943), *A Dobokai völgy helynevei* (1944), *A szolnok-dobokai Tóki völgy helynevei* (Gergely Bélával, 1945), *A kolozsmegyei Borsavölgy helynevei* (Gergely Bélával, 1945), *Kolozsvár települése a XIX. század végéig* (1946) önálló kötetekben megjelent műveire, valamint arra a több száz cikkére, amelyben a földrajzi, hely- és dülőnevek keletkezésének, alakulásának körülményeire, mai — az olvasó számára sokszor teljesen értelmetlen — alakjának történeti és jelenkori adatokra épülő meggyőző magyarázatát nyújtja. Csak példaként idézzük *A kolozsvári Bongárpatak és az erdélyi bongorok*, valamint *A román bungár tájszó és a Bungur, Bunguriş, Bungăraş helynév* című tanulmányát. Ebben a vizsgálódás körét három nyelv, a magyar, román és szász kölcsönhatás területére bővíti ki. Az alakváltozatokban olyan gazdag magyar, román és — tegyük hozzá — szász köz- és helynévnek a német *Baumgarten* szó, illetőleg ennek erdélyi szász tájnyelvi változatai az alapja. Nagyon figyelemreméltó, amit a szó jelentésváltozatairól megállapít: a szótörténeti adatok világosan tükrözik azt a változást, amely az eleinte gyümölcsös, majd a helyét elfoglaló szőlő, ennek elpusztulása után előbb pusztaszőlő, majd a bozót-tal benőtt s végül erdővel borított területet jelölő szó jelentésében végbement.

A helynevekkel kapcsolatban végzett több évtizedes terep- és levéltári gyűjtőmunka eredményeként feljegyzett félmilliónyi nyelvi adat egy másik nagy tudományos összegezésben, az Erdélyi Helynévtörténeti Adattárban nyerné el végső formáját.

„Az Erdélyi Helynévtörténeti Adattár és az Erdélyi Szótörténeti Tár — amelyek anyaga már 1968-ban jóval meghaladta az egymillió nyelvi adalékot — olyan beláthatatlan lehetőségeket magába rejtő szintézisnek, alapvető és nélkülözhetetlen munkaeszköznek ígérkezik, mint a századforduló előtt és után keletkezett, ma is fontos segédeszközök, a NySz., az OklSz., a MTSz stb.” — állapítja meg Szathmári István egyik ismertetésében. (*Magyar Nyelv*, LXVI[1970], 407.)

A történeti nyelvi anyag feltárása Szabó T. Attila számára igen termékeny és szerteágazó feldolgozó, a nyelvi jelenségeket, a nyelv és a társadalom meg az anyagi élet kapcsolatát vizsgáló tevékenység kibontakozását eredményezi. Nyelvtörténeti vizsgálódásainak főbb területei a hangtörténet, a szó-, szólás-, jelentés- és helynévtörténet. Minden cikke, tanulmánya fényesen igazolja, hogy az etimológiai, szótörténeti kérdések tisztázásához mennyire fontosak a régi levéltári adatok. A feltárt nyelvi anyag valóságos kincsesbánya, minden szó történetéhez ad valami újat a szó hangalakját, jelentését vagy földrajzi elterjedését illetően, módosítja a szakirodalom eddigi megállapításait, esetleg tévedéseit. Aki szótörténettel foglalkozik vagy szótárt szerkeszt, nem nélkülözheti ezeket a tanulmányokat.

Dolgozataiban „a történeti és jelenkori adatok mentől gazdagabb sorozatát egybehordva“, a nyelvtörténeti adalékok biztos talajából fakadó szó- és jelenség-magyarázatok, nyelvtörténeti szövegek változatos és hosszú sorát vonultatja fel. Ez utóbbiak közül első helyen kell megemlítenünk a Farczády Elektől fölfe-

dezett és Szabó T. Attila nyelvészeti magyarázataival közzétett (1957) s azóta három kiadásban is megjelent *A Marosvásárhelyi Sorok és Glosszák* nyelvemlék-feldolgozását, az állatgazdálkodási szókincsünk XVI—XVII. századi anyagára fényt vető *A gyermeklő és rokonsága* (1956) című dolgozatát, *A magyar bilabiális v nyelvemlékes jelölésének, illetőleg jelöletlenségének kérdéséhez* (1960), valamint a személynévtörténeti vonatkozásban igen tanulságos *A XVII—XVIII. századi erdélyi jobbágyszöktetések névtörténeti vonatkozásainak ismeretéhez* (1959) című dolgozatát. Benne a jobbágyszökökkel kapcsolatos névváltoztatásokkal foglalkozik, és rámutat arra, hogy a szándékos, rejtő célzatú névváltoztatásoknak milyen nagy szerepük volt. Ugyancsak névtörténeti kérdéseket tárgyal *A kolozsvári becenevek a XVI—XIX. században* (1968) című tanulmányában is.

A magyar nyelv szókincse erdélyi történeti állományának számbavétele során terjed ki figyelme a nyelvünk régiségében előforduló román kölcsönszavakra is. E tárgykörből merített dolgozatai közül a nyomtatásban megjelent és az oklevelekben található nyelvi anyag feltárásával foglalkozó tanulmányai (*Román kölcsönszavaink Gyarmathi Sámuel nyelvhasonlításában*, 1960; *A Pápai Páriz szótár-kiadások magyar szókincsének román eredetű kölcsönszó-anyaga*, 1960; *Szótörténeti észrevételek a kaláka* (< r. clacă) kölcsönszó életéhez, 1962; *A feudalizmus kori berbécs tájszóról*, 1964; *A feudalizmus kori karajunk ~ krajnik tisztsegnév szótörténetéhez*, 1965; *Kisállattartó tejgazdálkodásunk három, feudalizmus kori román kölcsönszava: a brindza, az orda és a zsentice*, 1966), valamint az e tervmunkába bekapcsolt, irányításával dolgozó munkatársak anyaggyűjtő és feldolgozó munkája eredményeként megvalósulhat e szókincsréteg nagy értékű szintézise, a magyar nyelv feudalizmus kori román kölcsönszavainak monográfiája. (Előzetes jegyzetek román eredetű kölcsönszavaink középmagyar kori rétegéhez, 1961; *A magyar szókincs feudalizmus kori kölcsön-elemei vizsgálatának tervmunkája*, 1961; *Eredmények és hiányosságok a magyar szókincs román eredetű, feudalizmus kori elemeinek vizsgálatában*, 1962.)

Szabó T. Attila tudományos munkásságának másik területe az élő nyelv vizsgálata, közelebbről a nyelvművelés és a nyelvjáráskutatás. A nyelvművelés terén a nyelvhelyesség kérdésében is a nyelvtörténeti szempontot és a népnyelv tanúságtételét emeli ki. „Csak a nyelvtörténeti ismeretek birtokában dönthető ugyanis el az — írja —, hogy vajon valamely új jelenség a nyelvfejlődés belső törvényszerűségének megfelelő-e vagy pedig tőle elütő, idegen és így kerülendő, elutasítandó képződmény.” „A népnyelv — hangsúlyozza — egyrészt hívebben őrzi a nyelv ősi, eredeti sajátosságait, szellemét, mint az irodalmi és köznyelv, másrészt pedig e sajátosságok, e szellem birtokában a nyelvjárások fejlődése során erőteljesebben, de egyben szabadabban is érvényesülnek a nemzet gondolkodásmódjának, észjárásának hagyományos jellemvonásai.” (*Helyes — nem helyes*, 1968.) Az idegen szavak használatában, mint általában a nyelvi hibák elkövetésekor a nyelvi tunyaság, nemtörődomség ellen emeli fel szavát, és a nyelv belső erőiből való szógyarapítást támogatja. (*Azok az idegen szavak!*, 1956.) A nyelvművelés célját abban jelöli meg, hogy „felébressze a nyelvi lelkiismeretet kábult álmából és mindenkit az anyanyelv öntudatos használatának szükségességére serkentse”. (*Anyanyelvünk épsége*, 1968.) Ezért idevágó cikkeinek nagy részében elsősorban a mindennapi, de különösen a romániai magyarság nyelvhasználatára jellemző nyelvhelyességi kérdésekről szól, mint például a magyar asszonynev, az ikes ragozás, a várnók ragozási alak használatáról. Álláspontja nem egy vonatkozásban eltér a magyarországi szakirodalomban általában kialakulttól, mert éppen az itt élő magyarság nyelvhasználatában még meglévő és érvényes nyelvi formákon alapul.

Szabó T. Attila a hazai nyelvjáráskutatás terén is úttörő munkát végzett. A Csúry Bálint kezdeményezésére a harmincas években megújuló magyar

nyelvjáráskutatás benne fáradhatatlan gyűjtőre, szervezőre és kivitelezőre talált. Három atlaszmunkát elindítása és irányítása fűződik nevéhez: a kalotaszegi, a moldvai csángó nyelvjárás tájnyelvi térképe és egy általános, hazánk egész magyar nyelvterületére kiterjedő országos atlaszé. Volt tanítványainak, majd közvetlen munkatársainak, Márton Gyulának, Gálffy Mózesnek és Murádin Lászlónak fáradhatatlan közreműködésével már 1944-ben napvilágot lát a maga, Gálffy Mózes és Márton Gyula szerkesztette *Huszonöt lap „Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképé”*-ből című első magyar tájnyelvi atlasz. Ugyancsak velük és a fiatalabb nyelvészek egy csoportjával éveken át folytatott fáradtságos gyűjtő, ellenőrző és feldolgozó munka eredményeként kinyomtatásra készen áll a páratlan nyelvi értékű moldvai csángó nyelvatlasz, s a harmadik munkatárs kitartó, szívós gyűjtő- és rendszerező munkája és közreműködése nyomán a megszerkesztés szakaszába lépett *A Romániai Magyar Nyelvjárások Népnyelvi Térképe* című országos nyelvatlasz. Ezekről a munkálatokról Szabó T. Attila állandóan tájékoztatta a tudományos világot. (Az újabb erdélyi népnyelvkutató munka kezdete, 1941; *Jegyzetek Kolozsvár és vidéke tájnyelvi térképének előszavához*, 1944; *Nyelvföldrajzi gyűjtés a Fekete- és a Sebes-Körös völgyében*, 1950/1968; *A kolozsvári magyar egyetem munkaközösségének nyelvföldrajzi kutatásai a moldvai csángóság körében*, 1953; *A Román Népköztársaság magyar nyelvjárásai nyelvtérképének előkészítése*, 1957; *A moldvai csángó nyelvjáráskutatás története*, 1959; Gálffy Mózes és Márton Gyulával közösen: *Tájékoztató a moldvai csángó tájnyelvi térképről*, 1963; *Nyelvtérképünk anyaggyűjtésének feleútján túl*, 1963; *A Romániai Magyar Nyelvjárások Atlasza anyaggyűjtő munkájának állása és a további feladatok*, 1970.)

A különböző nyelvjárási jelenségek feltárása, a népnyelvi formák kapcsolata a népi életmóddal, a szavak és a bennük kifejezésre jutó tárgyi valóság, a leíró és történeti szemlélet összekapcsolása jellemzi Szabó T. Attilának a népnyelvi és néprajzi anyag feldolgozása terén végzett sokrétű, ezeket és más tudományágakat, így elsősorban a művelődés- és társadalomtörténetet sok új adalékkal gazdagító munkásságát. Idevágó tanulmányaiból izelítőül megemlítjük *Az í-zés állapota a bábonyi népnyelvben*, 1943; *A kicsinyítő-becéző képzők a moldvai csángó nyelvjárásban*, 1956; *A nyelvjárási alsó > arso-féle hangfejlődéshez*, 1963; *Krizsa János és a Vadrózsák helye a nyelvjáráskutatásban*, 1965; *A magyar becenevek alakulásmódjáról*, 1966; *A nyelvjárási -ni, -nit, -nul, -nül határozórag erdélyi régiségbeli elterjedéséhez*, 1968 című dolgozatait.

Néprajzi vonatkozásban a nép szellemi és anyagi élete egyes jelenségeinek a feltárása és megfigyeltése, mint például a népköltészet termékei, a népi szokások, a népi gyógyászat, a folklór, a település, a telek, a népi építkezés, gazdálkodás, kismesterségek, öltözet, hímzés, szövés a tárgyi néprajz területéről mind kutatása tárgya, amint ezt a most csak utalásszerűen említhető *Kéziratos énekes könyveink és verses kézirataink a XVI—XIX. században*, 1934; *A betlehemes játékok*, 1936; *Egy XVIII. század közepi népies betlehemes játék*, 1946; *A regölés*, 1948; *Népballadánk életútja*, 1966; *Udvarhelyszéki tetemrehívás 1589-ből*, 1958; *Levéltári adatok faépítészetiünk történetéhez I. Fatemplomok és haranglábak* (Hérei Jánossal), II. *Székely kapuk és fazárak*, 1939; *A kalotaszegi házépítés történetéhez*, 1940; *A bábonyi népi építkezés néhány emléke*, 1938; *Az eszténa és a sztronga ~ esztrénga a XVI—XIX. századi erdélyi oklevelekben*, 1968; *Mezőségi magyar hímzések* (Palotay Gertrúddal, 1943); *A festékes és társai*, 1956; *Még néhány szó a festékes és társai erdélyi életéhez*, 1961; *A felimeg, a fersing és rokonságuk*, 1963/1968 című dolgozatai és a már fentebb említett nyelv-, település- és tárgytörténeti megalapozású tanulmányai is bizonyítják. A történeti szemléletű néprajzi kutatást Szabó T. Attila munkássága számos adalékkal gaz-

dagította, de ugyanakkor minden hozzá fordulónak is készséggel bocsátotta rendelkezésére történeti adatainak sorát.

Bár tanulmányai különféle tudományágak területén mozognak, közös vonásuk a mondanivaló megformálásában alkalmazott nézőpont és módszer, vagyis az, hogy mielőtt a szerző saját kutatásainak eredményeire támaszkodó elgondolását közölné, előbb számba veszi, felsorakoztatja az eddigi eredményeket és hiányosságokat. Továbbá az, hogy saját elképzelésének, igazának bizonyítására az újabb nyelvtörténeti adalékoknak mindig igen gazdag tárából nyitja meg az olvasó előtt, hogy — a szerző szavaival élve — ezeknek „bőséges sorából formálódjék ki az eredmény“. Ennyivel azonban még nem elégszik meg, mert — ahogy ezt nem egy ízben láthattuk — a komplex szemléletmód alkalmazásával vizsgálódási körébe von más tudományokat is, hogy ezek segítségével, de ezek számára is gyümölcsöző, értékes eredményekre jusson. Közös vonása e tanulmányoknak a szerző állásfoglalása az eddigi tudományos és saját eredményeivel szemben. Mindig tárgyilagos, higgadt, a megvalósításokat és tévedéseket egyaránt feltáró. Ha kell, mert a tudomány érdeke úgy kívánja, „magának szóló fejcsóválással“ tér ki újból meg újból esetleges „mulasztásaira“ és „érthetetlen elnézéseire“. Ez a saját magával szemben támasztott igényesség a biztosítéka annak, hogy mindegyik cikk és tanulmány megfogalmazásában mértéket tud tartani: határozott az állásfoglalása ott, ahol az adatok félreérthetetlen tanúságtétele, a sokoldalú anyaggyűjtés alapján az eredmény helytállósága minden kétséget kizár, viszont kellő óvatosság, a következtetések levonásában józan megfontoltság jellemzi ott, ahol ezeknek a tényezőknek egyike vagy másika nem elégséges, s ezért az eredmény csak lehetséges, csak feltehető. De mindenképpen egyeznek abban, hogy az új összeállításban közölt vagy egészen új nyelvtörténeti anyag alapján a felvetett kérdésről újat, többet és jobbat mond, mint az eddigiek. Érdemes ebből a szempontból is számba venni a közlemények végén található évszámokat: az első és az utolsó közlés idejét; alig van köztük olyan, amelynél csak egy dátum lenne, tanúságul arra, hogy a szerző állandóan ellenőrzi a szakirodalom és a saját eredményeit.

Közös a tanulmányok megfogalmazásának, nyelvi formálásának módja is: mindegyik kerek egész, egy-egy kisebb vagy nagyobb szó-, szószerkezeti vagy jelenségmonográfia. Nyelvük tömör és mégis tagolt, világos, érzékletes. A nyelvtörténészek a nyelvet gazdagító, egyéniesítő tudatos törekvése nyilatkozik meg azokban a szavakban és szófordulatokban, amelyekkel a szerző él, amikor az eddigi adatokat *böngészgetése* eredményeként *fölös számú*, eddig *rejtekező* adalékkal *megszerzi*, vagy amikor arról ír, hogy egyes szavak *terjedezése* hogyan *avította el* mások jelentését. Ha pedig valamiben nem egészen bizonyos, akkor csak a *sejtekezés* fokán szól róla. Írásaiból *szemelgettem ki* — szintén a szerző kifejezése — még a következő, a régi nyelv és a tájnyelv szépségeivel tarkított egyéni, patinás stílusára jellemző szavakat: *mentekezés, azonegy, tudván tudtam, néhai való jó, a nyelvi valóság gúzsában, tekerületes, beleivakodott, bírálatos figyelembevétel, véglegező, jelölési iránylat, kötelelesen, szeres-szerte* stb. Egyek és közések tanulmányai végül, de nem utolsósorban abban, hogy a szerző mindegyikkel azt a szoros kapcsolatot tárja fel, amelyet az anyanyelv életével, alakulásával, a szóval és a nyelv múltjával, közelebből és konkrétan a romániai magyar nyelvvel, az erdélyi szóval, valamint az erdélyi magyar nyelv múltjával kapcsolatban érez, hogy ezzel folytassa és kiegészítse nagy elődei, szeretett mesterei munkáját, rója le irántuk tanítványi tiszteletét és háláját, szolgáljon az egyetemes tudománynak, és hasznára legyen minden, nyelvünk múltja és jelene iránt érdeklődőnek.

Tanulmányai és cikkei három kötetben jelentek meg, a Kriterion kiadásában: *Anyanyelvünk életéből* (1970), *A szó és az ember* (1971), *Nyelv és múlt*

(1972). Bennük egy tudós életműve, a nyelvtörténet szolgálatában eltöltött pályája bontakozik ki előttünk. Minden cikkéből és közleményéből a szakmának és a szülőföldnek a szeretete sugárzik felénk. Ennek az eredményekben páratlanul gazdag és termékeny életműnek a szerzője mégis — szerénységére jellemző módon — azt ismeri be, hogy „milyen csekély mindaz, amit tudunk, ahhoz képest, amit még nem tudunk, és hogy milyen kevés az, amit elvégezhetünk, ahhoz képest, amit el kellett volna végeznünk“. Ezzel az ernyedetlen kötelességtudattal és munkaszeretettel dolgozik most is a hetedik évtized határán álló Szabó T. Attila, hogy betetőzze egy, a nyelvtörténeti kutatásban eltöltött tudósi élet munkáját.

KENÉZ FERENC

FEKETÉN A SZÉN MEGÜL

Fekete anyám
fogj körül

körém feketülj
földemül

nyomjál
súlyosodj
nehezülj

gyöngy-gyökerekkel
kiderülj

féreggel-bogárral
beborulj

örölve

földrengésben
földnyomásban

mi ott
mocorog
mozog
vacog

odalenn a
tőzeg-nyárban

odalenn a
kőzet-télben

rétg-éjben
szénként
megül

s mondja
mondja

míg feketül:

nyomjál
súlyosodj
nehezülj

hogy ne nyomj
ha
már vagyok

s fekete szénként
vacogok

nem mondhatom

kérem hát
mondom
mormolom

felmentés helyett
megváltásom:

nyomjál
súlyosodj
nehezülj

bolygónyi súllyal
fogj körül

fekete anyám

szülj
szülj
gyémánttá engem

igazadhoz
igazamhoz

gyémánttá
kellennem.

A Barabás Miklós Céh történetéhez II.

Rangos válogatásban, nagy visszhangú kiállításon mutatkozott be a Barabás Miklós Céh 1930 tavaszán. Amint erről a folyóirat hasábjain már számot adtunk*, hosszabb szervező munka után jutnak el a méltatható sikerhez, a Helikon védnöksége alatt létrejött képzőművészeti szervezet első csoportkiállításához. Művészek és közönség méltán várta volna a folytatást. A továbblépésre azonban *csak hosszú évek múltán* kerülhetett sor. Venczel János egyik művészetszociológiai írásában még az évtized végén is csak „a nevében legalábbis élő Barabás Miklós Céh”-ről beszél. Ugyanígy nyilatkozik a szervezeti életről összefoglalóan író Heszke Béla és Kéki Béla is.

Mi volt az oka a hosszú hallgatásnak az annyira ígéretes indulás után? Korábbi írásunkban erre is utaltunk már. A Barabás Miklós Céh a gazdasági világválság éveiben született. Ez pedig egymagában kérdéssé tette életképességét. De voltak szubjektív okai is a korai kifulladásnak. Támogatói az irodalomszervezés felől közelítettek a képzőművészeti élethez; elsődlegességet mindig is az irodalomnak, a könyvkiadás és a folyóiratkultúra zavartalanságának biztosítottak. Energiájuk, talán kedvük is kevesebb maradt a képzőművészek sokszor bonyolultabb, szövevényesebb igényeinek érdekképviselőit. Tényként állapítjuk meg ezt inkább, mint elmarasztalóan. Bizonyos, hogy minden elakadásnál maguk a művészek, a legközvetlenebbül érdekeltek, a létükben fenyegetettek sürgetik a szervezeti munka továbbvitelét.

Mi sem természetesebb annál, hogy a művészetünk ügye iránt érdeklődők okát keressék a szervezeti élet elapadásának. Véleményük megoszlik, hiszen kétségtelen, hogy akkor még, eseményközelből, kevesen érthették meg világosan a történeteket. Lehetséges okait kutatják a kudarcnak, s nemritkán a művészek szétválásában vélik feltalálni. „A Barabás Céh Kolozsváron be is mutatkozott egy reprezentáns kiállítás keretében — olvassuk *Az Írás* című nagyváradi művészeti zenei hetilapban (1932. 3.) —, a tárlatnak igen nagy erkölcsi sikere is volt: de ezzel az egész akció megfeneklett, mert a művészek [!] sem a közönséget nem tudták megszervezni egy életerős művészeti társaság számára, sem — önmagukat.” A magyarázatot, igazolást kereső írásoknál számunkra érdekesebbek azok a megnyilatkozások, amelyekben a *szervezőmunka továbbvitelét* sürgetik, a lehetőségeket veszik számba, a megoldásra váró kérdéseket állítják újra és újra előtérbe; ötletekkel is szolgálnak, mindenképp a művészeti élet krónikus és heveny gondjait kívánják napirenden tartani.

Egy műpártoló egyesület, a művészképzés magasabb fokát biztosító festőiskola, valamint múzeum létesítését sürgeti Szentimrei Jenő a *Brassói Lapokban*. Intézményes művészeti élet mellett érvel Kéki Béla a kolozsvári *Keleti Újság*-ban. 1935-ös keltezésű írása a helyzet orvoslását abban látná: ha a művészi termést évenkénti kollektív kiállításon mutatnák be; ha a sajtó megbízhatóbb kritikával tájékoztatná a közönséget; ha sikerülne Erdélyben egy képtár megteremtése. „Az erdélyi képzőművészeti élet megújódását — idézzük ezt a cikket — csakis a művészetnek önmagából merített erői hozhatják meg. Senki másról többet nem várhatunk, mint amennyit önértékében a festők, szobrászok tesznek... Újítsák föl a Barabás Miklós Céhet, s keretei közt valósuljon meg az erdélyi magyar festők és szobrászok kollektív kiállítása... A képzőművészek 1930-as kollektív kiállítására emlékeztető tárlatot pedig [román-magyar-szász közös kiállítás volt 1930. november 30. és december 6. között — M. J.] minden második esztendőben meg lehetne tartani. Ez volna a biennális erdélyi kiállítás, amelyre magyarok, románok, szászok Erdély minden sarkából összesereglenének.”

A harmincas évek közepén ad helyet a kolozsvári sajtó annak a kedélyeket felkavaró vitának, mely a *hazai művészképzés helyzetét* tárja fel — türelmetlenül és megoldást sürgetve. Az *Ellenzék*hez beküldött olvasói vélemény (mellesleg jelentéktelen írás) váltja ki a vitát. Kováts József válaszul a cikkre, majd Szolnay is elmondja véleményét, megszólal a Marosvásárhelyen magániskolát fenntartó Gulyás Károly és mások is. E vita legkiélezettebb kérdése a hazai művé-

* Murádin Jenő: A Barabás Miklós Céh történetéhez. Korunk, 1974. 2.

szeti közvélemény konzervativizmusának és végső soron közömbösségének oka. Nem tanítjuk meg az iskolák növendékeit — sem alsóbb, sem magasabb fokon — műalkotást értékelni, képet, szobrot, kiállítást nézni. Az író és kritikus Kováts József a lineáris rajz tanításához ragaszkodó és a művészettörténeti ismeretátadást teljesen elhanyagoló középsiskolai rajzoktatást vádolja. S az ellenpélda, amire már hivatkozhat, az éppen akkoriban induló Szolnay—Szervátiusz magániskola gyakorlata. Kováts ismételtlen felhívja a Helikon „intézményeit“, hogy támogassák a képzőművészetet. Követendőnek a könyvkiadást elindító Erdélyi Szépművészeti Céh tapasztalatát ajánlja. „Meg kellene szervezni a pártoló tagok csoportját is“ — írja az *Ellenzék* 1934. augusztus 5-i számában. Majd így érvel: „Ne tápláljunk hiú reményeket. Nincs az a kitartó szervezés, amely mellett tízezer tagot össze lehetne gyűjteni. Ennyi tagra nincs is szükség. Száz gondosan megválogatott műpártoló többet jelent, mint tízezer kötéllel verbuvált.“ Intézményeink, közéleti szervezeteink mozgósítását sürgeti *Erdélyi művészek* című könyvében Vásárhelyi Z. Emil is, megjegyezve, hogy egy műpártoló szövetkezet „mint üzlet is beválna“.

Nyomás oka volt annak, hogy a harmincas évek elejétől annyira sokasodnak a művészek helyzetén javítani kívánó tervek és elképzelések. Ritkulnak a képeladások, a rendelések, csökkentek vagy megszűntek az amúgy is sovány állami szubvenciók. Erdély egyetlen képzőművészeti főiskolája, a kolozsvári Belle-arte kénytelen volt működését beszüntetni, mert a kormány, tekintettel a gazdasági válságra, anyagi támogatását egyszerűen elapasztotta. Így Kolozsvár, mely az első világháború után egyik legfőbb központja a képzőművészeti életnek, érzékenyen veszít szervező-kezdeményező szerepéből is. Az akadémia tanárai elköltöztek, az 1930-as román—magyar—szász közös kiállításához hasonló mozgósító akcióra már nem kerülhetett sor. Nem valósultak meg azok a tervek sem, melyek Erdélyi Szépművészeti Szalon néven kívántak képzőművészeti szervezetet létrehozni. E terv legfőbb támogatója Teodorescu Sion festőművész, a Közoktatásügyi Minisztérium országos vezérfelügyelője volt.

Kolozsváron szükségét érezték annak, hogy a megszünt művészképzést valamivel pótolják. E nemes szándék hívja életre az 1933 és 1936 között működő Szolnay—Szervátiusz iskolát. Más tervek rövidebb életűnek bizonyulnak. A Károli Gáspár Társaság 1932-ben rendez Kolozsváron nagyobb kiállítást (ezen tűnik fel a grafikus Gy. Szabó Béla!), de a folytatás elmarad. Kudarcba fullad 1936 nyarán a nagybányai művészkongresszuson eltervezett szindikátusalapító kísérlet is. Ez utóbbi pedig országos visszhangú, közvéleményt teremtő kezdeményezés volt.

Az eseményeknek ilyen, inkább csak érintőleges áttekintése után térjünk vissza a Barabás Miklós Céh működésének újjáélesztését célzó elképzelésekhez, melyek a szervezet 1937-es kiállításához, majd rövidesen a *fiatalok csoportja jelentkezéséhez* vezettek el.

Összegező volta miatt idézzük Szolnay Sándornak egyik, a Kováts József-hagyatékban most megtalált levelét. Az 1934-es keltezésű levél közzétételét itt az is indokolja, hogy felbukkan benne — lényegében a szervezet életrekeltésének gondolata és terve. Szolnay a közvetlenebb hangú levélformát választotta. A megtalált kézirat azonban inkább egy memorandum első fogalmazásának, még ki nem csiszolt, nyers formájának tekinthető. Címzettje Bánffy Miklós, a Barabás Miklós Céh ügyeinek helikoni védnöke. Amikor a festő a művészek kéréseivel hozzá fordul, lényegében ismételtlen a Helikon tekintélyét, kipróbált szervezői mechanizmusát igényli a cél, a siker érdekében. (A személyes és szenvedélyes hangú levél szövegét néhány részlet kihagyásával közöljük.)

Alulírott Szolnay Sándor festőművész, az erdélyi magyar művészek kegyerét eszi 15 éve. Részt vett majdnem minden képzőművészeti megmozdulásban, de ezenkívül is állandó figyelője minden tervnek, minden cselekedetnek, áthatva attól a nemes érzéstől, amit *altruizmusnak* neveznek, arra a meggyőződésre jutott, hogy minden eddigi terv és minden eddigi tett csak részleges megoldást hozhatott volna, és tudatára jutott annak a felismerésnek, hogy az eddigi fórumok, amelyek eddig a képzőművészetet segítették, nem oldhatják meg a helyzetünket, meghallgatva minden indítványt és tanácsot, amelyek elhangzottak, a legsürgősebb megoldásnak a következőket tartja:

1. Vegye kézbe Bánffy Miklós egy erdélyi képzőművészeti kiállítás megrendezését. Egyetlen ember, aki azon kívül, hogy szívén viseli a mi sor-

sunkat, ért is hozzá, és rövid nbányai tartózkodásom alatt meggyőződtem, hogy ott is egyedül B. M.-ben bíznak meg és kívánják vezetőknek.

2. Rendezzünk meg egy kiállítást București-ben és rögtön utána Budapest, még az idei szezonban.

Mikola András, a nb FT [Nagybányai Festők Társasága — M. J.] elnöke a legjobbnak a tavaszi hónapokat febr.—már.—ápr. tartja a legjobbnak [!], részint azért, hogy kellő idő legyen a kiállítási termek elfoglalására, a kiállítás megszervezésére, másrészt a művészeknek elég idejük legyen az anyag összehozására.

3. A kiállításra hívják meg a NFT-t, amely különállón szerepelne, a BMC-et [a Barabás Miklós Céh — M. J.], a román művészeket, a szász művészeket. [...] A NFT-nek a tél folyamán egy 25 ezer lejes összeg fog rendelkezésre állani, amellyel az ő kiállításuk megrendezését finanszírozhatják, megjegyezve, hogy ők önállóan is meg szándékoznak rendezni egy kiállítást, és abba valószínűleg nem mennek bele, hogy az ő pénzüikön rendezzük az egész kiállítást. [...] Talán meg lehet találni a módot, hogy a művészeket minél kevesebb összeggel terheljük meg. Talán akad a képzőművészeknek is egy-két mecénása, aki áldoz ilyen célra; az államtól lehet esetleg ingyen szállítást és talán pénzbeli segílyt is kapni — Romániában mi elintézzük, amennyire tőlünk telik, Magyarországon Ön ismeri az utakat, melyeken ezt megkaphatjuk.

4. Kik vegyenek részt a kiállításon, hogy az minél nívósabb legyen? — Ennek megállapítása a legkényesebb probléma, de éppen azért kell egy kívülről és hozzáértő tekintély. [...]

A művészek eddig ölbetett kézzel nézhették, hogy azt csináljanak velük, amit éppen akartak, de most már, amikor eljutottunk arra a fokra, hogy a tényleges nyomor ajtajában állunk, az utolsó eszközt is meg kell ragadnunk, hogy életben maradásunkat biztosítsuk. [...]

Kvár 934. szept. —

Teljes tisztelettel
Szolnay Sándor

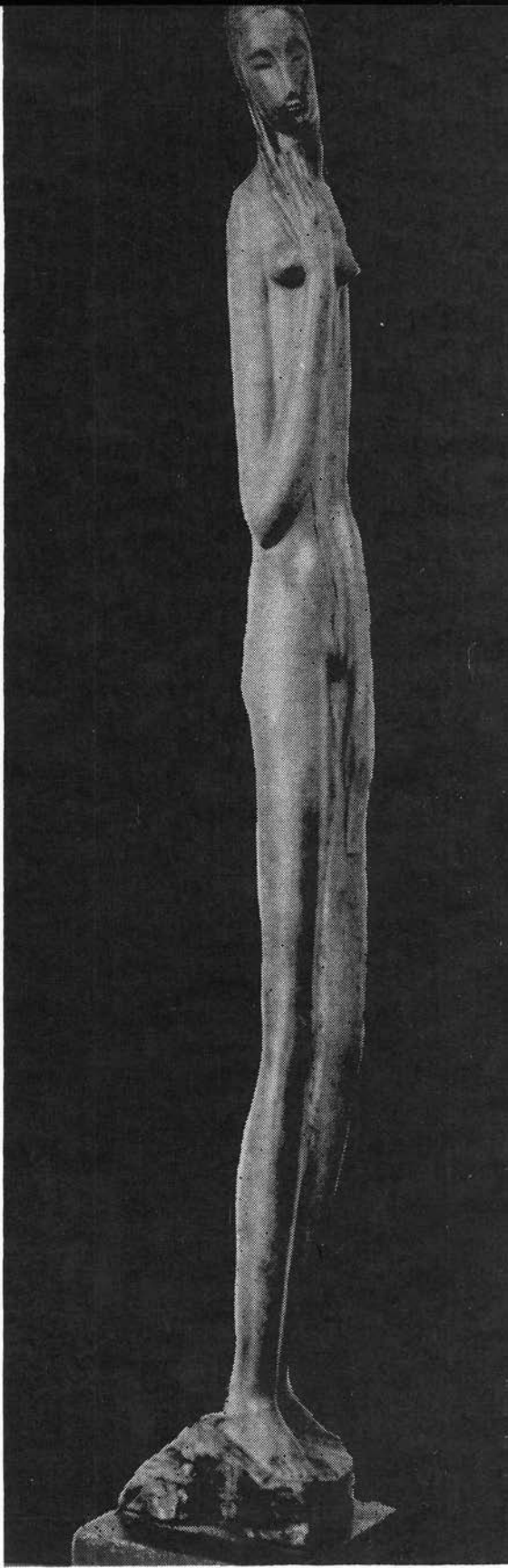
Szolnay tehát, bizonyosan nem egy művésztársának véleményét is tolmácsolva, szükségesnek látja a Barabás Miklós Céhben megkezdett munka folytatását. A javasolt kiállításra a levél vagy pontosabban a memorandum keltezésének évében nem került ugyan sor, de gondolatát végül is nem vetik el.

1937-ben jelenik meg az Erdélyi Szépművészeti Céh kiadásában az *Erdélyi művészek* című bemutató kiadvány. E kötetben a szerző, Vásárhelyi Z. Emil az akkori idők legjelentősebb romániai magyar képzőművészeit sorakoztatta fel, s munkáikból több mint félszáz reprodukciót tett közzé. Ez az alkalom szolgálhatott alapul (Szolnay ötletét, logikai érvelését mintegy követve) a kötetben szereplő művészek közös kiállításának megrendezésére, 1937. május 1. és június 4. között, a budapesti Csekonics-palotában, s ez az első alkalom volt, hogy romániai magyar művészek külföldön csoportkiállítást, akkoriban gyakoribb szóhasználatul *kollektív bemutatót* rendeztek.

A szervezőmunka részleteiről kevés adatunk van. Akik emlékeznek rá, inkább spontán toborzásról, a meghívottak egyszerű értesítéséről beszélnek. Azért hangsúlyozzuk ezt, mert világossá teszi, hogy nem annyira a Barabás Céh szervezeti kereteinek természetes bővítéséről volt szó, mint inkább olyan vállalkozásról, mely a Céh védnöksége alatt valósult meg. Jellemző Szervátusz Jenő esete. A Tamás Galériában éppen akkor zárta egyéni kiállítását, s haza készült már, mikor felkérték, hogy vegyen részt a közös tárlaton is. Bordy András azt panaszolta fel, hogy a sietség miatt nem maradt ideje magántulajdonba került jobb képeit összeszedni. Az *Erdélyi Helikon*, a folyóirat mulasztása, hogy nem talált méltatót a kiállítás bemutatására, s így a lapban alig van utalás a képzőművészeti szervezet ilyen módon felújított működésére. Rövid hírből tudósítanak csupán az eseményről. „E kiállítással — olvassuk a folyóirat 1937. májusi számában — a Szépművészeti Céh és a Helikon művészetpolitikai elgondolásainak egyike valósul meg.”

Mintha azonban pótolni akarnák mulasztásukat saját ügyükkel szemben, a kéthetenként (tehát az olvasóhoz gyorsabban eljutó) *Pásztortűz*ben a helikonista Kovács László ír elsőoldalas beharangozó cikket. Az április 30-i lapszám tárlat-

1. SZERVÁTIUSZ JENŐ: AKT
2. GY. SZABÓ BÉLA: ÉDESANYÁM

előzetesként megjelent írásában a szerző azt a kérdést feszegeti, vajon megállják-e helyüket művészeink a külföld kritikusabb ítélete előtt? Szükségeseznek véli megállapítani: a kiállító „nem művészi csoportot alkotnak, egységes törekvésekkel, csupán a föld köti össze őket, amelyen állnak”.

A kiállítás rendezői valamennyi képzőművészeti műfajban képviseltetni kívánták a határokon túl még ismeretlen romániai magyar művészetet. Katalógus is készült a megnyitóra, s ebben a résztvevők 147 alkotását — 46 festményét, 63 grafikáját (akvarellt és pasztellt is ideszámítva), 36 szobrárt és 2 iparművészeti tárgyát tüntetik fel. A rendezők a fénytelen, zárt és szűk termekre panaszkodnak, s arról is olvashatunk a megjelent híradásokban, hogy Szervátiusz Jenő szobraiért kénytelen-kelletlen csak a lépcsőházban tudták elhelyezni. Panaszaik ellenére a kiállítást — ha a remélt vásárlások jobbra el is maradtak — elég sokan látogatták.

Kik vettek részt a Barabás Céh neve alatt rendezett második kiállításon? A szervezetenek megalakulásakor számlált nyolc tagja közül most csupán négyen vannak jelen; a névsor azokkal bővül, akik Vásárhelyi Ziegler könyvében helyet kaptak, s akiket e könyv budapesti párhuzamos kiadása nyomán az ottani közönség is ismerhetett már.

Szolnay Sándor képei közül portréit (e korszakban talán legkedveltebb műfaját) emelik ki a kritikák, valamint Cézanne feltétlen hatására utaló csendéleteit. Tájfestészete még nem jutott el segesvári korszakának érettségéig, e kvalitásait nem érezhették meg, akik képeiről méltatólag vagy bíráló hangon írtak. Meleg hangú méltatását (mint a csoport többi tagja is) a harmincas-negyvenes évek jószemű és jótolú kritikusatól, Nagy Zoltántól kapja, aki a *Pásztortűznek* küldött írásában a Szolnay-képek szintézist teremtő erejét, tompított és töretlen színeit emeli ki. Mintegy húsz képe között van Nagybányán készült munka, több kolozsvári táj, két önarckép, fiáról készült portréja és a nevezetes Gaál Gábor-arckép is.

Nagy Imre megkülönböztetett figyelmet kap. Méltatói nemcsak azt emlegetik fel, hogy Szőnyi és Aba-Novák társaságában indult, s mindkettőjük hatását, rokonságát érezni a képein, de utalnak rá, hogy műveivel több alkalommal találkozhattak már. A magyar fővárosban Nagy Imrének 1931-ben és 1936-ban egyéni kiállítása volt. Festményein a csíki tájak egzotikumát, egyfajta néprajzi érdekességet veszik észre. Tájhoz kötöttségét Dési Huber is méltatja. Nem sikkad el azonban teljesen (grafikája értékelésében például) a témától-tárgytól független, önmagát észrevetető művészete. Olajfestményei, a nagyszámú zsögödi táj között (*Rüggöző élet, Atkelés a zsögödi patakon*) ott találjuk az *Aronék delelnek* című képét is, mely annyira jelentős Nagy Imre későbbi fejlődésében. Fametszetei közül — a katalógusból azonosítva — *Önarckép*, *Pityókaszedők* és *Vízholdó* című lapjait kell kiemelnünk.

Bordy András már azok között van, akik nem a céh egykori alapítói sorában jelentkeznék e csoportkiállításon. Vásárhelyi Z. Emil és Gy. Szabó Béla mellett ő a csoportban az egyik legfiatalabb. Réti, majd Rudnay növendékeként tartják számon. Sikere van már tanulóéveiben. A párizsi Salon kiállításra fogadja el egyik képét, egy évre rá, 1929-ben, a Színei Társaság dicsérő oklevelét kapja meg. Könnyed, lavírozott akvarelljeivel, életének kerete, falusi környezete parasztportréival jelentkezik a tárlaton. De méltatni kell *Zsiga* című kiváló kamaszportréját és *Önarcképét* is. „Impresszionista lírikusnak” emlegetik, de minden pejoratív él nélkül, mert az „igénytelennek látszó” technikát „mesteri felkészültséggel” kezeli.

Nagybánya két művésze kapott meghívást a tárlatra. A kolónia alapító mestere, Thorma János és a formabontók táborához tartozó, mintegy az ellenpólust képviselő Ziffer Sándor. Thormáról illet a tisztelet hangján írni: egy nagy nemzedék utolsó képviselője volt. Betegeskedése sem titok már — e kiállítására halála előtt mintegy fél évvel kerül sor. Utolsó évei lírai korszakának azonban nincs sikere. „Ha ezekből kellene őt megítélni, távolról sem láthatnók az ő nagyságát” — írja mindössze három bemutatott festményéről (egy portré, egy akt és egy tájkép) a tapintat hangján Nagy Zoltán. Ziffer „néhány nagyméretű, bátran ösztinte, darabos, nyers színezésű, szigorúan szerkesztett” vászna (ugyancsak Nagy Zoltán jellemzése szerint) már jobb benyomást kelt; az egykori nagybányai rebellis formabontása közelebb állt a kor ízléséhez. Képein (két önarckép, két táj) a német expresszionizmussal való rokonságát veszik észre. Dési Huber István azonban már ezekben is Nagybánya múltját látja, s nem a kolónia jelenét, kisugárzó hatását.

A grafikát az említetteken kívül Bánffy Miklós, Kós Károly és nyomatékka Gy. Szabó Béla képviselték. Bánffy Miklós az egyedüli, aki Vásárhelyi Z. Emil

könyvének művészei között nem szerepel. Mostani jelentkezése azért is rendhagyó, mert folyóiratokból, könyvekből ismert illusztrációin kívül munkáit kiállításokon nem lehetett látni. A Szépművészeti Céh kiadványaiban félszáznál több rajza s nem egy karikatúrája jelent meg, ezekből, illetve jelmez- és színpadterveiből mutat be a tárlaton, de van itt olajfestménye és veretes ezüstkazettája is. Fogadtatása vegyes, Dési Huber „dilettantizmusát” emlegeti fel. Kós Károly grafikáját linómetszetek, illusztrációk képviselik, s néhány épületterve is látható.

Gy. Szabó Béla kapja — a szigorúan ítélő Dési Huber kritikáját nem számítva — talán a legtöbb elismerést. Négy szénrajzát (köztük egy városszéli tájba helyezett *Onarckép*-kompozícióját), nyolc pasztelljét (tájak, csendéletek), valamint fehér-fekete és színes fametszeit állítja ki (előbbieik között van *Edesanyám* című ismert lapja). Fametszeteire figyelnek fel. A kritika máris Molnár C. Pál, Gáborjáni Szabó Kálmán és Buday György, a legjobb fametsző művészek mellett emlegeti. Elismeréséhez kétségtelenül hozzájárul fametszetkönyvének, a *Liber Misororum*nak kedvező fogadtatása, kitüntetése.

A harmincas évek közepén éppen Gy. Szabó és Szervátiusz jelentkezése erősíti fel a romániai magyar művészek, közelebbről a kolozsváriak teljesítményét. Ezt a kiállítás fogadtatásán is lemérhettük. Szervátiusz Jenő munkáiban a pályája kezdetén álló művész „teljesen kész”, „ösztön diktálta” és „őszinte” alkotásait (Nagy Zoltán), „a székely népi faragások keménységére és fantasztikumára emlékeztető” figuráit (Dömötör István) értékeli. Fa- és terrakotta-szobrai között néhány a szobrász nagybányai korszakának szép eredményeit összegezi. A katalógusban is reprodukált *Gondolkodó* ugyanakkor leginkább expresszív szobortermésének (a későbbi Bartók-témáknak) előfutára. Huszonhét szobra között a méretre nem túl nagy, de magas, „szilfid”, a kifejezésre összpontosító munkái, e korszakának annyira jellemző alkotásai vannak többségben (*Széki paraszt, Az élet fejlődése, Akt, Eva, Táncosnő*). Képmásaiban típusokat keres: *Román paraszt, Kucsmás paraszt, Erdélyi leányfej, Városi nő, Munkás*.

Szobrásztársa, a jóval korábban induló Gallasz Nándor ott volt a Barabás Céh alapító tagjai között is. Jelkép erejű, csupa mozgás kissozobrai a modern művészi törekvések élvonalában helyezik el kritikusai. Ezekben és domborműveiben „a filozófus ember kézjegyét” látják meg. Gallasz szibériai fogságának emléke a *Balalajkázó nő* és a *Muzsik* című szobra; ott van a kiállításon expresszív Ady-portréja s ugyancsak a kifejezés erejére apelláló bronz-, illetve terrakotta-munkái (*Fájdalom, Táncosnő, Groteszk táncosnő*).

Utoljára hagytuk a tárlatot szervező Vásárhelyi Z. Emil pasztelljeinek és akvarelljeinek értékelését. Bár felfogása az akkoriban divatozó neoklasszicizmus-hoz a legközelebb állt, képeinek „stilizáltságát”, a „matematikai képletekben gondolkozó” művész alkotásait inkább „leírják”, semmint dicsérik kritikusai. Dési Huber mereven el is utasítja e munkákat.

Összegezve a fogadtatást (Lyka Károly a *Pesti Hírlap*ban mutatta be a tárlatot), arra figyelhetünk fel, hogy sokan és nyilván joggal kérték számon a *nem túl igényes válogatást*. Külön foglalkoznunk kell azonban egy egészében visszautasító kritikai állásfoglalással: Dési Huber István nevezetes *Korunk*-cikkei egyikeivel. Nem kétséges, művészeti viszonyaink parlagi voltáról, fejlődésbeli visszamaradottságáról keserű igazságokat mondott ki. A kiállítás rossz válogatását, nem egységes színvonalát illetően is bizonyosan sok mindenben igaza volt. A cikk szerzőjét továbbá irritálhatta Vásárhelyi Z. Emil katalógus-előszavának hevenyészett fogalmazása és értékelése. Tévedett azonban abban, hogy enyhíthetlen elutasítását külön-külön a résztvevőkre is kiterjesztette; egyszerűen fejlődésük lehetőségét kérdőjelezte meg, holott többségükben fiatalokról, pályájuk kezdetén álló művészekről volt szó. Követeléseik maximalisták. „Tudom, szigorú mértékkel mérek — írja —, s a túlzás vádjával illetnek érte... Ám tegyék. Túlzás nélkül nincs komoly bírálat. Mert mi a kritika? A maximum követelése.” Kétségbe vonja, hogy a tárlat teljes képét adná a romániai magyar művészetnek. Úgy érzi, amit látott, csak része annak. „Amit találtam — mondja lesújtó véleményében — több-kevesebb igyekezet, kevés elmélyülés és sok melléfogás.” A jelentkező művészek törekvéseiben a művészi folyamatosság hiányát, a közös mondanivalót, az egymástól és a külföldtől való elszigeteltségüket s — már sértően — kulturálatlanságukat rója fel.

Dési Huber szigorú kritikájának is része lehet abban, hogy a hazai sajtóban a Barabás Miklós Céh 1937-es kiállításának utóhangjai kevés reményt adnak a szervezet munkájának felélesztésére. Elmaradt az indítványozott bukaresti kiállítás is, csak egymástól független jelentkezésekre kerül sor a Salon Oficial tárlatain. Másrészt Szolnay éppen ez időben dolgozik mintegy hat hetet Bukarestben, és nyilatkozik a fővárosi lehetőségek mellett.

„A Barabás Céh feltámasztására irányult, balul végződő kísérletről“ ír Kovács József, a „hozzá fűzött remények be nem váltását“ emlegeti Ligeti Ernő. Végül Szentimrei Jenő, Dési Hubernek „a gorombaságig őszinte beszámolóját“ kommentálva úgy tekinti, hogy „nyers szókimondása egyenesen hasznára válhat“ képzőművészetünk fejlődésének. A pesszimizmust legyűrve a Barabás Miklós Céhet olyan szervezetnek látja, mely „életrevaló alakulatnak indult“, s melyre művészeti életünkben feladatok várnak. Jövendőlése a Céh fiataljainak 1939-es jelentkezésében, majd a szervezet teljes felújításában, intézményesedésében teljesedett ki.

IRODALOM

* * * *Miért bukott meg a Barabás Miklós Céh?* Az Írás [Nagyvárad], 1932. 3. — Szolnay Sándor levele Bánffy Miklóshoz (1934) — Kovács József: *Haldokló képzőművészetünkért*. Ellenzék, 1934. augusztus 5. — Kéki Béla: *Az erdélyi képzőművészet gondja*. Keleti Újság, 1935. január 20. — A Barabás Miklós Céh erdélyi képzőművészeti tárlata — 1937 (katalógus) — * * * *Képzőművészeink Budapesten*. Keleti Újság, 1937. április 23. — Kovács László: *Tizenegy művész... Pásztortűz*, 1937. április 30. — * * * *Tizenegy transzilvániai festő, grafikus és szobrász közös kiállítása a magyar fővárosban*. Széphalom [Kolozsvár], 1937. 1—2. — * * * *A Helikon hírei*. Erdélyi Helikon, 1937. 5. — Lyka Károly: *Erdélyi művészek kiállítása Budapesten*. Pesti Hírlap, 1937. május 2. — Dömötör István: *Kiállítások*. Napkelet [Budapest], 1937. 415. — Dési Huber István: *Az erdélyi képzőművészek budapesti kiállításának margójára*. Korunk, 1937. 6. — Szentimrei Jenő: *Mostoha gyermekünk a képzőművészet*. Brassói Lapok, 1937. június 13. — Nagy Zoltán: *Erdélyi képzőművészek Budapesten*. Pásztortűz, 1937. 11—12. — * * * *Nem volt anyagi sikere az erdélyi művészek budapesti kiállításának*. Keleti Újság, 1937. június 16. — Kovács József: *Olaszországból jött és Konstantinápolyba megy Gy. Szabó Béla, a kiváló kolozsvári rajzolóművész*. Keleti Újság, 1937. augusztus 3. — Heszke Béla: *Európai és Ardeal-i festőművészet*. Vasárnap [Arad], 1937. szeptember 12. — Venczel József: *Művelődéspolitikai terv*. Hitel, 1939. 1.

Ziffer Sándor:
Csendélet (1932)

Egy szerszám dicsérete

Már-már elfelejtettük, már-már múzeumi tárgy lett, emléke a múltnak, a viszatérhetetlennek, a munka szigorának, a kegyetlen szükségnek, a semmihez sem hasonlítható derékfájásnak, a tenyerekbe szorult tűznek; legősbibb szerszámaink egyike, emberré válásunk segítője, testvére az ekének, fejszének, kalapácsnak; nosztalgia nélkül félredobtuk, ereklje lett, vagy a padlások, csűrök rozsdáette, senkinek-sem-kell, semmire-se-jó limlomja. Büszkén, kiegyenesedve mammut-gépekre akasztottuk évezredes fáradozásunkat, mindenkori-mindennapi kenyérünk gondját, búzaaranyunk begyűjtését; megtanultunk a napba kacagni. De váratlanul beborult felettünk, s miközben kicserepesedett ajakkal, magunkat féltve, az égiháború mulását vártuk-reméltük, elszabadultak a láncatlan folyók, elöntötték városainkat, kioltották gyáraink tüztét, kiűzték városainkból, víz-hengerek rohantak vetéseinkre, kenyérnek érett gabonáinkra; gépeink megbénultak, sárba, iszapba ragadva árulták el ezerlőerős gyengeségüket. És ekkor eszünkbe jutott a régi, lomok közé dobott szerszám: a sarló. Vízben állva, sárban taposva, szünni nem akaró esőben szorítottuk ismét kezünkbe, mint egyetlen használhatót, s mentettük barbárul eltiport holnap kenyerünket. Ha kisüt a nap, és visszaszeli dűlnék a folyók, ha gépeink erőre kapnak, nosztalgia nélkül akasztjuk ismét szegre: erekljének.

Kassay Miklós

Ekkor mondatott ki...

Boldog népeknek nincs történelmük — mondották valaha, értve történelmen főleg a háborúk sorjázását s a nyomukban járó megrázkódtatásokat. Napjaink Európája — minden gond és nehézség ellenére — mondhatni boldog korszakát éli; történetében ritka volt az az idő, amikor három évtizeden át teljes fegyvernyugvást ismert. A mi hazánk különösen viszontagságos történelmében megépenséggel fehér holló az ilyen tartós, békés, építő korszak.

Ennek a korszaknak mégis van történelme. S méghozzá milyen gazdag, változatos. De sok minden történt nálunk e három évtized alatt, minő változásokra, átalakulásokra került sor. Az egykori tényeknek, állapotoknak, társadalmunkra jellemző vonásoknak mily tömördeksége szűnt meg és adta át helyét egészen új helyzetnek, berendezkedésnek. Mindez azonban békésen, vérontás és ágyútűz nélkül történt.

Bizony át kell hangolnunk történelemfölfogásunkat, más szemmel kell tekintenünk a múltba (főleg a közelmúltba), hogy megértsük, békés tetteknek, fegyvertelen cselekedeteknek, látszólag nem föltűnő aprómunkák sorozatának is hatása van, befolyásolják az idő haladtát, a társadalom mozgását. Emmez új történetiszemlélet jegyében históriaalakító aktusnak kell tekintenünk a gazdasági, politikai, művelődési reformokat éppen úgy, mint a nagy ipari, mezőgazdasági, vízgazdálkodási objektumok megépítését, országos jelentőségű tervek kivitelezését, a döntő fontosságú értekezleteket, határozatokat, bejelentéseket, a fordulatot hozó beszédek is.

Ebben az értelemben emlékezünk — megtartásának tizedik évfordulója alkalmából — a Román Kommunista Párt IX. kongresszusára, e minden tekintetben jelentős, valóban korszaknyitó tanácskozásra.

Egy helyzetelemzés mélységét, komolyságát, alkotó jellegét — mint ismerek-

tes — a levont következtetések, tanulságok, a föltárt törvényszerűségek, nem utolsósorban pedig a kidolgozott, követésre ajánlott út milyensége jelzi legvilágosabban. Ebben a tekintetben a IX. kongresszus igazi határárk legújabb kori fejlődésünkben, megfelel azoknak a kritériumoknak, amelyek alapján ráillik a korszakalkotó jelző. Ha számba vesszük, ha meghatározzuk szocialista építésünk sajátságosan hazai és mai jegyeit, ha fölvázoljuk az eltelt évtized legkiemelkedőbb teljesítményeit, nyilvánvalóvá válik, hogy sok-sok alapvető elvet, amelyekhez ma igazodunk, ezen a tanácskozáson fogalmaztak meg először. Sok igazságot ott és akkor mondottak ki első alkalommal, és a döntő változások, sikeres folyamatok elindulását onnan keltezzük.

Erdemes ebben a szellemben a kongresszus munkálataira visszapillantunk, egyes megállapításain elgondolkozunk, a későbbi fejleményeket nyomon követnünk.

„Az ország gazdasági erejének fokozása, az anyagi termelés szüntelen fejlesztése az ötvenes terv időszakában 250-260 milliárd lej beruházást tesz lehetővé az állami alapokból, ami egyenlő az utóbbi tíz esztendő beruházásaival“ — ezzel a mondattal kezdődik a főtítkári jelentés 3. pontja, amely a beruházásokat elemzi. Hosszasan sorolhatnánk azokat a nagyüzemeket, kohóműveket, völgyzárógátákat, öntözőrendszereket avagy színházakat, amelyeket ebben az időszakban építettek föl, ezúttal azonban a beruházási program egy sajátos vonására emlékeztetnénk, amelyik új elemet tartalmaz. Gazdaságpolitikánk egyik fontos vonása „a termelőerők területi elosztásának további javítása az országban [...] Jelen pillanatban tanulmányokat dolgoznak ki, amelyeknek alapján még ebben az évben javaslatokat tesznek az új vállalatok elhelyezésére vonatkozóan.“

Más megközelítésben így tárgyalja a jelentés ezt a kérdést: „A párt nemzeti politikájának egyik megnyilvánulása a termelőerők fejlesztése az összes tartományokban, a tartományok iparosítása; ezen az alapon biztosítjuk az összes állampolgárok sokoldalú érvényesülését, igazi egyenlőségüket.“

Mint ismeretes, az említett tanulmányok elkészültek, s egyes elmaradott körzetek a következő évek során számottevő ipari létesítményeket kaptak. Ebben a szellemben terjedt ki az iparosítás olyan övezetekre is, mint például a Székelyföld, a Szilágyság, Nagykároly környéke, Enyed és Máramaros, ahol a románság mellett jelentős számú nemzetiségi lakosság is él.

A tudományos kutatás jelentőségéről, az elért eredmények, fölfedezések, találmányok, újítások gyakorlati alkalmazásáról, általában az élet és a tudomány, a műszaki haladás és a termelés kapcsolatáról sokat hallunk napjainkban. Elmondhatjuk, hogy mindazt, amit a tudományos-műszaki forradalom vonatkozásában tettünk — ezen a kongresszuson alapozták meg. Ekkor és itt mondatott ki, hogy a tudomány, amelyre a szocializmus építése alapul, egyre hatékonyabban hozzá kell hogy járuljon az ország gazdasági erejének erősítéséhez, az egész társadalom fejlesztéséhez. Ekkor és itt mondatott ki, hogy noha jelentős eredményeket értünk el, a kutatómunkának vannak olyan területei, ahol elmaradás mutatkozik, egyes ágazatoknak fokozottabb teret, anyagi segítséget kell biztosítani. Ekkor és itt mondatott ki, hogy a tudományos kutatás sikere elválaszthatatlanul összefügg a széles körű véleménycsere ösztönzésével, a szempontok konstruktív szellemű, tudományos tárgyilagosságra törekvő nyílt összevetésével. Emlékeztetünk rá, hogy emez elvi megállapítások és fölismerések nyomán határozták el az Országos Tudományos Kutatótanács létrehozását, s megszabták, hogy föladata „kidolgozni a tudományos kutatás és a kádereképzés irányvonalát és egységes programját, biztosítani e tevékenység egybehangolását“.

Akkortájt dolgozták ki hazánk mai Alkotmányát, s természetes, hogy a tervezetről a kongresszuson is tárgyaltak. A jelentés szóban forgó fejezete többek között megállapítja: „A szocializmus végleges győzelme hazánkban mélyreható társadalmi-gazdasági változásokat hozott a társadalom egész szerkezetében, s így a jelenlegi alkotmány, amelyet 1952-ben dolgoztak ki, már nem megfelelő. Az egész nép elé megvitatásra bocsátott új Alkotmány tervezete tükrözi ezeket az átalakulásokat, és szentesíti a szocialista társadalom megteremtésében elért győzelmeiket.“

Az Alkotmánytervezettel kapcsolatban a társadalmi átalakulásokat elemezve, az egyes osztályokról, rétegekről, az egész társadalom szerkezetéről, a munkásság vezető osztály voltáról, a munkás-paraszt szövetségről, az értelmiség megváltozott helyzetéről mind-mind fontos elvi megállapításokat tartalmaz a kongresszusi jelentés. Rámutat ugyanakkor arra, hogy a nemzet még hosszú történelmi időn át alapja maradt a szocialista társadalomnak: „A nemzet fejlődése, a szocialista állam erősödése megfelel a társadalmi élet objektív követelményeinek; ez nemcsak hogy nem áll ellentétben a szocialista nemzetköziség érdekeivel, hanem éppen ellenke-

zöleg, teljes mértékben megfelel ezeknek az érdekeknek, a dolgozók nemzetközi szolidaritásának.”

Ugyancsak az Alkotmánytervezet vitájára vonatkozóan fontos elméleti megállapítások olvashatók a jelentésben a történelmünkre, a román nép és a nemzetiségek hajdani és jelenkori közös küzdelmeire, együttes munkálkodására vonatkozóan: „A történelmi körülmények folytán hazánk tájain az évszázadok során a románok mellett más nemzetiségű lakosság is megtelepedett. Évszázadokon át román, magyar, német és más nemzetiségi dolgozók együtt harcoltak és együtt dolgoztak, sok nehézségen mentek át, elszánt küzdelmet vívtak az elnyomó osztályok ellen. Az együttélés és az együttesen vívott harc során mindörökre testvérekké váltak, s ma együtt alkotják a szocialista Románia nagy családját.”

Megjegyzendő, hogy ezen a kongresszuson fogalmazódott meg ama javaslat is, amelynek alapján — a végbement gazdasági-társadalmi-politikai változásokat figyelembe véve — ajánlották az illetékes szerveknek, hogy államunk új, hivatalos neve Románia Szocialista Köztársaság legyen.

Amikor a IX. kongresszusra emlékezünk, az azóta megtett utat, az elért eredményeket nyilván jól ismerjük. Éppen ismereteink birtokában tudjuk kellőképp értékelni a tíz évvel ezelőtt lezajlott tanácskozást bevezető főjelentés előrelátó megállapításait: „A kongresszuson elfogadásra kerülő dokumentumok, az ötéves tervre és az ország villamosítására vonatkozó Irányelvek, a párt szervezeti szabályzata, bel- és külpolitikánk alapvető célkitűzései és további feladatai — amelyeket a kongresszus állapít meg — egész társadalmunk fejlődésének programját fogják képezni. A Román Kommunista Párt IX. kongresszusa aranybetűkkel marad fenn Románia történetében.”

Herédi Gusztáv

Erdős I. Pál: Emberek és sorsok

A békés világért

Az államok közti háborúk kiküszöbölésének gondolata már a legrégibb időkben is foglalkoztatta az embereket. Jeles filozófusok munkáiban találkozhatunk az „örök béke” megvalósításának eszméjével; egy olyan államközi szervezet létrehozásának szükségességét hirdették, amely magába tömörítene a világ összes országait, s létének célja és értelme a béke megőrzése, a nemzetközi biztonság szavatolása lenne.

Nem véletlen, hogy az államok és népek békétörekvései, a kollektív biztonság igénye éppen az utóbbi évtizedekben, pontosabban a történelem legpusztítóbb háborújának befejezése után hozta létre az Egyesült Nemzetek Szervezetét, azt a világszervezetet, amely az agresszió megfékezését, a béke megvédését vállalta fő feladatául. A második világháború tanulságaiból okulva, a békeszerető népek és államok mindig figyelemmel kísérték és kísérik az ENSZ munkálatait, céljainak gyakorlati megvalósulását és elsősorban a béke, a nemzetközi biztonság érdekében kifejtett tevékenységét. Ezt a célt szolgálják az ENSZ Alapokmányában lefektetett alapelvek is, amikor a béke és a biztonság közös erőfeszítéssel való szolgálatát, az államok szuverenitásának, a jogegyenlőségnek a tiszteletben tartását, a be nem avatkozást, az erőszakról való lemondást tekintik a Szervezet és a tagállamok elsőrendű feladatának. Ennek az elvnek az alapján — a szocialista államok döntő hatására — tiltják az érvényben levő nemzetközi jogszabályok a támadó háborút, az erőszakkal való fenyegetőzést.

A kollektív biztonságnak, a meg nem támadás elvének a nemzetek közötti kapcsolatokban való érvényesítése, valamint a megtorlás alkalmazása azzal az állammal szemben, amely megsértette ezt az alapelvet, szükségessé tette az „agresszió” fogalmának jogi meghatározását. Ennek fontosságát Nicolae Titulescu már a két világháború közti időszakban felismerte. A kiváló diplomata beszédeiben többször is hangoztatta: minden elméleti megfontolástól függetlenül pontosan meg kell határozni az agressziót mint pusztá tény, tisztázni kell annak a területnek a fogalmát, amely ellen támadás nem követhető el, vállalni kell az agresszív cselekedetektől való távolmaradás kötelezettségét, még akkor is, ha azt látszólag belügyi vagy nemzetközi megfontolás igazolhatná. Mindez biztos alapot és kiindulási pontot jelentene, s helyettesítené azokat a zavaros eszmei törekvéseket, amelyek a nemzetek és vezetőik erőfeszítéseit uralják.

A fegyveres támadás meghatározására már 1933-ban, a Szovjetunió kezdeményezésére, két egyezményt írtak alá Londonban. Csatlakozott ehhez — a Szovjetunióval határos államokkal együtt — Románia is. De ezek az egyezmények nem váltak általános érvényű nemzetközi jogszabályokká, s az agresszió minden nemzet számára elfogadható meghatározása még jó néhány esztendőig késett.

Ezt a feladatot az ENSZ közgyűlése vállalta magára. Külön szervet hozott létre, amelynek az volt a szerepe, hogy javaslatot készítsen és terjesszen elő az agresszió meghatározásáról. Ebben a bizottságban hazánk is képviseltette magát, s jelentősen hozzájárult a tervezet előkészítéséhez és véglegesítéséhez.

Az ENSZ közgyűlése nagy fontosságot tulajdonított az agresszió pontos meghatározásának, hiszen fegyveres konfliktus esetén a támadó fél megállapítása, majd az Alapokmány VII. fejezetében foglalt szankciók alkalmazása a Biztonsági Tanács számára csak ennek segítségével válhat lehetővé.

Az ENSZ közgyűlésének XXIX. ülészakán (1974) a tagállamok döntő többsége elfogadta a fegyveres agresszió meghatározásáról szóló nagyfontosságú dokumentumot. Ez az okmány általános meghatározást ad. A fegyveres agresszió „egy állam fegyveres erejének felhasználása az ENSZ Alapokmányával össze nem egyeztethető módon, egy másik állam szuverenitása, területi épsége vagy politikai függetlensége ellen”.

A közgyűlés elfogadta meghatározásból kitűnik, hogy az államok háborús intézkedéseinek elbírálásakor a *prioritás elvét* alkalmazzák. Ennek az elvnek az alapján az az állam a támadó fél, amely *elsőként* követ el agresszív cselekedeteket egy más állam ellen. Ugyanakkor leszögezi, hogy az agresszió tényének megállapításakor figyelembe kell venni azokat a körülményeket, amelyek között a cselekmény történt, nem utolsósorban azok súlyosságát is (2. szakasz). Például egy egyszerű helyi határincidens nem minősülhet támadó cselekedetnek. Szükséges ez a különbségtétel, mivel agresszió esetében a megtámadott államnak joga van az önvédelemhez — ez honvédó háborút jelent.

Az ENSZ agressziót meghatározó okmánya szerint agresszornak tekinthető az az állam, amely elsőnek követi el a következő cselekedetek valamelyikét:

- a) más állam területének fegyveres erővel való megtámadása vagy előzőlése, valamint minden katonai megszállás vagy más országok területének erőszak útján való bekebelezése;
- b) más állam területének bombázása vagy bármilyen fegyver használata egy más ország területe ellen;
- c) más állam partjainak vagy kikötőinek blokád alá vétele;
- d) fegyveres támadás egy más állam szárazföldi, tengeri vagy légi hadserege, polgári hajói, illetve légi járművei ellen;
- e) más állam területén állomásozó fegyveres erők felhasználása a megegyezéssel ellentétes módon, vagy ott-tartózkodásuk önkényes meghosszabbítása a két állam közötti megegyezés lejártá után;
- f) az állam területének egy idegen hatalom rendelkezésére bocsátása abból a célból, hogy az támadást indítson egy harmadik állam ellen;
- g) felfegyverzett csoportok, bandák, zsoldosok küldése más állam területére, hogy ott erőszakos cselekedeteket kövessenek el, vagy részt vegyenek bennük (3. szakasz).

Ez a felsorolás nem kimerítő jellegű. Az okmány kimondja, hogy az ENSZ Biztonsági Tanácsának jogában áll az államok más intézkedéseit is agresszív cselekedetnek minősíteni. Ez az előírás kibővíti a Biztonsági Tanács hatáskörét, és főlegessé teszi azok ellenvetését, akik sürgősségnek vélték az agresszív cselekedetek pontos felsorolását. És valóban, az agresszió meghatározásakor a támadó cselekedetek kimerítő leírása nem lehetséges; nem ismerjük azokat a ténykedéseket, amelyek természetüknél fogva agresszív cselekedetökké válhatnak a jövőben.

Különös fontosságú az okmány 5. szakaszának tartalma, miszerint semmiféle politikai, gazdasági, katonai vagy más természetű megfontolás nem igazolhatja az agressziót. A támadó háború büntett a nemzetközi béke ellen. Az agresszió nemzetközi felelősséggel jár. Mindenféle területszerzés vagy külön előny, amely az agresszió nyomán fakadt, törvényellenes, s mint ilyen el nem ismerhető.

Az ENSZ-nek az agressziót meghatározó alapokmánya ismételtelen szentesíti az idegen uralom alatt levő népek számára az önrendelkezés, a szabadság, a függetlenség jogát; hangsúlyozza a népek idegen uralom elleni harcának igazságos jellegét, s hogy ebben más államok és népek is támogathatják őket (7. szakasz).

Az ENSZ említett közgyűlésén elfogadott okmány fordulópontot jelent a nemzetközi jog fejlődésében, elősegíti a béke, a demokratikus alapokra helyezett nemzetközi együttműködés kibontakozását. Az agresszió meghatározása lényegesen hozzájárul a nemzetközi jog demokratikus tartalmának fejlődéséhez, olyan hatáskörű jogi eszközzé való átalakításához, amely segítséget nyújt egy új gazdasági, politikai világrend megvalósításához, új, valóban demokratikus nemzetközi kapcsolatok megteremtéséhez. És az új nemzetközi kapcsolatok szükségszerűen az agresszív cselekedetektől való távolmaradást feltételezik.

Az agresszió meghatározásának nemzetközi tiszteletben tartásától nagymértékben függ a fegyveres támadás elkerülése, a háborúmentes világ megteremtése.

Marțian I. Niciu

Bukaresti magyar hagyományok a XIX. századból

Önismeretünk, életvitelünk hagyományait — mindazt, ami beletartozik: helyünk és feladataink felismerését az ország életében, nemzetiségi sajátosságaink ápolásának és a román néppel való testvéri együttélésünknek összekapcsolását — nagyon régi időkre vezethetjük vissza. 1918 után a romániai magyarság társadalmi és szellemi életének vezetői keresték a méltó modus vivendit, s a nemzeti egyenjogúság demokratikus, szocialista megteremtéséért küzdők találták meg a járható utat valamennyiünknek. Az alkotó együttélés, az építő együttműködés megannyi demokráta híve számára — akik sokáig különböző módon és különféle eredménnyel próbálták előmozdítani a lényegében azonos célt — a Román Kommunista Párt eszméi mutatták meg a reális távlatokat; végül is minden egészséges törekvés a párt küzdelmében fonódott össze. A társadalomépítés más területeihez hasonlóan, a szocialista nemzetiségi életvitelben is ez a szintézis hozta létre az összhangot a romániai magyarság rétegei között, s a testvéri építés egységét a román nemzettel.

Hol kereshetnők előzményeit vagy a hasonló törekvések nyomait az időben?

A Bukarestben munkát kereső, letelepedő magyarok sorsát, szervezeteit és kulturális megmozdulásait néha lankadó, máskor élénkebb érdeklődés kísérte az utóbbi évszázadban. Különösen a hajdani kolozsvári lapok figyelmezttek a bukaresti magyarok életére, és persze, a brassói magyar sajtó foglalkozott — helyi érdekből is — a barcasági csángók bukaresti sorsával. A múlt század végén megjelent bukaresti magyar évkönyvek ismertek voltak Erdély-szerte, hasonlóképpen sok erdélyi nevet — köztük románokét is — találunk a régi bukaresti magyar lapok előfizetőinek jegyzékein. Böződi György 1938-ban a *Székely bánjában* értékes adatokat közölt a havasalföldi magyar munkások, cselédek múlt századi sorsáról. Sándor József író, lapszerkesztő, közéleti ember, aki Bukarestben született 1853-ban, majd Erdélybe költözött, az erdélyi baloldal szellemi seregszemléjét nyújtó *48-as Erdély* című, 1943-ban megjelent, Spectator szerkesztette antológiában Koós Ferenc múlt századi bukaresti magyar tanító alakját idézte fel, és élete példáját állította a Habsburgok elleni népi összefogás elé. Szemlér Ferenc regénye, a *Más csillagon* első (folytatás nélkül maradt) művészi dokumentuma a két világháború közötti korszaknak, a Bukarestben tanuló magyar egyetemi hallgatók beilleszkedésének, eltalálásának a bukaresti magyar napszámásokhoz, cselédekhez, s így az értelmiségi népszolgálat felismeréséhez. Szemlér elsősorban időleges bukaresti magyarokról írt, és máig megíratlan a „törzsökös“ bukaresti magyarok izgalmas életérezése.

Figyelmen kívül maradt az a fontos folyamat is, amelyik a bukaresti magyarság körében a múlt század derekán zajlott le, s az akkori viszonyok között a kisebbségben élő magyar dolgozók életvitelét alakította ki. Koós Ferenc és a másik bukaresti magyar vezető egyéniség, Veress Sándor könyveiből, újságcikkeiből nyomon követhető ez a folyamat. Koós Ferenc szemelvényes kiadásban újra hozzáférhető munkája (*Életem és emlékeim*) és Veress Sándor emlékirata (*A magyar emigratio a Keleten*) a nemzetiségi életvitel sok hasznos, fontos elemét fogalmazta meg, máig ható érvénnyel.

Miért éppen Koós Ferencék idejében fogalmazták meg, „kísérletezték ki“ ezt a modus vivendit?

A válaszért végig kell tekintenünk a bukaresti magyarok történetén. Koós Ferenc írta le — saját kutatásai és a bukaresti magyar szájhagyományok alapján —, hogy magyar iparosok a XIV. század óta éltek és dolgoztak Havaselvén. Egyházi feljegyzések szerint a XV. században már magyar katolikus misszionárius-

sok találhatók Bukarestben, ahol feltehetően magyar lakosság is él. E város a Konstantinápoly felé vivő út fontos állomása lévén, sűrűn megfordultak benne magyar szekeresek — például a brassói szász kereskedők áruít szállító hétfalusi csángó fuvarosok —, aztán jöttek ide magyar mesteremberek, a törökellenes harcok idején székely katonák. Közülük nem kevesen megtelepedtek itt. Koós Ferenc az *Életem és emlékeimben* csak eklézsiája, a református egyházközség történetére figyel, ezt 1815. május 15-ig vitte vissza az időben, az első lelkész — Sükei Imre — megérkezéséig. Újabban felszínre került adatok alapján a magyar protestáns hívek jelenlétét 1690-től számíthatjuk; két kuruc hadnagy, Makray és Décsey ekkor vásárolta meg a mai Palota téren — akkor Fintina Bouluinak hívták, vagyis Ökörítatónak — azt a helyet, amelyen jelenleg az evangélikus templom áll. Ide református imaházak emeltek fából. 1717-ben Bercsényi menekülő kuruc serege állomásozott Bukarest közelében, Vácărești falunál, a mai Berceni nevű városrész táján, s mikor a kuruc tábort feloszlatták, a katonák egy része nem ment tovább, letelepedett. Az evangélikus szász betelepülők időközben a közösen használt templomot saját kezelésbe vették, németül prédikáltak benne. Sükei Imre ebben a német templomban kezdett a XIX. század elejétől igét hirdetni magyarul, míg saját temploma fel nem épült. Sükei Imre Bukarestben nősült meg 1821-ben, egy Kiss György nevű mészáros Mária lányát vette el; két fia közül az egyik, Károly — aki a nagyenyedi kollégiumban tanult — 1848 tavaszán Petőfi és Jókai barátjaként részt vállalt a pesti ifjúság márciusi forradalmából. Sükei nősülése mutatja, hogy Kiss György-szerű, módosabb iparosok is éltek már Bukarestben, akik egy papné kelegyét elő tudták teremteni. A többség azonban a század elején még cseléd-ség. Számuk nem ismeretes. Barabás Miklós, a neves arcképfestő, aki a múlt század harmincas éveiben. Bukarestben tevékenykedett, *Önéletrajzában*, 1831—1833-as keltezéssel így jellemzi a Raimondi családot, kosztadóját:

Az egész család igen művelt volt, a kisasszonyok, sőt az anyjok is a román és a modern görög nyelven kívül (amely a szultán által odaküldött görög fejedelmek révén a román aristocratia szalonnyelve volt) jól tudtak franciául, olaszul, sőt magyarul is elég jól beszéltek, mely utóbbit a magyar cselédek-től és dajkáktól tanulták el. (Sok székely cseléd volt Bukarestben, mert jól fizették őket [...] így aztán sok bojár és rokona tudott többé-kevésbé magyarul.)

Koós Ferenc 1866-ban, a nagymérvű székely kivándorlás idején írta:

A nép munkás osztálya talán Európa egy városában sem jut könnyebben életmódhoz, kenyérkereséshez és vigalomhoz, mint Bukarestben, hol a munka kora tavasztól késő ősziig mindig több, mint a munkáskéz. Ez egyik fő oka a székely kivándorlásnak is, melyről mentül többet írnak a magyar lapok, annál nagyobb mérvben emelkedik.

Koós különben már két évvel előbb, 1864-ben jelezte egyik újságcikkében:

Ma ritka azon [bojár] udvar, hol öt-hat magyar cseléd ne találatnék. A bojár a magyar cselédet pontosságáért és igazlelkűségéért leginkább kedveli.

Ebből vonta le Koós a következtetést, hogy a székely kivándorlást képtelenség megakadályozni. Hozzá kell hát látni — érvelt Koós — e munkát kereső emberek szellemi táplálékának biztosításához. E felismerés és népnevelő szándék jó körülmények között talált érvényesülésre a korabeli Bukarestben, a polgárosodás korszakában. A múlt század ötvenes, hatvanas éveiben a „régik” cseléd-rétegek mellett a városban számos magyar iparos, kereskedő, sőt értelmiségi is élt. Részint a leverett szabadságharc menekültjei voltak, akik oltalmat nyertek Bukarestben, részint megélhetést kereső kereskedők, orvosok, mérnökök. Koós Ferenc, a hajdani marosvásárhelyi diák ösztönösen fog hozzá a cselekvéshez, s talán nem is sejtí, hogy amit tesz, mennyire a haladás irányába esik; szövet-sége maga a történelem. Szociológusok megállapítása igazolódott az 1850-es évek Bukarestjében is:

A nemzetiségi eszme modern produktum, s szoros összefüggésben van a naturálgazdálkodásról az árutermelésre való átmenettel és az iparos és kereskedő városi élettel.

Veress Sándor
(1828—1884)

Igen jellemző, hogy az 1857-ben megalakult bukaresti magyar kaszinó és olvasóegylet — a Hunnia — kezdeményezője nem Koós Ferenc volt, hanem egy kereszmester, Nagy István.

1857. augusztus hóban — írja Koós — meglátogatott Nagy István kocsiigazgató [...] ki akkor a Gorgan nevű városrészben lakott, és saját házzal bírt ott [...] Elmondá, hogy ő épp most érkezett hazza Konstantinápolyból, ahol örömmel győződött meg arról, hogy ott a magyar emigránsok és az ott lakó magyarok kaszinót alapítottak és tartanak fenn. Ő azért jött hozzám, hogy beszéljünk meg, vajon nem lehetne-e Bukarestben is hasonlóképpen magyar kaszinót alapítani [...] Gondolkozzam, mondá, efelől, mert itt igen nagy szükség volna egy kaszinóra, melyben az összes bukaresti magyarság felekezeti különbség nélkül tömörülhetne. Biztosított, hogy sok tagot fogunk találni, csak tegyem meg azt a szívességet, hogy álljak az ügy élére.

Polgárosodási igényként jelentkezett tehát a bukaresti magyarság első nemzetiségi-kulturális szervezkedése. A kaszinó bizonyos mértékben mai értelemben vett művelődési ház volt, amely felolvasó és szavalóesteket rendezett, elindította a bukaresti magyar műkedvelő mozgalmat. Itt szervezték meg a magyar tanoncifjak oktatását is. Különbséget soha nem tettek — ez is polgári vonás — a kaszinó református, katolikus, zsidó vagy lutheránus tagjai között. (Koós nem véletlenül jegyezte meg Nagy Istvánról, hogy katolikus létére jött el hozzá, a református lelkészhez, a kaszinó megalapítása ügyében.) De a kaszinó a gazdagabb polgári rétegek egyesülete lett; az iparossegédek és tanoncok az évi két arany részvényt nem tudták megfizetni. Ők Koós Ferenc ösztönzésére létrehozták a magyar iparos olvasóegyletet. Ez három évig működött, aztán egyesült a Hunniával, majd megint elszakadt tőle, hogy 1867-ben végképp összeolvadjanak.

Szellemi mozgalmaink egyetlen drága köve — írta ebben az évben Koós — olvasóegyletünk, a „Hunnia“ és a magyar iparosok egyesülete, melyeket a napokban egyesítettünk, hogy egyesített erővel a célnak: [...] művelődésünknek annál hasznosabban megfelelhessenek.

Ez már világosan kifejtett polgári demokratikus célkitűzés. A múlt századi bukaresti magyarság nemzeti eszménye két fő forrásból táplálkozott: beilleszkedés az ország életébe, a román nemzet hagyományainak megbecsülése és tisztelete, testvéri érzelmek minden nemzet iránt; másik fő vonása pedig — a testvériség elválaszthatatlan részeként — önmaguk hagyományainak ápolása, az anyanyelv gondozása, a közös művelődés demokratikus igénye. Koós Ferenc és Veress Sándor ezt a két forrást talán csak ösztönösen érezte meg. Mikó Imre gróf, aki távolról együttérző tanúja volt Koós Ferencék munkájának, a kaszinó megalakítása után Koóshoz írt levelében megfogalmazta, mi lehet a bukaresti magyarság haladó nemzeti életvitelének alapja. Mikó Imre tanácsait így foglalhatnók össze: lojalitás a többségi nép iránt, az állam iránt, a többségi nemzet törvényeinek és hagyományainak őszinte tisztelete és megbecsülése. Ugyanakkor hangsúlyozta a másik előfeltételt: a kisebbség (nemzetiség) szokásainak, sajátos hagyományainak, anyanyelvének megőrzését, ápolását, lelki habitusának tiszteletét.

Koós Ferenc számtalanszor tanúságot tett a románság iránti szeretetéről, megbecsüléséről. Veress Sándor pedig, Románia első vasútépítő mérnöke — az ő műve a Turnu Severin—Craiova vasútvonal, ő vezette be Romániában a modern háromszögletes-tagosításos felmérést, s ezzel a román kataszterizálás alapjait vetette meg — még szélesebb kitekintéssel így nyilatkozott:

Borzasztó bűn a nemzeteket egymás ellen fanatizálni, engedjétek őket szabadon érintkezni egymással, és nem lesz vallási és nemzeti gyűlölet, hanem barátság és szeretet.

Koós Ferenc és a kaszinó minden eszközzel elősegítette a románok és a magyarok „szabad érintkezését egymással“ a kultúrában. A Hunnia hatására került sor a kolozsvári magyar színház bukaresti vendégszereplésére 1860-ban. Emlékiratában Koós csak sejteti, hogy kezdeményezésüknek nem csupán kulturális mozgatói voltak; ki akarták nyilvánítani a bukaresti magyarok, az ott élő 48-as emigránsok Habsburg-ellenességét. A bécsi rendőrmisztérium titkos iratainak nyilvánosságra hozatala után derült ki, hogy a vendégszereplést a császár kémei valóban ellenséges lépésnek tekintették, s a bukaresti Nemzeti Színház kolozsvári vendégszereplését ezért akadályozták meg. A bécsi rendőrmisztérium üldözöbe vette a bukaresti magyarok rövid életű lapját, a *Bukuresti Magyar Közlönyt*, amely Koós Ferenc szerkesztésében a béke és testvériség hirdetője volt. A bécsi hatóságok megtiltották a lap postai terjesztését a birodalomban. Sőt, Koósék szerény lapocskájának híre a messze Augsburgig elért, s az egyik legreakciósabb korabeli lap, az *Augsburger Allgemeine Zeitung* Bécs segítségére sietve „félreverte a vészharangot, hogy a Bukarestben szerkesztett magyar lap égizse alatt Európa »békéje« ellen konspirálnak“ (Engel Károly). Lám, a császári kamarilla és az európai reakció szemében a nemzeti megbékélés s egyben a nemzeti eszmény, az anyanyelv szabad használata, a nemzeti közművelődés a birodalom „biztonságát“ veszélyeztető „lázadásnak“ számított — még külföldön is!

Ösztönös szerepe volt a bukaresti magyar kaszinónak magyar művek románra fordításában. Maga Koós Ferenc rendszeresen tudósította a pesti lapokat a román szellemi élet eseményeiről. 1866-ban írta a *Hazánk s a Külföld* hasábjain: „Nem-sokára színre került Szigligeti *Cigánya* is, melyet a román nemzeti színház igazgatója hozatott Pestről, s fordíttatott le; közelebbre pedig Reményi Edét várjuk, kit itt lelkesülten fognak fogadni.“ Érdemes lenne utánanézni, hogy végül is lefordították-e a *Cigányt* románra, s előadásra került-e Bukarestben? A legújabb *Magyar irodalmi lexikon* Szigligeti-címzava csak a *Szökött katona* 1929-es román fordításáról tud.

...nevezetes a mostani kultuszügyérnek egy tervezete, melyet a kormány meg is erősített — írta Koós 1866 tavaszán —, Rosetti ti. eljöttek veli az időt, midőn egyformásítani és megállapítani kellene a román nyelv helyesírását, azaz midőn szerkeszteni kellene egy jó nyelvtant és szótárt. E végre Erdélyből, Bukovinából, Máramarosból és a Bánáttól is fognak 3—3 román nyelvtudóst meghívni, kik úti költségül nyolcvan aranyat, napi díjul kettőt kapnak, s két hóig kell majd együttműködniük, úm. augusztusban és szeptemberben.

Ilyen behatóan ismerte Koós Ferenc a korabeli román szellemi élet mozgását, problémáit! Eppígy ismerte a román falut, a parasztok életkörülményeit, hangukat. Evégett nyilván utaznia kellett, s utazott is sokat. Bejárta a Baragánt, Havaselvét, Moldvát (a csángók közt faluról falura járva összegyűjtött minden megszerezhető adatot), sűrűn vendégeskedett Piatrán élő tisztartó testvérénél. Teljes szívvel a nyomorgó, kiszolgáltatott román parasztsággal tartott.

A jobbágyság felszabadítása megtörtént — írja emlékiratában Koós —, de nyitva hagyatott a legtágasabb kapu, melyen a régi igazságtalanságok visszatérhettek... Ezt szabad egyezkedésnek nevezték, holott a földesúr önkényének dobták oda a községet, mert a legtöbb helyen hajmeresztő feltételeket szabott a földesúr a parasztok elé.

Koós Ferenc azt is látta, hogy ezek az állapotok előbb-utóbb lázadáshoz fognak vezetni; öregkori naplójában állandóan emlegeti a szerinte feltétlenül bekövetkező nagy romániai parasztfelkelést, amely 1907-ben ki is tört, Koós azonban két évvel előtte Brassóban meghalt.

Bukaresti másfél évtizede vezette el Koós Ferencet ahhoz a felismeréshez, hogy saját nemzetisége hasznos szolgálatához hozzártozik a kölcsönös megismerés, a kulturális közeledés előmozdítása. Egész életében, Bukarestből való 1869-es elköltözése után is rendszeresen fordított magyarra román irodalmi műveket. „Eddig 29 román elbeszélést fordítottam, a harmincadik most van munka alatt” — jegyezte be naplójába 1895-ben. Fordításainak teljes jegyzékét nem ismerjük; érdeklődött a román népmesék iránt, szívesen tolmácsolta az alkatával rokonnak érzett Alexandru Vlahutá munkáit, aztán Duiliu Zamfirescut, Caragiálét, Ioan Slavici-ot is. Néha recenziókat írt, így *Régi és új csokolyok* címmel 1864-ben a *Kolozsvári Közlöny* 96. számában magyarul elsőnek ismertette Nicolae Filimon könyvét, az első román regényt. Tanulmányt szerzett arról, hogy a reformáció milyen befolyást gyakorolt a román egyházi irodalomra. A *román színészet története Romániában* címmel 1864-ben áttekintette a román színjátszás történetét Caragea vajda idejétől 1844-ig. Jellemző, hogy Ács Károly, az első magyarra fordított román népköltészeti gyűjtemény szerzője a hatvanas években Koós Ferencnek küldte el összes román műfordításait, hogy adja át Cuza fejedelemnek. „El is vittem azonnal a cotroceni-i zárdába, ahol Cuza nyaralni szokott” — írja. A fordítások végül is a költő Dimitrie Bolintineanuhoz kerültek, további sorsuk ismeretlen.

Koós Ferenc az öröm hangján jegyezte fel 1864-ben:

A Hunnia magyar báljai pedig míg egy részről ennek eszközt nyújtanak magyar könyvek vásárlására, másrészt a magyar viseletnek, magyar táncnak és szellemnek nemcsak védbástyái, de sőt hatalmas terjesztői is. Azon román ifjak, kik ebben részt vesznek, csak oly jó kedvvel járnak nemzeti táncukat, mint a született magyarok.

Polgári és népi szinten állandó volt az őszinte román—magyar érintkezés és érdeklődés. A már említett Sándor József 1943-ban — a hajdani személyes tanú hitelével — idézte fel a múlt századi bukaresti nemzetiségi békét, harmóniát a gyűlöletszítás fasiszta mákonyával szemben:

Szüleim egyelőre az akkori Havasalföld, a mai Románia fővárosában, Bukarestben álltak meg, ahol már sok emigrált és menekült honvéd tartózkodott, mert más volt akkor ott is a közszellem, semmint az ma jelentkezik.

A bukaresti magyarság múlt századi demokratikus vezetői tehát, elsősorban Koós és Veress, a nemzetiségi életvitel két összetevőjét, a nemzetiségi sajátosságok gondos ápolását és a román—magyar együttélés testvéri szálainak erősítését párhuzamosan teljesítették. Nem mindig békés légkörben; nemcsak a bécsi hatóságok üldözték messzire nyúló kezekkel a bukaresti magyarság demokratikus megmozdulásait — a vezető szerepet vállaló 48-as emigránsok miatt is —, de az erdélyi magyar konzervativizmus sem nézte jó szemmel a barátkozást; egyes nacionalista bukaresti román lapok pedig nemegyszer fakadtak ki dühös türelmetlenséggel Koósék ellen, a hatóságok beavatkozását követelve; az iskolafelügyelők például nem is késlekedtek akadályozni, ha tehették, a bukaresti magyar iskola működését. Koósék azonban maguk mellett érezhették a Habsburg-elyomtatásban is élő haladó magyar erők és a román demokratikus körök támogatását. Maga Cuza fejedelem igen sokszor baráti gesztusokkal adta tanújelét együttérzésének a bukaresti magyarsággal. Mindaz, amit Koósék ilyen körülmények között Bukarestben végeztek, arra a törekvésükre vall, hogy baráti kezet nyújtsanak — a

költő Medgyes Lajos kívánsága szerint — a „román elemnek“, s a testvériség életétől légkörében gondoskodjanak saját nemzetiségük fennmaradásáról. Minden testvériség alapvető igénye a másik fél támogatása abban, amire egyiknek a legnagyobb szüksége van. Felbecsülhetetlen értékű volt az a segítség, amellyel a korabeli Bukarest demokratikus román körei, lapjai elősegítették az akkori romániai magyarság anyanyelvének, nemzeti sajátosságainak ápolását.

Utaltunk arra, hogy Koós Ferenc — a Bukarestben élő magyar értelmiségiek közül először — foglalkozott a havasalföldi magyarok betelepülésének történetével is. Úgy tűnik, fölismerete, hogy az önismeret csak a történelmi tudattal lehet teljes, alkotásra serkentő. Széles körű ismereteket gyűjtött az elmúlt századokról. Az első bukaresti magyar nyelvű lapról írt tanulmányában Engel Károly említi, hogy a *Bukaresti Magyar Közlöny* 1860. július 21-i számában George Sion magyarra fordított elbeszélését közölte *Ferenc százados mulatóháza Iasi-ban* címmel, s a fordításhoz fűzött kommentárjában felkérte a Iasi-ban élő magyarokat, tudassák a szerkesztősséggel, hogy épségben van-e még városukban az a kökereszt, amelyet a XVIII. században a Moldva szabadságáért meghalt magyar huszárok emlékére állítottak volt. A magyar kaszinóban Koós Ferenc rendszeres előadásokat tartott történelmi témákról, különösen a magyar–román történelmi kapcsolatokról (Erdélybe való visszatérése után, 1870-ben erről külön munkát adott ki Marosvásárhelyen, *Történelmi dolgozatok a magyar és román nemzet viharos korszakából* címmel), és mivel — mint emlékiratában írja — „tárgyam hallgatóim legnagyobb része előtt ismeretlen volt, nagy érdeklődéssel hallgatták azokat, és elismerésükkel jutalmazták“.

Az önismeretnek leggyengébb oldala a bukaresti magyarok körében a múltra vonatkozó ismeretek hiánya volt; Koósék nemcsak arról gondoskodtak, hogy ezt pótolják, hanem demokratikus szellemű történelmi előadásokkal erősítették a hallgatók szabadságszeretetét. Nem a császárok „dicsőségéről“ beszéltek, hanem a 48-as szabadságharc híres csatáiról, a felkelők hősiességéről. (Koós Ferenc Kossuth-huszárként küzdötte végig — utolsó napig — a szabadságharcot, volt miről beszélnie.) Veress Sándor részleteket olvasott fel akkor készülő munkájából, amely később *A magyar emigratio a Keleten* címmel jelent meg, s miként Koós írja emlékiratában: „ezen felolvasások alkalmával nyilvánult általános elismerés buzdította őt arra, hogy művét még életében igyekezze kiadni, amit aztán meg is tett.“

Veress Sándor egyébként kiváló előadó volt, élete pedig regényes kalandok sorozatának is beillt volna: önkéntes a szabadságharcban, hadnagyként menekül bolgár földre, Kossuth Lajos hűséges társa az emigrációban, Várnában iparos lesz, kitanulja a szabómesterséget, tolmács a krími angol sereg mellett, dobordzsa gazdálkodó, sztambuli bútorkereskedő, majd Londonban mérnöki diplomát szerez, ezt használítja Bukarestben. Személyes élmények alapján szólhatott Petőfi Sándorról, akivel Debrecenben ismerkedett meg. Veress nagy tiszteletnek örvendett a bukaresti magyarok körében — éppígy becsülték és szerették román ismerősei is —, halálakor, 1884-ben egyik tisztelője ezt írta róla a *Bukaresti Híradóban*: „anélkül, hogy akarta volna, sőt merem mondani, hogy tudta volna — a bukaresti magyarok vezére lett.“

Veress Sándor népszerűségét arra használta föl, hogy ébren tartsa a lelkekben a szabadság szeretetét. Következtes ember volt, az 1867-es kiegyezés után sem tért vissza szülőföldjére, sohasem kötött békét a Habsburgokkal.

Koósék, Veressék állandó, nem lankadó gondja volt a bukaresti magyar népiskola fenntartása. Jól tudták, hogy az anyanyelvű művelődés nélkülözhetetlen feltétele az iskola. Ezekben van letéve a nemzetiség jövőjének alapköve — írta Koós Ferenc 1864-ben. A későbbi dévai tanítóképezdei igazgató és brassói tanfelügyelő jelentős, haladó szellemű pedagógiai szakíró is volt. Ő maga a marosvásárhelyi kollégiumban — bármennyire különösnek tűnik is ez! — egyáltalán nem tanult magyar nyelvtant, noha tanult németül, görögül, latinul is. Úgy tartották, hogy aki született magyar, annak minek magyar nyelvet tanulnia.

Nem tudták még akkor azt, nem is sejtették — mondja emlékiratában —, hogy nyelvtanból idegen nyelvet csak úgy lehet alaposan és jól megtanulni, ha az ember saját anyanyelvét alaposan ismeri.

A pórfiúnak, ahogyan magát nevezte, és a nemzetiségi sors részesének mindeképpen rokonszenves volt, amit Apáczai Csere János kolozsvári székfoglalójában kifejtett, hogy tudniillik csak az anyanyelvű oktatás teszi lehetővé a szellemi felemelkedést. Tanfelügyelőként Koós állandó figyelmet szentelt a népoktatásnak, s a nép nevelését nem tartotta befejezettnek az elemi iskolával; egyik előfutára a mozgalomnak, amit ma felnőttoktatásnak nevezünk.

Szellemi portréjának fontos vonása, hogy tanfelügyelő korában nemcsak a magyar gyermekek számára ismerte el az anyanyelvű oktatás hasznát, jogát, hanem éppígy a románok vagy a németek számára is. Az erdélyi román népis-koláknak Vasile Goldişsal közösen írt tankönyvében Apáczai pedagógiai elveit érvényesítette. Érettségi biztosként a brassói román diákokhoz mindig anyanyelvükön szoltott; öregkori naplójában feljegyezte, hogy éppen azért, mert mindig becsülte a román tanárok, diákok nyelvét, a helybeli magyar hatóságokkal való harcai idején a brassói románok talán még magyar kollégáinál is jobban becsülték. Valóban, nincs nagyobb próbája az emberségnek és elvhűségnek: többségi helyzetben dönteni olyan igényekről, amelyekért valaki kisebbségi helyzetben küzdött. Koós Ferenc derekasan kiállta ezt a próbát is.

Koós, a volt vásárhelyi diák tudta, hogy „a dalolás egyik leghatályosabb eszköz” az anyanyelvű közművelődésben. Kiss József kántortanítóval együtt dalkört alakított Bukarestben, s maga is beállt a dalosok közé. A magyar iskola növendékei ünnepnapokon a kotrocenyi zárda környékére kirándultak, s ott magyar népdalokat énekeltek, amelyeket a felnőttek is hamar megtanultak. Így vezette vissza a bukaresti magyar iparosokat, kereskedőket, értelmiségieket a népdal tiszta forrásához.

Mikor a megszűnt *Bukaresti Magyar Közlöny* előfizetőinek dönteniük kellett, mi történjék az 1861. évre befolyt díjakkal, 2166 forinttal, ezt a pénzt szívesen ajándékozták a ploiești-i magyar kolónia céljaira. Ploiești-ben ekkor már sok magyar élt, itt vitt át az út Erdélyből Bukarestbe, a vándorlásba beleuntak letelepedtek itt; vonzotta ide a munkát keresőket a felvirágzó olajbányászat is.

Koós elköltözése, majd Veress Sándor halála után — illetve még előbb is — a bukaresti magyarság szellemi és érzelmi síkon is lényegében meghasonlik önmagával, két irányzat alakul ki. Helytálló Engel Károly ama megállapítása, hogy az olvasóegylet részéről 1885-ben és 1899-ben kiadott *Bukaresti Közlöny*t már bizonyos kispolgári szellem lengi be. Hasonló differenciálódás másutt is végbemegy; a nemzetiségi törekvések egyik szárnya a nacionalista eszmékhez közelít, másik a szocialista munkásmozgalomhoz. Koós Ferenc mindvégig következetes maradt eszményeihez; nem véletlen, hogy Bartha Miklós lapja, a kolozsvári *Ellenzék* 1893-ban a nemzetiségi kérdés demokratikus szakértőjeként kéri fel közreműködésre őt. Koronként írányikket is kérünk, főleg a nemzetiségi kérdésekben — olvassuk a szerkesztőség levelében.

A bukaresti magyarság másik része cselekvő módon bekapcsolódott a kibontakozó munkásmozgalomba. Egyetlen példát kívánunk felhozni, egy most 78 éves bukaresti csángó visszaemlékezését. Ez a Dávid András egy Szócs Bálint nevű, háromszéki származású kovácsmesternél tanult szakmát, majd fiákeres, aztán — mikor az idő, a megélhetés így parancsolta — sofőr lett. A kovácsok között ismeretséget kötött szocialista meggyőződésű román és magyar segédekkel, inasokkal. Ők vitték el, név szerint egy Orbán János nevű csángó társa, a szocialista ifjúsági szövetség otthonába. Itt nemegyszer hallotta beszélni Dobrogeanu-Ghereát.

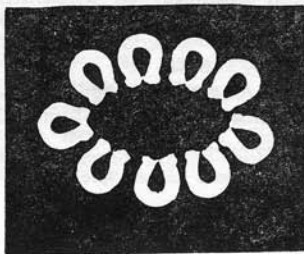
— Emlékszik-e még reá? — kérdeztem. Mély nyomokat hagyhatott benne az emlék, így felelt: — Mintha most is látnám. Alapos öregember volt, erőteljes a nézése. A szemével megbabonázta az embert.

A szocialista ifjak szervezetének székházát abban az időben (ki tudja, hányadszor?) rendőrök szállták meg. Verekedés kezdődött. A fiatalok közül sokat a lépcsőn dobtak le. Dávid András is egy rendőrlégénnyel került szembe: arca sajgott.

Ez az epizód is bizonyítja, hogy a nemzetiségi eszme, a demokrácia és jogegyenlőség, az önbecsülés és kölcsönös megismerés eszménye a maga következetes híveit a szocialista mozgalmakhoz vezette el.

De ez már egy másik írás témája lehet.

Beke György

A szociológia önmagáról

Mint bármelyik „fejlődésben lévő” tudomány, a szociológia is önmagával van elfoglalva: hogyan definiálja önmagát mint tudományt, mint a társadalmi cselekvés hasznos eszközét, hogyan fogadtassa el magát.

A módszertani „önimádatnak” sokféle oka lehet. Említsünk csupán kettőt. Az egyik mindjárt az előbb elmondottakhoz kapcsolódik: mennyit kell még megtennie a szociológiának a fejlődés göröngyös útján ahhoz, hogy a tudomány birodalmának egyenjogú állampolgárává válhassék? Másrészt itt van a szociológia párbeszéde a valósággal. Ez a párbeszéd nem mentes a meglepetésektől, a feszültségektől, egyszóval viszontagságos, néha meg egyenesen drámai. Itt van a valóságvallatás nem egy sikertelen próbálkozása, rejtett törvények és determinizmusok felfejtésének kudarca, mikor a valóság elrejtí elölünk igazi arcát.

Aztán meg a bizalmatlanság, amellyel az egzakt tudományok, a filozófia és a gyakorlat képviselői méregetik a szociológust. Nem csoda, hogy a szociológiának kisebbségi komplexusa volt és van, mely abban nyilvánul meg, hogy végtelenül kezdett gondolkodni önmagáról. Van olyan szociológus, aki összerokad a szociológiát ért vádak súlya alatt. Ellenfelei nyomásának engedve úgy mutatja be tudományát, hogy az maga az önostorozás. Efelé gravitál például Ion Natansohn *Sociologia in impas?* (Zsákutcában a szociológia?) című munkája.

Mások viszont ugyanezt a kisebbségi komplexust dühös és agresszív öngazolással kompenzálják. Öngazolásukat nehézkes és rejtjelezett nyelvi köntösbe bújtatják, mintha csak az olvasót akarnák megbotránkoztatni vele. Ilyen típusú az a válasz, amelyet George Gurvitch ad a szociológia bírálóinak.

Ez utóbbi válasszal a szociológus önmagának állít csapdát. Azt mondom, csapdába esik, mert a visszavágásnak ez az alapjában véve irracionális módja elhomályosítja a kutató tisztánlátását. A szociológus nem tudja többé tiszta fejjel kikísérletezni, tudománya mire képes és mire nem, s ezzel azt az illúziót kelti, hogy a szociológia meg tudna oldani számos olyan kérdést, amelyekkel szemben, a valóságban, ma még tehetetlennek bizonyul.

Roth Endre óvakodik a végletektől. Nemcsak óvatoskodik, hanem sikerül is elkerülnie a csapdákat. A szociológiát lenéző vagy egyenesen befeketítő hitlenkedőknek — akik az utóbbi időben nálunk is hallatják hangjukat — nyugodt, egyszerű hangon válaszol. Hangjának szerénysége azokéval rokon, akik az igazság keresésével vannak elfoglalva. Mert — mint ez a könyv* is tanúsítja — az elemzésben elmélyülő szociológiai gondolkodás erejét, érvényét és következetességét nem helyettesítheti semmilyen nyelvi fenegyerekeskedés, áleredetiség, módszertani-episztemológiai fontoskodás, mely inkább a tudomány szellemétől idegen szenvedélyekről árulkodik.

Átlátszó magatartásából következik, hogy Roth Endre minden nézőpontnak megadja a neki kijáró tiszteletet, legyen az a nézőpont akár leghevesebb ideológiai ellenfelé is. Ennek alapján lassanként összeáll a kép: óvatos optimizmusa, melyet lépesről lépésre újabb ervekkel támaszt alá. Ez a derültség ugyanakkor meggyőzően áll ki a szociológia explikatív és aplikatív értékei mellett.

Könyvének bevezetőjében Roth Endre tehát saját modelljét vázolja föl — igen alaposan és áttekinthetően, hogy aztán ebben az értelmező modellben helyezze majd el a felvetődött problémákat, így keresve rájuk magyarázatot. Ez a modell a társadalmi megismerés marxista magyarázatának leglényegesebb elemeire támaszkodik.

A szerző higgadt hangon bizonyítja a marxizmus logikai, értékbeli és történelmi elsőbbségét nemcsak az általános szociológia kialakulásában, hanem abban

* Roth Endre: *Spre o sociologie a sociologiei*. Editura Dacia. Cluj-Napoca, 1975.

is, ahogy ma a szociológiáról **gondolkozunk**. A társadalomfilozófiát szerinte sem tárgyi, sem módszertani tekintetben nem lehet azonosítani a szociológiával (a mi esetünkben: az általános szociológiával). A szerző kimutatja, hogy a marxizmus társadalomtörténeti felfogásában a megismerésnek ez a két szférája átfedi egymást, anélkül hogy összetéveszthetők lennének egymással. Roth realizmusa előnyösen határolja el magát minden olyan elgondolástól, amely a történelmi materializmust vagy egy, a szociológiától gyökeresen különböző társadalom- és történelemfilozófiára próbálja visszavezetni, vagy pedig egyszerűen azonosítja azt a marxista szociológiával.

Általános társadalomelméleti szinten a marxizmus tudományos felsőbbrendűsége, elméleti szilárdsága a „szociologizmus” következetes alkalmazásában rejlik. Vagyis a marxizmus olyan ismérvekkel és kutatási eljárásokkal dolgozik, amelyek a társadalminak mint olyanaknak a lényegéhez tartoznak és amelyek lehetővé teszik a marxizmus megfelelően precíz elhatárolását a lét egyéb szféráitól.

A társadalomtudományokról való „reflexív” gondolkodás szintjén, pontosabban a társadalmat túlköröző elméletek eredetének és egymásutánosságának elemzésében a marxizmus fő erőssége a társadalmi-történelmi gyökerek (osztálygyökerek) meghatározó szerepének felismerésében rejlik. Ez a felismerés ugyanakkor nem vezet az eszmék mindent egyetlen okra visszavezető, determinisztikus felfogásához.

Ezt az elvi alapvetést Roth Endre árnyaltan és eredményesen alkalmazza nemcsak olyan érzékenynek számító kérdések tárgyalásában, mint az osztályérdek, az igazság és a pártosság egymáshoz való viszonyának problémája, hanem a szociológia társadalmi funkcióinak elemzésében is. Ilyen elvi alapokon tudja Roth Endre elkerülni egyik vagy másik nem marxista szociológus önkényes és igazságtalan megbélyegzését. Így tud rámutatni arra, hogy az elemzett szerzők közül melyik mivel járult hozzá a szociológiai megismerés megalapozásához és fejlődéséhez.

Azért tértem ki szociológus kollégám munkájának erre a módszertani mozzanatra, mivel úgy látom, hogy a szociológusok a dogmatizmustól való félelmükben — nemcsak nálunk, hanem más szocialista országokban is — megelégednek az osztályelv valódi heurisztikus értékéről a társadalmi eszmék vizsgálatában.

A marxista társadalomelmélet következetességét hangsúlyozva Roth Endre kitér a marxizmus kedvező visszhangjára korunk olyan tekintélyes értelmiségeinél, mint Aldous Huxley, C. Wright-Mills, Raymond Aron, Stefan Zeletin és még sokan mások. Említést tesz ezenkívül arról is, hogy a marxizmust kisebb vagy nagyobb mértékben a nem marxista szociológia is asszimilálta (az általános szociológia a szociológiáról való szociológiai gondolkodást is magában foglalja).

Roth Endre megpróbálja elhatárolni a „szociológia szociológiáját” mind az ismeretszociológiától, mind a tudományszociológiától, vagyis azoktól a társadalomtudományi ágaktól, amelyek a megismerést, illetve a tudományt általánosságban, a maguk totalitásában tárgyalják. Ugyanakkor a szociológia szociológiáját megkísérli a társadalom-episztemológiától is elkülöníteni. Természetesen sokat lehetne vitatkozni az elhatárolás kritériumain. A fenti tudományágak közti határokat más-képpen is meg lehetne vonni — és mások máshogy is vonták meg, mint Roth Endre. A szerző már említett realizmusát dicséri, hogy nem tulajdonít túlzott jelentőséget az ilyen elhatárolásoknak, ki tud szabadulni a túlfinomult módszertani tekervények bűvköréből.

Miután tisztázta a szociológiáról való reflexív gondolkodás tárgyát és kiterjedését, a szerző a szociológia tudománya egész sor központi problémájának adja főmör elemzését. Ilyen kérdések: a szociológia helye a társadalomban és a tudományos univerzumban; a szociológia tudományos státusa; szükségszerű elszakadása a köznapi gondolkodástól; a szociológiai elmélet és az empiria viszonya; a tudomány és az értékelmélet viszonya a szociológiában; a szociológia társadalmi funkciói és a szociológus személyisége.

Különösen sikerültnek tartom a szerzőnek azokat a megállapításait, amelyekben leszámol a köznapi gondolkodás illúzióival, és kimutatja a velük való „episztemológiai szakítás” szükségességét bármilyen tudományos megismerésben. Ezzel a véleményével Roth Endre nem áll egyedül. A társadalomtudományok olyan kortárs képviselőire hivatkozhat, mint Pierre Bourdieu, Louis Althusser és mások.

Roth Endre nem kerüli meg azokat a nehézségeket, amelyek a köznapi gondolkodás és a tudományos megismerés ellentmondásából fakadnak. Szerinte a szociológiai kutatásokban kitartó erőfeszítésekre és állandó ismeretelméleti éberségre van szükség ahhoz, hogy el tudjuk kerülni a köznapi gondolkodás bukta-tóit.

Kiemelném a szerzőnek a szociológiai elmélet és az empiria viszonyára vonatkozó gondolatait. Roth Endre jól látja, hogy a szociológiai megismerésnek több elméleti szintje lehetséges. Ezek közül is egy általános szociológiai elmélet szükségességét hangsúlyozza, amely nélkül elképzelhetetlen a szociológia tudománnyá válása és tudományossága. Joggal jelentheti ki, hogy „a következetes szociologizmusnak egy olyan mindent átfogó elméletre van szüksége, amellyel a társadalmat mint részeihez viszonyítva elsődleges egészt tudja értelmezni, mint olyan strukturális rendszert, amely több, mint részeinek összege”. (88.) Következésképp nem meglepő, hogy a kolozsvári szociológus elutasítja mindazokat a — főleg az Egyesült Államokban honos — felfogásokat, amelyek megfordítják a mikro- és makrostruktúra viszonyát.

Ilyen vonatkozásban a szerző árnyalt és igazságos kritikája empirizmusban marasztalja el a nem marxista szociológiát. Ugyanakkor felfigyel sok nem marxista szociológusnak arra a rendszeres erőfeszítésére, hogy kitörjön az empirizmus zsákutcajából. Érdekes és tanulságos, ahogyan Roth Endre a kapitalista országok nem marxista szociológiájának „fő veszélyeit” szembeállítja a szocialista országok marxista szociológiájának „fő buktatóival”. Ha — Bourdieu kifejezésével élve — a nem marxista szociológiában az episztemológiai csapdák ranglétrájának csúcán az empirizmus foglal helyet, akkor a szocialista országoknak a szociológiájában — Zdravomiszlov értékelése szerint — a fő veszély a szocialista országok valóságának alapvető tényeit nem ismerő álláspont. Roth Endre, ha jól értettük, egyetért ezekkel az értékelésekkel.

Különösen értékesnek tartom a tudományos értékelmélet viszonyával foglalkozó fejezetet. A szerző körültekintően jár el a tárgy és az alany viszonyának tisztázásában. Igényesnek mutatkozik a kérdésnek szociológiai megismerésében, a kérdés határozott és ugyanakkor rugalmas feltevésében és megoldásában, továbbá az elkötelezettség, az erkölcsi-politikai állásfoglalás és a tudományos tárgyilagosság kérdésében. Sikerültnek tartom ebben a fejezetben annak hangsúlyozását, hogy szoros összefüggés van az objektivizmus és a fennálló helyzet direkt vagy indirekt apológiája között. Az objektivizmust, az igazság—elkötelezettség, objektivitás—értékesítés kettősségét Roth Endre szerint csak úgy lehet meghaladni, ha szociológiai-lag megindokoljuk értékopciónkat, hogyha abból, *ami van*, annak objektív tendenciáiból vezetjük le azt, aminek *lennie kell*. (134—137.)

Végül hangsúlyozottan eredetinek érzem a szociológia pragmatikus-mérnöki és orientatív-ideológiai funkcióinak, valamint a szociológiai ethosznak és a szociológus hivatásának szentelt elemzéseket.

Természetesen a szociológiát retrográd célokra is felhasználták és felhasználják, például a kapitalista viszonyok megszilárdítására. Ebből következik a szociológus óriási erkölcsi és tudományos felelőssége. Azoknak, akik — mint Peter Berger amerikai szociológus — azt állítják, hogy a szociológiai kutatások eredményeinek felhasználása meghaladja a szociológusnak mint szociológusnak, mint a tudomány emberének az érdeklődését, Roth Endre igen meggyőző válasszal szolgál; „A szociológus saját tevékenységének társadalmi következményei, éppúgy, mint bármely más tevékenység társadalmi következményei, kifejezetten szociológiai jellegű kérdések. Ahhoz, hogy ezeket megválaszolja, a szociológusnak nem kell mást tennie, mint következetesen végiggondolnia bármely tanulmányozott kérdést...” Ha a szociológus így jár el, nemcsak hogy nem lépi át tudománya kompetenciáját, hanem elmélyíti saját területének tudományos elemzését. (153.)

Befejezésképpen: a szerzőnek teljesen igaza van akkor, amikor kimutatja az olyan felvilágosító jellegű nézetek illuzórikus jellegét, amelyek szerint a szociológia mint tétel-, igazság- és eszmerendszer képes lenne „fényének erejével megváltoztatni a világot...”. A szociológiai kutatás nem helyettesítheti a társadalmi valóság forradalmi átalakítását. Jelentősen hozzájárulhat azonban a társadalmi fejlődéshez, hogyha a forradalom szolgálatába áll. Ezt az utat követi a marxista szociológia.

Ion Aluás

Pont, mint a kavicsok

A gyerek kavicsot emel ki a vízből, amely szívárványszínben játszik, s rácsodálkozik a ragyogásra. Am a csoda rövid ideig tart: a kavics száraz lesz és szürke, mint bármely útszéli kő. Aztán újabb és újabb kavicsot emel ki, s a változás megismétlődik, de már nem hat az érdekesség erejével, nem ösztönöz újabb próbára. A gyerek elszontyolodik, esetleg valami naív definíciót fabrikál a tapasztaltak nyomán. Gyermekkori olvasmányunk hőse, a kis Muck lélekszakadva rohan minden gyémántcsillogású üvegcserep felé, s mindannyiszor megtorpanítja a kiábrándulás. Aztán mást is tapasztal: a kristállyal és porcelánnal ékesített álompalota gazdája elviselhetetlen banya, aki többre tartja a macskáit, mint bármelyik embert, zsugori, zsörtölődő, és a pompás kristályok is elenségesen törekenyek, s a kis Muck sehol nem tud megállapodni, mert minden és mindenki idegenné válik számára, minden kiábrándulás csak egyedüllétét fokozza a sok ember között. Kis Muck levonja a konklúziót, és visszavonul maga teremteté magányába.

Eddig a mese.

A gyerek napirendre tér a kavics-élmény felett, jólnevelten meghallgatja nagyanyó meséjét a se-nem-fiú-se-nem-lány angyalokról, akiknek hátuk közepéből szárnyak nőttek, s akik messziről, nagyon messziről, holmi kristálypalotából vigyáznak a jó kisgyerekekre. Aztán egyszer, élete kockáztatása árán rá kell döbönnie, hogy a mese nem véd, csupán csak altat: a mesebeli angyalok segítő távolon kívül vannak, amikor neki éppen segítségre volna szüksége. A mentésére érkező „meztelen angyalt” pedig gúny és megvetés sújtja. Am a gyerek tudja: angyal volt, hiszen megmentette őt a szörnyethalástól, s „védő melleinek meleg dombjai” közt lelt biztonságra, miközben a felnőttek apokaliptikus révezetességgel olvassák ki a jelenetből a közelgő világvéget: lám, „odaig jutott az ember lánya, hogy ittas fővel, meztelen lotyóként végigszágul egy bérház gangján, akár egy parázna Lóth lány, szemérmelen, buja testére szorít egy gangon játszadozó, romlatlan kisfiút...”

A fiú rájön, hogy a meztelen lány testének illata kellemesebb valóság, mint a nagyanyja rossz szagú szájából hallott mese áporodott hazugsága, ezért úgy érzi, semmi köze az őt körülállók, gyalázkodó felnőttekhez, akik mindig készek ítélkezni: a meztelen angyalt a maguk szempontjai szerint sorolják be egy kategó-

riába, s az ő betegesnek minősített, összeszorított ajkú hallgatására is megvan a terminológiájuk: idegsokek.

A gyerek ezután egyre-másra tapasztalja, hogy a csodált felnőttek világában milyen gyakori a számára érthetetlen el-lentmondás és visszasság, hogy a felnőttek — horribile dictu! — gonoszak, álszentek, közömbösek stb. A tapasztalatok nyomán egyre több következtetést von le, majd ítélkezni kénytelen, ám következtetései már nem naivak, ítéletei kesernyések; már gondot okoz neki is, hogy melyik esetet milyen kategóriába sorolja: lassan maga is felnőtté érik. Im-már teljessé vált a hasonlat: hasonlító és hasonlított egymásra találnak a gyerek tünődéseiben, s az élmény is teljessé lesz; a gyerek maga elé sercint, és kiábrándultan mondja: pont, mint a kavicsok. A különbség csupán annyi, hogy míg a talmi csillogásától megfosztott, elértéktelenedett kavicsot egyszerűen elhajítja, tapasztalatai, élményei fölött nem térhet ilyen egyszerűen napirendre. Nap mint nap szembe kell néznie velük, mert számára nem adatik meg a mesék kis Muck-jának elzárkózása. Ez nem mese, ez valóság! — figyelmeztet Köntös-Szabó Zoltán újabb novelláskötetében.* Csak a gyermeknek furcsa mindez, a felnőtt naponta átéli, hiába sok benne az előítéletekből fakadó természetellenesség, amit nem akarunk észrevenni, mert hétköznapi napjaink szerves részévé váltak; amit csak az író képes észrevenni, mert ő kegyetlen kegyes csalással változtat a számunkra semmitmondónak tűnő hétköznapi események rendjén: torzít, hogy jobban rálássunk a lényegre, amely megbúvik a banális dolgok mögött.

Köntös-Szabó hőseit az átélt élmények formálják, ám ezek többségükben negatív élmények. Szinte mindegyik novella szövetét egyszeri, felvillanó élmény köré szövi az író, s a sikerültebb novellák formai-tartalmi egységét is ez a jól kifejtett élményanyag teremti meg. Ezek a negatív élmények teszik aztán, hogy a szereplők némiképpen kiábrándultak, elszigeteltek, ám ez az izoláltság — s ez Köntös-Szabó novelláiról tehetségét dicséri — nem közvetlenül jelenik meg, hanem a próza legitim eszközeivel ábrázolt külvilág mikéntjében van elrejtve.

Az élmény az egyszer megmutakozó, felvillanó összefüggések szárazvillám-fényében ellobbanó látomás, s az élmény-

* Pingált szívek Natasának. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974.

nek ezt az egyszeri, ellobbanó, de továbbható jellegét tudja nagyszerűen kiaknázni a szerző, az ilyen ötletekből frott novellái a legsikerültebbek (*Pingált szívek Natasának, A fekete kabriolet, Meztelen angyal, Fiú az emeleti gangon, Pont, mint a kavicsok, Tapsvihar*). Azokban az írásokban, amelyekben két vagy több kínáló ötletet kell egyetlen novellává egybehangolnia, néha megbomlik a részek közti egyensúly, egyik-másik novellabeli motívum indokolatlanul kap nyomtatékot, a rész csupán önmagáért s ugyanakkor az egész rovására él önálló életet, nem bír túlmutatni önmagán azzal, hogy az egészre utal mint teljes értékű vezérszólam. Ilyenformán a novella autarkiaja törést szenved, s e törésvonalon nyilvánvalóan mutatkozik a tartalmi formai eklektikusság, aminek kihatása van Köntös-Szabó különben oly lendületes stílusára meg a cselekményvezetés áttekinthetőségére. Ezért tűnik kuszának, tárgyához, mondandójához képest túlméretezettnek a *Kaktusz és kutyaöl* című elbeszélés, amelynek a mondanivalójához keretül szolgáló családi ünnep leírása vonatott, néhol üresjáratszerű. Némileg mozgalmassá, színessé csak a Donát emlékezéseiből megteremtett, részben kifejtett mellékszál teszi az írást, a groteszk módon tragikus megfeszítés-jelenet. (Remek ötlet, a külön novella lehetőségét rejteli!) Kár, hogy e cselekményszálnak additív kapcsolása, az egészbe való beépítése nem sikerül kellőképpen, végül a szerzőnek még azon szándéka is meghiúsul, hogy valamelyes oksági viszonyt állítson fel az emlékezés és a novellabeli jelen között. Így a profán megfeszítés-jelenet minden potenciális lehetősége, erénye ellenére sem *megmagyaráz*, csupán *magyaráz*, az írói szándék csak homályosan áll előttünk. A részek között létrejött inkoherenca összekötő kapocs keresésére ösztönzi a szerzőt, amitől az írás nyilvánvalóan túlbeszélte, unalmassá válik.

Egy-két, ötletében kiváló írásának értékéből a túlhajtott érzelmesség von le. Tévedés ne essék: nem az impassibilitét kérjük számon Köntös-Szabótól, hiszen ez láthatóan távol áll írói alkatától. Nincsen szándékunkban bővebben kitérni e jelenségre, csupán arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy azonos vagy hasonló élethelyzetből adódó fabulákat (a fabula szót az író számára nyersanyagként kínáló történet, esemény jelenlétében használjuk), például a halál előtti pillanatról szóló példázatainak anyagát mennyire tudja a hatásvadászat látszatát elkerülve valódi, teljes értékű szűzsévé alakítani egyes írásaiban, ami ugyanakkor másutt nem sikerül, mert az írások — épp az érzelmesség miatt — túllépik

a valóságosság kereteit (*Kötél és egér, Utoljára: hajajha!*).

A szerző az óhajtott hatást épp azokban az ilyen témájú írásaiban éri el maradéktalanul, amelyekben nem az érzelmesség, hanem az egyszerű és díztelen tényközlés váltja ki ezt a hatást. Példá erre a *fekete kabriolet* című novellája, amelyben egy egész életet képes átfogni a szerző egy öreg özvegyasszony utolsó perceinek leírása kapcsán. Az öregasszony újraélt emlékei és a „közvélemény”, a haldoklót körülálló szomszédasszonyok kicsinyes megbotránkozása közötti viszony groteszk helyzet, ami groteszkségében megrendítő.

Ugyancsak a groteszket villantja elő kötetcímadó írásában, amelynek főhőse akár Nyíró jézusfaragójának karikatúrája lehetne. Míg a Nyíró-novellának szobrász örültje heroikus, robusztus egyéniség, addig a Köntös-Szabó novellahőse kisszerűbb, szelidebb, de emberarcúbb is ugyanakkor. Kiderül ez „téma-választásukból” is: míg a székely faragó némán átkozódó, káromkodó és kínban vicsgorgó megfeszítetteket mintáz, addig Gorgó csupán pingált szíveket gyárt betegeknek; az első megdöbbeneti akar az ezerarcú kín megmintázásával — Köntös-Szabó örültje csupáncsak segíteni. A groteszk végül a *Tapsvihar*ban nyer teljes jogot, s ezek az írások Köntös-Szabó novellisztikájának új, más arculatát, nagy lehetőségét mutatják.

A leg gondolatébresztőbb írás azonban a *Lakon háza*, amely némileg stíláriis szempontból is elút a kötet többi novellájától. Itt válik nyilvánvalóvá az a már közhelyszámba menő, de érvényes megállapítás, hogy a témának gyakran stílusformáló ereje van. Mintha stílusában szikárabb, tónusában egy árnyalattal sötétebb volna ez a többi írásnál, míg végül — a sorok között olvasva — kísértetiesé válik a nyaralóteleppé lett, télire megürült falu pár vonással vázolt környezetrajza, a falué, amelynek elárvult házai között, tőlük mégis különállóan, a kétségbeesés dacosságával végső és kissé hiábavaló tilalomfaként áll Lakon háza, az egykori tragédia színhelye, egymaga tagadva a végkiárusítást. — Az elbeszélés tömör, már-már misztikus súlyosságával válik a kötet különálló, egyedi, egyszeri csúcstól jelző darabjává.

Köntös-Szabó Zoltán novellisztikájának egyik leglényegesebb sajátága (amint ezt a *Pingált szívek Natasának* című kötet is mutatja), hogy az író a lehető legtágabb életteret igyekszik befogni látómezébe egy könyv keretén belül, s ez kötet szerkesztés szempontjából — ami végső soron írói koncepciót is jelez — Bálint Tibor szemléletével rokonítja törekvéseit. Annak ellenére, hogy szereti

az érdekes, furcsa ötleteket, nem mondhatjuk el róla, hogy csupán a jó ötlet bűvületében ír, s az élmények egyszerűségének hangsúlyozásával sem azt akaruk sugallni, hogy kötete egyfajta ötletpanoptikum, furcsaságok tárháza. Széles körű érdeklődése — hogy ellenkező előjellel idézzük Goncsarovot — nem egyetemes szimpátiahiányt rejt; a kötetbe összefogott valóságanyag mélységében felillantott törvényszerűségei nem felszínes érdeklődésre utalnak. Ellenkezőleg: az összefüggések keresésében a széppróza eszközeivel föltárható, az epika kereteibe ágyazott megismerés igényét mutatja ez a könyv. Közelebb visz a megismeréshez, s a tetten ért lényeg több élethelyzetben mutatkozik, ami Köntös-Szabó totalitási igényét bizonyítja. Ez a fajta teljességi igény egy adott ponton túlnő a kispóza keretein, az élmények más, adekvátabb formaeszközöket, s végül más műfajt is követelnek. Nem túrrik a novellabeli látással áttételezetséget, s elsődlegesebb, közvetlenebb megnyilvánulási formát igényelnek. Az érdeklődés széles skálája, Köntös-Szabó írói alkatának ez a lényegi jegye juttatja el a kötet szerzőjét a novellától a riportig, s a műfajváltás — az utóbbi időben az *Utunkban* között riportjait tekintve (*100 úton csatangol az ember* fejléc alatt jelennek meg) — a lehető legyszerencésebbnek mondható. S hogy az írónak meg kellett küzdenie a formával, bizonyítja az is, hogy 1969-ben megjelent kötete* még nemigen mutatta újabb riportjainak kvalitásait, Köntös-Szabó riporteri egyéniségét is ott csak a szűkebben értelmezett stílus jelezte.

A könyv riportjainak megírására az érettségi találkozó ürügye kínálkozott, alkalom arra, hogy a szerző volt osztálytársainak életútjáról rajzoljon — többkevesebb sikerrel — rövid kronikát. A kiváltott összehatas azonban némileg csalódást és ellenérzést okozott. Ez talán annak tulajdonítható, hogy a reporter érdeklődési köre szűk területet fogott be, talán a riportalanyoknak nem volt túl sok érdekes és érdembeli mondanivalójuk az egykori osztálytárs számára, s az egymás után olvasott válaszok, riportok sztereotip jellege egyhangúságot eredményezett, amin még az sem segített, hogy a szerző humorával igyekezett élenkiteni ezt az egyhangúságot.

Nos, a *100 úton csatangol az ember* riportjaiban nyoma sincs ezeknek a hibáknak, hiányoknak, s nyugodtan mondhatjuk: fölülmúlták várakozásainkat.

Mintegy közbevetve kell megjegyeznünk, hogy az olvasók egy része idegenkedik ettől a műfajtól, s idegenkedésüket azzal indokolják, hogy a riportot köztes vagy félírodalmi műfajként fogják fel, tényközlő, felmérő jellege miatt száraznak tartják. (Bár az utóbbi időben a valóságírodalom — riport, memoir, szociográfia — népes olvasótáborát hódított magának.) Köntös-Szabó újabb riportjai látványosan cáfolják ezt az értékelést.

Módszer szempontjából egyfajta középutat jár novella és riport között. Életutakat térképez fel ugyan, adatokat szolgáltat (ha módjával el is velük), ám mindezt a novellista leleményes stílusfogásaival teszi. Elhagyja a szükségtelenebb novellairói fogásokat, ám annyit megőriz belőlük, hogy riportjai egyben novellaszerűek is legyenek: nyomon követhetjük a megszűntetve-megőrzés novellától riportig terjedő folyamatát, s a jó értelemben vett kettősségnek sem a valóságírodalom, sem a szépirói stílus nem vallja kárát, sőt, a szerencsés egyeztetés mindkettő értékét jelentősen növeli; a szerző vállalkozása — a megvalósítás fokát tekintve — egyedülálló ebből a szempontból. Az sem von le riportnovelláinak valószerűségéből (hogy e nem túlságosan szerencsés meghatározással éljünk), hogy előszeretettel használja az előszemélyes előadásmódot. Ilyenkor meglepő biztonsággal él a legkülönbözőbb társadalmi rétegekhez tartozó emberek szóhasználatával, ami élményanyag-gazdagságról, az emberek és viszonyok beható ismeretéről tanúskodik. A helyesen felismert legadekvátabb forma, stílus és módszer alkalmazása és egybehangolása teszi, hogy Köntös-Szabó riportjai — minden különbözőségük ellenére is — Beke György, Gálfalvi György és Marosi Barna riportjaival válnak legalábbis egyenrangúakká, még akkor is, ha a felmérést, leírást s a burkolt módon való lényegreutalást az esetek többségében nem követi prognózis, ha el is tekint attól a lehetőségtől, hogy a *volt* és a *van* adataiból, tényeiből kiolvassa az apodiktikus lesz ígéretét, vagy éppenséggel meghatározza a *legyent*. Számára fontosabb az itt-lét és a jelen, amit viszont az adott lehetőségekhez mérten teljességi igényei és élelátással térképez fel.

Roportjainak olvasásakor eddig föl nem fedezett „apróságok” jelentőségére döbbenünk rá. Ismeretlen embertípusok, találunk idegen helyzetek, viszonyok kerülnek életközeibe. Tudomást szerzünk róla: ez is meg az is van, s mindennapjainkkal együtt adja létünk teljességét.

* Osztálykönyv. Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest, 1969.

Új hazai eredmények a Bolyai-kutatásban

„... semmiből egy új más világot teremtettem; mindaz, valamit eddig küldöttem, tsak kártyaház a' toronyhoz képest” — írja édesapjának 1823. november 3-ának éjszakáján Bolyai János, a temesvári erődvárban dolgozó huszonegy éves mérnökkari alhadnagy. Ezt az új, más világot, ennek az új világnak sokrétű kiágazását és aktualitását ismerteti Neumann Mária, Salló Ervin és Toró Tibor nemrég megjelent kitűnő könyve*, amelyben egyúttal a fiatal temesvári kiadó szép teljesítményét is köszöntjük.

1952-től, Bolyai János születése 150. évfordulójának hivatalos megünneplésétől kezdve már megszoktuk, hogy a hazai tudományosság egyre sűrűbben foglalkozik a két Bolyai munkásságával (János apjának, Farkasnak 200. születési évfordulóját éppen ez év februárjában ünnepelte a tudományos világ), eredményeik világra szóló jelentőségének értékelésével, a hagyatékukban lévő értékes kéziratok feldolgozásával. Erről tanúskodik az 1953-ban megjelent, Bolyai János életét és műveit ismertető kiadvány és az 1957-ben napvilágot látott Bolyai Farkas-émlékkönyv mellett számos hazai kiadási könyv (csak ebben az évben is kettőt kaphatunk kézhez a szóban forgón kívül), valamint tudományos és népszerűsítő dolgozat. S minthogy a Bolyaiak matematikai vizsgálatai ugyanakkor *fizikai és filozófiai* jelentőségűek is, természetes, hogy a velük foglalkozó munkák különböző szempontokból és vonatkozásokban világítják meg őket.

A temesvári szerzők nemrég megjelent könyve is három nagy fejezetre tagolódik (*A geometria két évezrede* — Salló Ervin; *A tér tudománya* — Neumann Mária; *Bolyai János és a modern fizika geometrizálása* — Toró Tibor), s mindhárom értékes hozzájárulás Bolyai János tudománytörténeti helyének, sokoldalú jelentőségének tisztázásához.

Az első fejezetben Salló Ervin igen érdekes tudománytörténeti fejtegetés során, gazdag bibliográfiai utalásokkal mutatja be a nem-euklideszi geometria születésének történetét. Filozófiai szempontból is tanulságos az a mód, ahogyan rávezeti az olvasót, miképpen gyorsította meg Kantnak a térről mint

a szemlélet *a priori* (a tapasztalástól független) formájáról vallott idealista elmélete a paralellák kérdése körül már két évezrede folyó vizsgálatokat, és hogy ez — látszólag paradoxonszerűen, de valójában szükségszerűen — miképpen segítette elő a dialektikus gondolkodás diadalát: az ötödik posztulátumtól független, nem-euklideszi geometria megteremtését. Az olvasó ebből a fejezetből különösebb matematikai előképzettség nélkül is rádöbben arra, hogy míg az euklideszi geometria kifejlődése az „euklideszi tárgyak” szemlélésével és mérésével kezdődött, és a geometria axiomatikussá felépítésével végződött, addig a nem-euklideszi geometria elvont fogalmainak a kialakulása megelőzte a „nem-euklideszi” tárgyak tapasztalati ismeretét. A szerző ugyanakkor arra is rámutat, hogy Bolyai Farkas zseniális gondolatának, a bolygók mozgásából a tér természetére való következtetés lehetőségének elfogadásával fia mintegy száz évvel megelőzte Einstein erre vonatkozó konkrét eredményeit.

Ehhez kapcsolódva mindjárt szólnunk kell a könyv harmadik fejezetéről, amely tudásunk szerint hazai viszonylatban először (illetve a *Korunk Évkönyv* 1973-ból ugyanannak a szerzőnek a tanulmányát is ide számítva: másodszer) hozza „olvasóközelségbe” a nem-euklideszi geometria megtermékenyítő hatását a modern fizikára. Toró Tibor, akinek több tudományos dolgozata foglalkozik a nem-euklideszi terekben értelmezett spinor-elmélettel, hozzáértően és szakszerűen mutatja be a nem-euklideszi geometriák alkalmazását a fizikában, a modern fizikai elméletek — relativitáselmélet, egységes térelmélet stb. — megalkotásában. Elemzéséből kiderül, hogy Bolyai János joggal tekinthető a geometriai tér szerkezete és a gravitációs tér közötti kapcsolat megfogalmazójának, a fizika geometrizálása előfutárának. Azt is megtudjuk, hogy Bolyai János jelentőségét a modern fizikában nemcsak a viszonylag ismert *Appendix*, de még egy másik munkája is alátámasztja. *Responso* című dolgozatáról van szó, amelyet 1837-ben küldött be a lipcei Jablonowsky-társaságnak, a képzetes mennyiségek tanának tökéletesítésére meghirdetett pályázatra. Ebben a munkájában Bolyai a mai *kvaternió-elmélet* (a komplex számok négy egység bevezetésével történő értelmezése) alapjait vázolta fel, a bi-

* Neumann—Salló—Toró: A semmiből egy új világot teremtettem. Pacla Könyvkiadó. Temesvár, 1974.

rálóbizottság azonban a túlságosan tömören megfogalmazott és az *Appendix*-re is hivatkozó dolgozatot valószínűleg meg sem értette, és ezért nem díjazta. Ezzel szemben említi Toró a modern tudomány késői „igazságszolgáltatásaként”, hogy ma a neutrínó-terek spinor-egyenletét *kvaternió formában* írják fel. Így találkozik tehát Bolyai János két remekműve a modern fizikában.

Utójára hagyjuk a könyv legszakszerűbb második fejezetét (*A tér tudománya*), amelyet Bolyai János főművének, az *Appendix*-nek szántak a szerzők. Neumann Mária nem egyszerű fordítását adja a tömörségében egyedülálló s éppen ezért nehezen megközelíthető világhírű alkotásnak. Az euklideszi geometria axiomatikus rendszerének ismeretése után a szerző az *Appendix* első 31 paragrafusát érthető megfogalmazásban, a Bolyai-szöveg mai matematikai nyelvre való átirásával tárgyalja, és ki-

egészíti mindezt az *Appendix*-ben nem közölt vagy nem bizonyított kérdésekkel. Ez a fejezet több matematikai ismeretet követel az olvasótól, mint az előző és az utána következő, jelentős érdeme azonban, hogy így is eléggé széles olvasótábor számára teszi tartalmában is hozzáférhetővé a Bolyai–Lobachevskij-féle geometriát.

Végül az utószóban a temesvári Bolyai-kultusz történetéről kapunk érdekes adatokat; megtudjuk többek között, hogy Bolyai János elismertetése érdekében még nemzetközi viszonylatban is éppen temesváriak tettek igen sokat. Mindent összevetve: amellet, hogy a könyv tudományos szempontból is jelentős hozzájárulás a Bolyaiak munkásságának értékeléséhez, élvezetes és tanulságos olvasmány, amely fontos szerepet tölt be művelődési életünk gazdagodásában és sokoldalúbbá válásában.

Cseke Vilmos

Nagy kortársak – emberközelből

Hullámszerűen öntik el kortársi irodalmunkat az emlékirások, dokumentumközlések, krónikák, önéletrajzok, s inkább növekvő, mint csökkenő érdeklődés kíséri a tényirodalomnak ezt az áradását. Nem állítom, hogy ez föltétlenül egyik vonulata volna a „fikció” elleni tiltakozásnak, ugyanis a mezelen valóság iránti éhség nem elfordulást jelent az elvont vagy természet-szerűen jelképes művészi közlésformáktól, inkább indokolt kifejezője a tényeket és igazságokat ismerni kívánó vágyakozásoknak.

Hiba volna a pusztá valóságismeretet heroizálni vagy az élettapasztalatok jelentőségét túlbecsülni? Jócskán ismerünk olyan tényközlő írásokat, amelyekből nem rajzolódik ki a bennük rejtőző lényeg, a jelenségek eszmei sugallata, s ezért nem is emelkedhetnek az eszméltető ítéletek vagy mérlegelések szférájába. A tény önmagában semmitmondó, ha nem rögzíti a valóság jellemző vonását, lehetséges benső közeledését.

Becsky Andor munkája* két világháború közötti hazai irodalmunk néhány kimagasló íróalakjáról nyújt életrajzi jelzéseket, s valamelyes esztétikai vonatkozásokat is érint méltató értékeléseiben. „E sorokban néhány kortársam-

ra szeretnék visszaemlékezni. A visszaemlékezés nehéz, mert oly hirtelen tűntek el.” Ez az érzelmes vallomás is utal arra, hogy Becsky Andor nem az azzal az igénnyel emlékezik, hogy átfogó jellemzést nyújtson például a korszak egymásnak feszülő irodalmi áramlatairól, éppen csak felvillantja a transzilvánista törekvések vagy a valóságirodalom eszmeképletét. Szándékaiból sajnálatosan hiányzik az a törekvés is, hogy akár Salamon Ernő, Brassai Viktor, Józsa Béla, Benedek Elek, Asztalos István, Balogh Edgár, Franyó Zoltán, illetve Endre Károly életművének kritikai elemzésére vállalkozzon. Rövid, alkalmi írásokban tájékoztat „kortársainak” jellemalkatáról, írsaik jellegéről, ezt is inkább a kegyeletos emlékezés tisztos hódolatával, mintsem a műalkotások fajsúlyának felmérésével. Figyelmét főként szociológiai összefüggésekre helyezi: egyrészt azt vizsgálja, hogy az illető írók művészete hogyan hatott az idő tájt egyének és közösségek tudatára, másrészt, hogy a kor miként reagált a művészi kísérletekre. Becsky Andor minden írását áthatja a szociológiai szemlélet; megítélése szerint a művészet fő feladata, hogy társadalomformáló funkciót töltsön be, s ezen belül esztétikai rendeltetése sem lehet más, mint az emberi szabadságigény kiteljesítésének szolgálatára.

* Becsky Andor: Kortársakról. Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1974.

Könyvében igen jelentős teret szentel Gaál Gábor és a *Korunk* egykori szerepe vizsgálatának. Kimutatja, hogy az alapító Dienes László „szabad vitafórumából” Gaál Gábor szerkesztői tevékenysége (1929) hogyan alakított ki egyértelműen baloldali, illetve marxista folyóiratot. Kiemelten foglalkozik Gaál Gábor szerkesztői igényességével: „Irtotta a böbeszédűségeket. Egy alkalommal megjegyezte, hogy az Iliász invokációja pár sor... A jó írás alapfeltétele a világosság, érthetőség, rövidség.” Nem hallgatja el, hogy „indulatos ember volt, dörgő típusú”. Szigorú ítélleteiről valóban legendák keringtek. De tapintatosságáról is. „Őn sokkal jobb író, mint ez a novellája” — mondta egyik-másik szerzőnek, nehogy a kemény, olykor kegyetlen bírálat letörje írói ambícióját. Jellemzésül Remenyik Zsigmondhoz írott leveleiből idéz: „Novelláját nem használhatom fel, miután legutóbbi regénye következtében sokkal fejlettebb írásokat szokott meg Öntől a *Korunk* olvasótáborába... Tudom, hogy ezek a szavak brutálisan hangzanak, de mert többre becsülöm Magát, mint saját maga, ezért szükségesnek tartom leírásukat.” Másutt: „...ne ismételje magát annyszor, legyen valahogy kevesebb beszédű. A szöveg húsz százaléka kitérőlehet, anélkül, hogy valami sérelem esne a lényegen. Megteszem ezt az észrevételemet, még ha a haját tépi is miatta... Ez az őszinteségem és ez a magatartásom még akkor is, ha egy-két hónapig haragszik rám, nem olyan ártalmas, mint hogyha ritka nyilvánosság előtti jelentkezését csak ilyen értékű novellák jelzik.” Becsky Andor vissza-visszatér Gaál Gábor és Remenyik Zsigmond személyes barátságára, író-szerkesztő viszonyára. Értékelése szerint Remenyik Zsigmond írói fejlődése elválaszthatatlan azoktól az ösztönzésektől, szerkesztői-kritikusi alkotó tanácsoktól, amelyekkel valamenyny munkáját, irodalmi kísérleteit is, Gaál Gábor követte: „Gaál Gábor Remenyiket tíz éven át írt 140 levelében tanítványává fogadta, tudósította, inspirálta, alakította, hogy a remenyiki vonal teljesején ki.”

Becsky Andor szeretettel és méltató elismeréssel ír mindvégig Gaál Gábor személyiségének varázsáról, ítélőképeségének érvényességéről. Utal arra, hogy a nagy nemzetközi összefüggéseket Gaál

Gábor a *Korunkban* igyekezett érzékelteni. Így például a nemzetközi kommunista világmozgalom helyzetéről a Berlinben megjelenő *Inprekorr* (Internationale Presse Korrespondenz) útján értesült. A nyomatos folyóirat rejtélyes utakon, de rendszeresen eljutott a szerkesztőhöz. Hitlerék uralomra jutása után Párizsból, majd Svájcából érkeztek a bibliofil papírra nyomtatott tájékoztatók. Szervezőképességéről tanúskodik, hogy munkatársi hálózatába a moszkvai emigráció éppúgy beletartozott, mint az amerikai vagy az olasz baloldali reprezentánsai. „Munkatársait a Népfronthoz hasonló alapon válogatta meg, már akkor, amikor a Népfront még nem is létezett” — írja Becsky Andor, amivel azt kívánja érzékeltetni, hogy Gaál Gábor megérezte a politikai szükségszerűségek irányát.

Noha Becsky Andor több helyt hangsúlyozza, hogy Gaál Gábor nem szívelte az avantgardizmust, és kizárólag „a kimondott szó leleplező erejét” helyezte előtérbe, másutt megvallja, hogy az ábrázolási kísérletek létjogosultságáról tárgyalva ítélkezett: „Az volt a nézete, hogy az expresszionizmusból vegyük át a konstrukció szigorúságát, a kubizmusból a formaelemzés technikai készségét, a tartalmat viszont tartsuk a baloldalon.”

Becsky Andor könyvében idézett kortársai közül a Józsa Béla emlékezetét megőrzítő részletet emelném még ki. Józsa Béla személyiségét és munkásságát felidéző írása tájékoztat meggyilkolásának időpontjáról és körülményeiről is. Noha erről Nagy István önéletrajzában negyedik kötetében (*Szemben az árral*) részletesen beszámol, Becsky Andor emlékirása tartalmazza ama levél szövegrészletét, amelyet Józsa Béla édesanyja — vizsgálatot követelő levelére — a belügyi hatóságoktól kapott: „Józsa Béla testén az ütésnek vélt nyomok hullafoltok voltak. Fogai pedig azért hiányoztak, mert mesterseges etetés közben ellenkezett. Ajkait erőszakkal kellett szétfeszíteni, és eközben törtek ki fogai...” A gyilkosok hidegvérű önbeismerése egyértelműen jelzi a barbárság „szellemképét”.

Becsky Andor emlékirása főhajtás „kortársainak” műve és szerepe előtt. A tisztos megnyilatkozás föltétlen méltánylást érdemel.

Robotos Imre

Az élménytől a regényig

A két világháború közötti romániai magyar irodalom egyik legértékesebb alkotásáról, a *Fekete kolostorról* kötetnyi tanulmányt, szerzőjéről, Kuncz Aladáról pedig már monográfiát is írtak. Valamennyi eddig megjelent tanulmány, értékelés közös vonása, hogy belülről próbálták megközelíteni Kuncz remekművét. S valóban, az irodalomtörténeti vizsgálódás alap módszere egy-egy alkotás belső értékrendszerének, szépségeinek, illetve hiányosságainak a feltárása marad továbbra is. A *Fekete kolostor* azonban rendkívüli alkotás: valóságos tényeken, a közelmúlt történelmi eseményein alapul. Nemcsak a mű színterét lehet felkeresni, de szereplői élő emberek voltak — néhányan még ma is élnek —, életrajzi adataikat pedig hivatalos iratok őrizték meg számunkra. Eppen ezért már a *Fekete kolostor* megjelenését s a Kuncz halálát követő években több kritikus feltette a kérdést: hova soroljuk be ezt a művet, napló, emlékirat, vádirat, avagy regény, kollektív regény? Babits rámutatott, hogy a *Fekete kolostor* nemcsak krónika, hanem regény is: ő a lélek- és jellemfejlődés regényének tekintette a könyvet. Egészen más úton, ugyanerre a következtetésre jut Lőrinczi László most megjelent kötetében*: „...minél inkább beleássuk magunkat a könyv altalajába, annál világosabban érezzük, hogy kétségtelenül *igazi regénnyel* van dolgunk. A valósághoz úgy viszonyul, ahogy a művészetnek általában kell hozzá viszonyulnia: lényegében.” (89.)

Lőrinczi László könyve ugyanis azt vizsgálja 170 lapon át, hogy mi a viszony a valóság, az ihletforrás és az abból létrejött regény között.

A problémafelvetés tehát eredeti: vizsgáljuk meg hetven év távlatából, hogyan tükröződik a *Fekete kolostor* élményanyaga a helyi francia sajtóban, memoárokból, fogolytársak írott vagy szóbeli visszaemlékezéseiben, milyen tárgyi emlékei vannak, kik a még élő szemtanúi az egykori fogolyéletnek. Lőrinczi László talán az első hazai magyar kutató, aki valóban eljutott (két ízben is) Noirmoutier szigetére és Île d'Yeu-be. Így megállapította, hogy az internáltak nem egy volt kolostorban, hanem egy XII. századból származó nemzeti várkastélyban raboskodtak. Az *Alom a menekülésről* című szövegelem-

zésen s korabeli dokumentumok, valamint későbbi nyilatkozatok összevetésén alapuló írás érdekes eszmefuttatása arra következtet, hogy a *Fekete kolostor* XIV. fejezetének szökési kísérlete nem is történt meg, inkább lázálom és írói fantázia szüleménye, mint valóság. Hasonlóan tanulságos az, ahogyan a Jungblut-síremlékkel kapcsolatos „nyomozás” alkalmával is sikerül tetten érni Kunczot, a regényíró. Kiderül, hogy nem is Krisztus-fej, hanem madonnafej látható az előkerült sírkövön, és nem Jungblutnak, hanem egy másik halottnak, Jacob Kohlernek a neve szerepel rajta. Talán az emlékezet, talán a céltudatos írói szerkesztés ötvözte két élő ember alakját és halálát egy maradandó regényepizódba. S ami még érdekesebb, Lőrinczi az Île d'Yeu-i temetőben megtalálta a Krisztus-fejes sírkövet is egy számunkra ismeretlen német internált sírján.

A kötet utolsó és legterjedelmesebb írása a második franciaországi út során gyűjtött adatokat, élményeket, a La Roche-sur-Yon-i megyei levéltárban talált vonatkozásokat gyűjti össze. Megismerjük Jungblut, Kohler, Jankovich, Zádory, Maravics, Dudás, Bistrán néhány életrajzi adatát, többüknek a keresztnéve, születési évszáma most kerül először napfényre. Megismerkedünk két olyan internálttal is, akik „névtelenek” Kuncz regényében, másokról meg kiderül, hogy nem azonosították, álnéven szerepelteti őket a szerző.

Lőrinczi Lászlót — saját bevallása szerint — Jancsó Elemér régen elhangzott szavai vezérik: „Aki egyetlen új adatot hoz felszínre, tett valamit a filológiáért.” Ezért a kötet néhány fejezete adattár és dokumentumgyűjtemény jellegű. Közli Kuncz Aladár Ferenczi Sárihoz írt leveleit, Louis Troussier korabeli francia naplójának feljegyzéseit az internáltakról, a *Fekete kolostor* egy angol kritikájának magyar fordítását. S bár határozottan elhárítja magától a filológiai „keresgélés vagy kutatás” feladatkörét, föltétlenül irodalomtörténeti jelentőségű munkát végzett. Akkor sikerült feltérképeznie a *Fekete kolostor* emlékeit, amikor még az utolsó szemtanúk élnek, az utolsó emlékek elérhetők. Fülünkbe csendül a szerző megállapítása, ha egy-egy nemrég elhunyt szereplőt említ: „egy fontos, kihasználatlan tanút veszítettünk el...” Eppen így a tárgyi emlékek is változnak. Elég, ha arra uta-

* Lőrinczi László: Utazás a Fekete kolostorhoz. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1975.

lunk, hogy Lőrinczi két útja között lebontották a „kolostor“ egykori étkező-épületét, s most restaurálják az egész várkastélyt. Ha a szerző vagy másvalaki tíz évvel ezelőtt vállalkozott volna ugyanerre a munkára, talán még sokkal könnyebben oldhatta volna meg a *Fekete kolostor* néhány, ma már megoldhatatlannak tűnő rejtélyét. Mert az emberi emlékezést nem mindig pótolhatják a levéltárak.

Lőrinczi László legtöbbször tartózkodik a végső következtetések levonásától. A kérdésfeltevő szerepét vállalta magára. S ez gyakran felér a válaszadóval is. Mert legtöbbször felsorolja a kínálkozó válaszokat, a megoldás lehetőségeit, csak éppen konkrét adatok híján nem dönthet. Illetve a végső döntést a további kutatásokra bízta. Bár az olvasó többnyire úgy érzi, hogy a kérdések megoldásához aligha tud már a tudományos kutatás perdöntő adatokat szolgáltatni.

Lőrinczi László „irodalomtörténeti riport“-ja (ezt a műfaji megjelölést használja) két tanulsággal is szolgál a ma irodalomtörténészeinek. Egyrészt szükségessé vált a két világháború közötti romániai magyar irodalom legfontosabb műveinek szövegkritikai kiadása. A Kri-

terion Kiadó indíthatna egy — évente egy-két ilyen kötetet megjelentető — sorozatot. Kezddhetnék mindjárt a *Fekete kolostorral*. Hogy mennyi felülvizsgálandó adat, névelírás található csak ebben a regényben, arra Lőrinczi többször is rámutat. (Véleményem szerint legfeljebb a földrajzi neveket lehetne az alapszövegben helyesbíteni, a személynevek, kifejezések helyesírására a jegyzetekben kellene utalni.) Másrészt igyekeznünk kell, hogy az 1920-as, 1930-as évek irodalmának részletkérdéseit is addig tegyük vizsgálat tárgyává, amíg élnek a résztvevők, a szemtanúk. Ők már sokat elmondtak arról, amit fontosnak, általános jelentőségűnek találtak, amiről kérdezték őket. A további kérdéseket a ma nemzedékének kell megfogalmaznia. S ez nem is olyan könnyű dolog, hiszen csak kutatás közben bukkannak fel a kérdőjelek.

Az *Utazás a Fekete kolostorhoz* — amint a szerző is megvallja — nem könnyű olvasmány. A regény alapos ismerete nélkül aligha mond sokat olvasójának. Műfaja azonban távol áll a filológiai tanulmányokétól. Fordulatosan, sokszor izgalmasan, az olvasó figyelmét lekötve vezet el a történelem és az irodalom találkozásának határterületére.

Gaal György

A megjelenés aszinkroniája

Lászlóffy Csabát legtermékenyebb költőink között tartottam számon, azok között, akik verseskönyveikkel rendszeresen jelentkeznek az irodalmi nyilvánosság előtt.

A rendszerességet illetően, úgy tűnik, tévhitben leledtem. Első három verseskönyve, igaz, szabályos kétes időközben látott napvilágot: 1964-ben lépett fel a *Forrás* sorozatban az *Aranyesővel*, ezt követte 1966-ban *Az én arcom*, majd 1968-ban a *Boszorkánykőr*, előbbi az Ifjúsági, utóbbi az Irodalmi Könyvkiadónál. Ekkor azonban hosszabb szünet állt be: az *Elnapolt különkiadás* (Dacia Könyvkiadó) 1973-as, a *Kövön ülő szerelem* (Eminescu Könyvkiadó) pedig 1974-es jelzéssel hagyta el a sajtót. A két évenkénti egykötetes átlag így is kikerekedik ugyan, a legutóbbi két kötet késésére mégis fel kell figyelnünk. Mert kétségkívül késésről van szó. Akkor válik ez nyilvánvalóvá, ha az időszaki sajtóban visszalapozunk Lászlóffy Csaba

másfél-harmadfél évvel ezelőtt megjelent költeményeire. Olyan versekre bukkunk, amelyek egy 1974-es jelzésű kötetben már nyugodtan helyet kaphattak volna, s amelyek tartásukkal, hangvételeikkel új szakaszt jelölnek Lászlóffy Csaba költői pályáján.

Köteteinek egymásutánjából töretlen fejlődési ív rajzolódik ki: a közlés mód állandó korszerűsödésének és a bonyolultabb lelkiállapotok megragadásának fejlődési íve. Éppen ezért sajnálatos, hogy legutóbbi kötete, a *Kövön ülő szerelem* valójában egy már meghaladott költői szakasz foglalataként, megkésves került az olvasók elé.

Lászlóffy Csaba ma már másról és főleg másképpen versel, mint a *Kövön ülő szerelem*ben. A „másképpent“ a fejlődési ív mozzanataként ragadhatjuk meg. A kezdetben közvetlenebbül megnyilatkozó én fokozatosan háttérbe szorult. Az idilli ártatlansággal kiáradó szubjektum a külső valóság homokszem-

csés dörzsfelületén felsebzódve, védekezéséppen a személytelenség kéregpáncélját öltötte magára. Ez a páncél azonban csak ideig-óráig biztosíthatott számára védelmet. A szubjektum sértettségében sem mondhatott le a kiteljesedésének keretét nyújtó külső valóságról. Ismét kiáradt tehát, a fókuszba gyűjtött kollektív indulat hevével védekezve az alattomosan beszüremkedő sivárság ellen. Ez a hév hatja át például Lászlóffy Csabának a *Korunk* 1974. évi 1. számában közreadott *Lenin*-poémáját.

Tévedés volna, persze, azt hinnünk, hogy egy-egy kötet költeményei egyértelműen és egységesen egy adott fejlődési szakaszt képviselnek, hiszen ez magának a fejlődés tényének mondana el. Mint ahogy tévedés volna az is, ha az egyes fejlődési szakaszok meghaladottságát nem a költői magatartás alakulását kifejező, hanem az egyes költemények értékét eldöntő ítéletként fognók fel. Mert természetes, hogy egy és ugyanazon — különben egységes hangvételű — kötet a költői magatartás és szemlélet alakulásának korábbi és későbbi fázisaira utaló verseket is tartalmaz. És természetes az is, hogy a korábbi és a későbbi fázisokban egyaránt születnek sikerült és kevésbé sikerült költemények. Más kérdés viszont, hogy a már meghaladott fázisokban alkotott művek milyen hatást gyakorolnak az olvasóra. Előfordulhat, hogy hatásuk — önértéktől úgyszólván függetlenül — csökken, hiszen közben az olvasói szemlélet, hozzáállás is változik.

Lászlóffy Csaba legutóbbi kötetének versei — ha ilyen „beskatulyázásra” egyáltalán vállalkozhatunk — a sértettség fázisának szülöttei: személytelenebbek, visszafogottabbak. Legalábbis többségükben azok, mert néhányukból nem nehéz kihallani egyfajta idilliség felhangjait, másik részüket pedig már az indulat heve fűti.

Olvassuk el *A fölfelé-zuhanás* zsol-tárainak első darabját:

*Békát virágzik ez a föld
csillagom szétfolyó iszap
mióta vagy már nem tudok
magamra támaszkodni csak.*

Ha képanyaga felől közelítjük meg, a négy sorost groteszknak kell tartanunk, hiszen a költő a virágzás képzetéhez békát, a csillag fogalmához pedig iszapot társít. De kiábrándultnak, sőt elkeseredettnak is tarthatnók, hiszen az első két sor lényegében olyasmit állít, hogy

az egész glóbusz egy hatalmas mocsár. A dalszerű intonáció azonban mindennek az ellenkezőjét sugallja. S ez valahogy természetes is, hiszen a költő úgy vall a társra lelés örömről, hogy közben mintegy magabizásáról is árulkodik.

A négy soros — dalszerűségével — Lászlóffy Csaba első alkotói periódusára utal, a szentenciavers viszont már a harmadik alkotói periódus felé teremti meg az átmenetet (s azért „csak” az átmenetet, mert ez a költemény a felsorolás és a szentenciakimondás határán megtörik, a képpalkotás szempontjából heterogénné válik).

Lehetséges, sőt valószínű, hogy a versek megírásának tényleges időpontját ismerve, a fenti „periodizáció” vitathatónak bizonyulna. De csakis az egyes versek születésének sorrendjét, korántsem a lényegét illetően.

Mert aligha kétséges, hogy a *Kövön ülő szerelem* verseinek többsége valóban egy „köztes” állapotot tükröz. Olyan alkotói hozzáállást, amelyet a költőnek szükségszerűen meg kellett haladnia. Bizonyoságképpen hadd idézzem a kötet legjobb színvonalát jelző költeményt, az *Emlékezés a begyógyuló tájban* II. darabját:

*Ugyanaz a tarka tehén
mint gyermekkorodban azóta is
pontban fáradhatatlanul
minden nap szabályos kolompolással
halad el kaputok előtt
nem bitangol el innen már soha
hiába búzlik a hátán bögölyraj
hiába hajtják izesztik husággal
s kövekkel legénykedő jövevények
csak vonul visszatarthatatlanul
feszülő nehéz tőgyéből fehéren
csepeg az örökkévalóság
keleti vágású szemének éles
tekintetével egy évezred óta
megjelöli a naplementét
ugyanaz a nyugodt tehén
mint visszatérő életöszton
a mindig begyógyuló tájban.*

A sértettség ihlette sorok a jelképiség flastromával óvják-gyógyítják a szerzett és kapott sebeket, a „visszatérő életöszton”-be vetett bizalom nyugalmaát árasztva. De valahol a sorok mélyben ott vibrál az a feszültség is, amelyben a költő következő periódusának jellemzőjét látom.

A széljegyzetelő kritikus mit tehet? Lakonikusan megállapítja, hogy a költőnek és olvasójának egyaránt joga van a szinkroniához.

Mózes Huba

Értékkörzés – értékteremtés

Ehhez a két, egymástól elválaszthatatlan fogalomhoz — nyugodtan mondhatjuk: fogalompárhoz — kell mindegyre visszatérnünk, amikor irodalmi és közművelődési lapjaink alapvető feladatait próbáljuk megnevezni; a kor legidősebb új feladatait-elvárásait vagy feltárandó ellentmondásait csakis ebben az értékvisszonyításban láttathatjuk valóban, amely az elődök értékteremtő munkájának tudatában és ismeretében mutatja meg az eddig nem látottat, az eddig nélkülözöttet — a nélkülözhetetlent. Aztán megindult a *Familia* című művelődési lap, amely havonta megjelenő számaiban teret biztosított az együttélés hagyományainak, magyarok és románok közös irodalmi-művészeti törekvéseinek emlékéért helyi és más városokbeli munkatársak bekapcsolásával tartotta ébren. A színház egy-egy korábbi, elszigetelt művészi siker után kezdi feledtetni a nevéhez már-már hozzátapadt „operettes” jelzót, sőt az 1973—1974-es évadban a magyar társulat valamennyi romániai romániai színház közül a legigényesebben összeállított és megvalósított műsorrenddel lepte meg a nagyváradai színészekkel mindig rokonszenvező közönséget.

Mégis meglepetésként hatott az újabb váradai jó hír: a BIHARI NAPLÓ 1975. április jelzetű képzőművészeti súlypontja. Maga a tény is megérdemelné a méltatást (meg is tették ezt napilapjaink és a hetilapok), hiszen az *Igaz Szó* és a *Korunk* mellett magával a vállalkozással hozzájárulnak az úttöréshez; folyóiratainktól részben eltérően, sajátos lehetőségeikhez és funkciójukhoz igazodva, a *Bihari Napló* szerkesztői (akikben az Illés Ferenc irányítása alatt dolgozó napilap, a *Fáklya* szerkesztőit, munkatársait köszönhetjük) elsősorban a helyi hagyományokat igyekeztek feltárni, s a mai helyi erőket mozgósították a jól átgondolt cél érdekében. Amikor mi nem annyira a kezdeményezést hangsúlyozzuk, és nem is egy vagy két közleményt emelünk ki a *Fáklya* 24 oldalas mellékletéből, éppen erre az átgondoltságra szeretnénk ráirányítani a figyelmet. Mert lehet ugyan, hogy külön-külön kevés az igazán emlékeztető, könyvbe kívánczó tanulmány a *Bihari Napló* képzőművészeti számában, elismerésünket mégis a legteljesebben megérdemli például, mondhatni tudományos alaposságú koncepciójával, átfogó jellegével. Ha a műfajigondolati-stilisztikus teljesítményekben nem is, ebben a koncepcióban a legendás híru nagyváradai sajtó felgyarapítását, továbbélését, illetve feléledését véljük megsejthetőnek — múlt és jelen értékeinek, a már bizonyos és a potenciális művészi értékeknek szerencsés összekapcsolódását.

A történetiséget mindennekeelőtt Dankanits Ádám A „réz képek” című közleménye képviseli ebben az összeállításban. Hogy a történetiség szempontja is lehet „modern”, arra Dankanits eszmefuttatásának első bekezdését idézzük: „A kezdetek vönzása megbocsájtható gyengén, a kezdet kijelölése jobbára önkényes döntés. Amikor a hely művészi geneziséét akarjuk megragadni, mindjárt a bizonytalanságba ütközünk. Induljunk ki a Körös-kultúra vagy az ottománi műveltség évezredekkel ezelőtti emberének díszítő kedvéből, amelynek tárgyiasult nyomait pompás edények őrzik? Avagy kezdjük ott, ahol a művész kilép a névtelenségéből: Dénes mesterrel, akit 1200 körül említenek? Ha le is mondunk az előző ezredek iparművészeinek százairól, ezzeiről, mert nemcsak a névtelenség okán — le kell mondanunk róluk, akik csak mellékesen voltak művészek, lemondhatunk-e azokról, akik itt, ezen a tájon románkori épületeket emeltek és ékesítettek? A Rogerius krónikájában megörökített erősített templom mestereiről például? Avagy a tizennegyedik század elején emelt pompás négytornyú gótikus katedrális körül foglalatokódó művészek seregéről — akik közül egyedül Arnold, a szobrász nevét őrizte meg a véletlen?” Dankanits a továbbiakban a Janus Pannonius Váradtól búcsúzó versében említett négy szoborról, a neves kolozsvári művészek, Márton és György elpusztult alkotásairól szól, a megőrzött írásos és rajzos emlékek alapján. A nagyváradai képzőművészet újkortörténetében a szecesszió a legismertebb (Boros Endre: *Szecessziós műemlékek Nagyváradon*); érdekes váradai vonatkozása van Brancusi korszakos művészetének (Dr. Maior Nicolae és Robotos Imre a Bölöni

György és Itóka, illetve Brâncuși közötti kapcsolatokat eleveníti fel), a két háború közötti örökségből Bölöni Sándor alapos tanulmánya Tibor Ernő festését idézi; Cs. Erdős Tibor a szemtanú tanúságtételével az 1944 utáni újraindulás ugyancsak művészettörténeté vált eseményeit rögzíti.

A jelen ugyancsak változatos formákban, műfajokban található meg a *Bihari Napló* különszámában: idősebb és fiatalabb alkotóművészek közlik szubjektív véleményeiket „a változó anyagról”, a rajzról, a köről, az agyagról, a fémről, a színről, a porcelánról, a fáról; riporterek látogatnak el a műtermekben, a költők (Horváth Imre, Andrioiu, Fábíán Sándor) képzőművészeti tárgyu verset, prózát adnak az összeállításához; jegyzeteket, aforizmákat, híreket, sőt bibliográfiai ajánlást és keresztrejtvényt is közöl a lap — számos reprodukció társaságában. És ezzel még mindig csak vázlatosan jeleztük azt a tematikai és műfaji gazdagságot, amelyet a *Bihari Napló* szerkesztői és szerzői felvillantottak olvasóik előtt.

Ilyen helyi kezdeményekből és energiákból születhetnek meg az igazán nagy teljesítmény is. Ez a tanulság a legfontosabb számunkra, s ehhez képest — most — másodrendű volna hiányérzetünknek adni hangot, amiért például az újabb képzőművészeti törekvések érdemi megközelítésére (vagy legalább bővebb reprodukálására) a váradi lap nem vállalkozott.

K. L.

AZ EGYESÜLT NEMZETEK SZERVEZETE ÉS A NEMZETKÖZI ÉLET DEMOKRATIZÁLÁSA (Era socialistă, 1975. 9.)

Az ENSZ-nek egyik fontos szerepe az államközi viszonyok demokratizálása — állapítja meg a cikk szerzője, Ion Voiculescu. Az elmúlt harminc év alatt bebizonyosodott, hogy a határozatok csak akkor életképesek, ha alkalmazásukban az összes érdekelt államok egyformán részt vesznek. Öszintén demokratikus szellemű párbeszéd elkövetelhető, ha az egyenlőség a felek között pusztán elméleti jellegű.

A demokratizálás folyamatát az egyetemesség megvalósítása biztosítja. Ezért az ENSZ minden vonatkozásban csakis az egyetemesség jegyében fejtheti ki tevékenységét. Ez az egyetemesség kétséskü. Az ENSZ működésének első szakaszában az egyetemesség szorgalmazói elsősorban a mennyiségi vonatkozás hangsúlyozását látták szükségesnek. Minden ország tagja kell hogy legyen a szervezetnek, mely a népek nyílt fóruma. E követelmény valóra váltásában elsősorban a szocialista államoknak volt jelentős szerepük. Példa rá határozott állásfoglalásuk a Kínai Népköztársaság jogainak visszaállítása kérdésében.

Mennyiségi és minőségi szempontból egyaránt érvényesíteni kell az egyetemességet. Ez új tartalommal tölti meg a szervezet tevékenységét, melynek hivatása, hogy a nemzetközi kérdéseket az összes államok érdekeinek megfelelően oldja meg; ezt az Alapokmányban lefektetett elvek is megkövetelik. Csak ily módon lehet elkerülni szűk államcsoportok érdekeit szolgáló határozatok elfogadtatását. Demokratikus együttműködés csak szabad és független nemzetek között lehetséges. A tagállamok egyen-

lősége kizárja az alárendeltségi vagy függőségi viszonyt; az egyenlőség minden államot megillet, nagyságától vagy erejétől függetlenül.

Az egyetemesség megköveteli az összes tagok részvételét minden kérdés megvitatásában, a választható vezető tisztségek betöltésében — a körforgás szabályainak tiszteletben tartásával. Ez elengedhetetlen feltétele a felmerülő kérdések tartós rendezésének.

Az államközi viszonyok demokratizálása új utak és új eszközök keresését jelent. Lehetetlenné teszi a kényszer és parancsolás módszerének alkalmazását. A demokratizálás folyamatának végeredményben a jog uralmat kell szavatolnia; kivétel nélkül minden állam tevékeny közreműködésére van szükség, hiszen valamely állam részvételi jogának csorbítása vagy korlátozása a demokrácia fogalmával ellentétes. Természetesen nem elegendő ezeket az elveket csak meghirdetni. Alkalmazásuk külön-külön minden államnak és együttesen az összes államoknak elsőrendű kötelessége. Ez elnyomás, az uralkodás és a kizsákmányolás kizárja a nemzetközi béke és biztonság megvalósítását, valamint tartósságát.

A demokratizálást és a kibontakozást fékező erők jelentős ellenállásba ütköztek mind a 28., mind a 29. közgyűlésen. Többek között Jugoszlávia küldötte újra hangsúlyozta, hogy az ENSZ nem egyes országok vagy csoportok érdekében létesült, és a „szavazógép” korszaka — amely az elmúlt húsz évben bizonyos erők szolgálatában állott — végleg leűnt. Hasonló értelemben nyilatkozott több fejlődő ország képviselője is.

Hazánk tevékeny hozzájárulása ehhez a folyamathoz már régebbi keletű. Egyik jelentős kezdeményezésünk a különböző rendszerű európai államok közötti jó-

szomszédsági viszony fejlesztését célozta. Ennek jegyében született a 2129/1965. számú határozat, amely körvonalazza minden ország felelősségét az új együttműködés kialakításában. Részt vettünk a nemzetközi jogszabályok tiszteletben tartását tárgyaló rendkívüli ENSZ-bizottságban is, mely 1974. október 24-i nyilatkozatában kiemelte minden nép ama jogát, hogy saját sorsát meghatározza, és szabadon válassza meg politikai, társadalmi és gazdasági rendszerét. Az ENSZ cselekvőképességének növelésére a román kormány állandó bizottság létesítését javasolta, mely az államok közötti nézeteltérések békés rendezését lenne hivatott szolgálni, továbbá egy olyan szerv létrehozását, mely a határozatok végrehajtását ellenőrizné, be nem tartásuk esetén pedig javaslatot tenne megfelelő szankció megállapítására. Hazánk küldötte a Biztonsági Tanács kibővítését és működésének tökéletesítését is indítványozta. Ismételten hangsúlyoztuk egy új nemzetközi politikai és gazdasági rend megteremtésének szükségességét. A közös erőfeszítések keretében olyan új alapokmány kidolgozását támogatjuk, amely gazdasági tekintetben az államok jogait és kötelezettségeit körvonalozná. Az új okmány megtárgyalásakor leszögeztük, hogy minden ország maga rendelkezik saját természeti kincsei felett.

A javaslatainkat követő viták erőteljesen exponálták az államok közösségét foglalkoztató nagy feladatot: az erőszak, az önkény és a diktatúrpolitika végleges kiküszöbölését a nemzetközi politikai életből. Románia hozzájárulása e feladatok teljesítéséhez szerves része az összes népek ama törekvésének, amely az egész emberiség javát szolgáló új világ kialakulását célozza.

JÓZSEF ATTILA ÉS HÖLDERLIN (Kortárs, 1975. 5.)

A költő születésének 70. évfordulóján, harmincnyolc esztendővel halála után, Féja Géza „*Kései sirató*”-t közöl a *Kortársban*, amelynek vezérfonalát József Attila és Hölderlin sorsának párhuzama adja. A tanulmány születésének körülményeit így magyarázza a szerző: „1973 karácsonyának éjszakáján történt, a ház elnyugodott már, künn is csupa sötét ablak és altató óbudai csend. Önkéntelenül Hölderlin után nyúltam, és felleltem egyik Diotimához írt levélfogalmazását sorsának félelmetes csődjéről. Önállóítani próbálta magát, folyóirat indítását tervezte, kiadó sem hiányzott, nagyvonalú programot dolgozott ki, de mindenki cserbenhagyta. Sorsát azért elemzem, hogy József Attiláét jobban

megvilágíthassam.” Féja előbb a Hölderlin „tébolya” körüli legendákat tisztázza, aztán tér rá a „vérsötét bánat” motívumára: „Akadnak, akik ernyedetlen buzgalommal bizonygatják József Attila »örültségét«. Olykor már gyermekkorában kótorásznak, és egészen fiatal kori verseiben is beteges nyomokat keresnek, aki pedig »keres«, az többnyire »talál«. Hölderlin egyik első és hivatott kutatója, Hellingrath találóan jegyzi meg, hogy bizonyos pszichiáterek örmest tévesztik össze a zseniális megnyilatkozást a betegessel. Hölderlin és József Attila élete másként folyt, mégis félelmetes hasonlóságot találak mindkettőben.” A magány, a kivetettség-érzés közismert tényeit-okait sorolja Féja, majd a kötetek időrendjében a József Attila-verseket fogja vallatni.

(Kevésbé ismert epizód József Attila életpályáján Bajcsy-Zsilinszky Endre lapjánál, az *Előőrsnél* végzett újságírói munkája, 1929–1930-ban. Féja mellett bővebben szól erről a *Kortársnak* ugyanabban a számában Bokor László; *József Attila-dubiózák* címen jelzetlen, de valószínűsített publicisztikai szövegeket közöl az *Előőrsből*, többnyire nagyon éles, csipős politikai-kultúrpolitikai glosszákat, amelyek tovább gazdagíthatják a József Attila-i életművet.)

Már a *Nem én kiáltok* költőjében lényegében „hölderlini” vonásokat fedez fel, amikor így jellemzi e korszakát: „Látja a kor minden ellentmondását, a technikai fejlődés iramát és az egyre inkább elmaradózó embert. Költészete csupa izgalom, magasfeszültségű áram, mint egy roppant transzformátor, mindent befogad, birokra hí, magáévá él, világelemmé szenved. *A város peremén* Féja szerint nem egyszerűen óda: „Úgy kezdődik, miként többi hasonló verse, a kor irgalmatlanságával küszködik, de egyszerre csak dimenziókat teremt, úgy szól, akár a mélyhegedű, s az fáj, hogy »a csillagok alatt« alázták meg. Azután a holnapra gondol, a Gépisten fenyegető elhatalmasodására. Megfékezéséhez »sursum corda« kell. A »sursum corda« (fel a szívekkel) régi irodalmi motívum, a katolikus misében a legszebb himnusz jelenti be, Adynál a nemzet keserves felkiáltása, József Attila a proletárok »kormos, nagy szívét«, ezt a fekete gyémántot emeli az üzemek fölé. Verse himnuszba csap, hölderlini mozdulat ez is: túlszárnyalni a vést.”

Az *Ódában* szerzőnk szintén inkább himnuszról lát. „A szerelemben ő is, akár Hölderlin, az egymásnak rendelt férfi és asszony maradéktalan egyesülését, s ezáltal a közös teremtés mindennél különös mámorát kereste. Erről írta versét, nem pedig a Lillafüreden feltűnt, és

nemsokára Polgárország kozmetikájába visszatért asszonyhoz.“ A Flórához írt szerelmes versek alaphangja sohasem a beteljesedés, hanem a vágy, könyörgés, esengés. „Hölderlin érezte, hogy mikor kell elszakadnia Diotimától. József Attila már csaknem mindentől elszakadva akart Flórával új világot építeni. Ám az Idő nem az ő idejük volt, a szél szüntelen ellenük fújt. Merőben akadémikus kérdés, vajon Flóra vállalta volna-e Diotima szerepét? Ismerkedésük idején József Attila már halálfia volt.“ A „lel-tárt“ készítő költő végül Flórára hagyja a legtöbbet: „Egy ország porába from neved.“ Ehhez Féja a következő szép irodalomtörténeti megjegyzést fűzi: „Bállassi »csillagokkal arányozta« Annáját, Juhász Gyula búzámezőkkel és szeptemberi egekkel, Ady »úrasztali kenyérnek« vallotta »kicsi társát«, József Attila, »a föld és az utca fia«, csak az ország porába írhatta Flóra nevét.“ A búcsúversekben, az Egész akarása és elvesztése révén, József Attila és Hölderlin szintén rokonok.

HERMANN HESSE KÜLDETÉSE (Merkur, 1975. 2.)

Hermann Hesse méltatásának szentelt cikkét Werner Ross némi általánosító eszmefuttatással kezdi. A Kritikusok és az Olvasók álláspontját próbálja megfogalmazni irodalmi művek, szerzők értékelésében. A Kritikusok felfogása az lenne, hogy minden (nagy) új szerző kitágítja egy kissé az irodalom addigi lehetőségeit; eszerint Proust túlhaladja Flaubert-t, Beckett túllépi Shaw-t, Joyce többet ad, mint Henry James... Az effajta „versenyszellemet“ propagáló kritikusok hangoztatják — Werner Ross szerint — a regény és dráma agóniáját, az irodalom végét, azt, hogy Auschwitz után nem lehet többé verset írni...

Az Olvasók inkább minden irodalom egyidejűségét, párhuzamosságát bizonygatnák. Számukra éppenséggel nem az Új, hanem a generációkat túlélő a fontos. S *A három testőrt* nem szorítja háttérbe sem a *Werther*, sem a *Varázshegy*. A Nobel-díj is ezt látszik igazolni. Nem tévedés vagy elnézés az, hogy Mallarmé, Swinburne, Rilke, George, Hofmannsthal, Proust, Valéry, Joyce, Kafka, Beckett nem kaptak Nobel-díjat. A díj kiosztásának alapelve így juttatta egymás mellé a *Quo vadis* és a *Buddenbrook ház* (nem pedig a *Varázshegy*!) szerzőjét, ez jutalmazta Galsworthyt, Knut Hamsunt, Hemingwayt, Böllt stb. Ebbe a sorba tartozik Hermann Hesse is, aki 1946-ban kapott Nobel-díjat. Legjobb művei „a világirodalom gyöngyszemei“

közé tartoznak, azon kritikusok bosszantására, akik Hesse „újítóerejét“ nullára értékelik... Alfred Nobel 1895-ös testamentumában „az év legjobb, idealista irányú művének“ szánja a díjat. És ennek nem felel meg a pszichologizáló, a Sötétséget és az Útvesztőt kultiváló irodalom, azaz Strindberg, mint ahogyan az artisztikus-világvesztő, vagyis Mallarmé sem. Amikor a díjat általában jeles írástudókra terjesztették ki, akkor sem Freud, hanem Bergson *élan vitalja* kapott jutalmat. Idealizmus a Nobel-alapítvány értelmezésében az örök emberi természetbe, a normatív erkölcsi értékrendbe, az emberi nem javíthatóságába, az emberiség emelkedésébe vetett hitet jelenti. Ezeknek az eszményeknek az együttesét a XIX. században filantrópiának, a XX-ban demokráciának, szocializmusnak, humanizmusnak nevezik.

Ha megpróbálnánk Hesse helyét az irodalom történetében kijelölni, akkor elsősorban a hagyományról kellene szólnunk, amely őt az „újítóktól“ elválasztja, a naturalistáktól, újromantikuskoktól, szimbolistáktól, expresszionistáktól, de az olyan tudatos tradicionalistáktól is, mint Rudolf Borchardt vagy Hofmannsthal. Ezt látszólag cáfolják a korai művek, mindmegannyi heves tiltakozás a szülői ház és az iskola, a divat és a konvenció ellen, a társadalomba való beilleszkedés lehetőségének tagadása — az apostoli szerep egyszóval. De életútjának és sokrétű életművének alapos vizsgálata mégis azt mutatja, hogy feltűnően tavol tartotta magát a politikai csoportosulásoktól, de még az irodalmi élettől, sőt általában a társadalmi élet zajlásától is. Leszokott az újságolvasásról; bár számtalan irodalmi recenziót írt, tiltakozott a kritikusai cím ellen; az idősebb kérdések kavargó vitáit az *Üveggyöngyjáték* előszavában „hírlapinak“ aposztrofálja; a montagnolai kertészkedés fő foglalkozása lett... Semmi sincs benne abból a kíváncsiságból, amely Thomas Mann Adornóhoz vagy Kerényihez fűzi. Az 1972-ben kiadott Hesse—Kerényi-levelezés két szomszéd szívélyes, alkalmi üdvözlésváltása.

Hesse tizenhárom éves korától „vagy költő, vagy semmi“ akar lenni. Értelmezésében a költő az irodalmár ellentípusa. Autodidakta módon tizenkilenc évesen kialakítja világnézetét, értékrendjét, eszményképeit. Választása egyértelmű: olvasmányként világirodalom, és nem a kortársak; Goethe mindig és mindenekelőtt, de Osszian is, Rousseau, Nietzsche, Novalis, Tieck, Keller, Meyer, Storm. Ehhez járulnak a családi hagyomány előkészítette olvasmányok Bhagavad Ghitától Lao Ce-ig, amit indiai és indonéziai útja is befolyásol.

A Távol-Kelet azonban mégsem olyan fontos számára, mint az anyaföld, a természet, az erdőzsongás, a (montagnolai) kertészet — bár emellett könyvmoly marad mindig... A sváb-német területet utazáskor is kelletlenül hagyja el. A svájci Montagnola választott létközege.

„A békének és az örök értelemnek csak egy birodalma létezik, s az ott van rendíthetetlenül minden ember szívében, aki Bachot, Platón vagy a Faustot a maga mélységében ragadta meg.“ Semmi sem különbözteti meg élesebben Hessét kortársaitól, mint ez a vallomás a lélek birodalmáról, amely állandó értékek gyűjteménye, s amely nem teológiai példabeszédekben, hanem műalkotásokban nyilvánkozik meg. Ez a meggyőződés teszi lehetővé még oly szűkre szabott irodalmi kapcsolatait is Stefan Zweiggel, Romain Roland-nal, T. S. Eliottal, a hagyományörző Thomas Mann-nal. Utóbbi szerint Hesse stílusa és nyelve a „klasszikus-romantikus német irodalmon iskolázott“. Ha szociológiai mintára az olvasóvilágban is közép- és felsőközéposztályt különböztetünk meg, akkor ez az *upper middle class* igényli, hogy szelleműsággal táplálják, mélyértelműséget, bölcsességet kér, nem sztárokat, hanem csillagokat akar, hisz a nagy emberiségvezetőkben; Hessének világos gondolatokra, tiszta német nyelvre, a Jó és a Rossz, a Fehér és a Fekete rendszerezett megkülönböztetésére van szüksége. A művész ironiája idegen tőle.

Hermann Hesse meghökkentő reneszánszának titka: az ifjúság. Hesse nem

volt eredeti gondolkodó, de éppen az isteninek a tapogatózó körülírása, a jelenségeket csak ingatagon megragadó meditációja, a „nagy szellemekre és meszterekre“ való általános hivatkozás megfelel egy olyan ifjúság ízlésének és érzésvilágának, amely nem akar már rendszeres tanulmányokat folytatni, hanem a világirodalomban és a filozófiában a maga kedve szerint téblábol. Összefoglalva: az, hogy Hesse a hagyományt testesíti meg gondolataiban és írásmódjában egyaránt, nemcsak hogy nem ártott, hanem újabb tisztelőket szerzett neki. Olyanokat, akiknek nem az irodalom a fontos, hanem az értékek, amelyeket Hesse felkínál: szabad hit, szabad erkölcs, egy új Ég, de a régi jó Föld. Németsege, amely jó vagy rossz, epigonszerűen sántító vagy klasszikus veretű, a világhírét biztosító fordításokban minden további nélkül belesimul.

„Baloldali“ vagy „jobboldali“ volt ez a világi prédikátor, aki minden művét vélekedésekkel szötte át, s aki több mint 3000 recenziójában irodalmi tanácsadóként működött? — teszi fel a kérdést Werner Ross. Hesse egyrészt Binding „túláradó németiségét“ dicséri, és egy életen át hű marad Hamsunhoz, másrészt, ha politikai pártban kellett volna megnyilatkoznia, forradalmárnak nevezhette volna magát. Rokonszenvezett a szocializmussal, és egész életében gyűlölte a nácikat. De az emigráns írőkkel sem tudott közösségre jutni. „Önmaga pártja volt“, nagysága életművészetében rejlik, s ebben a minőségben kell őt az irodalomtörténetnek is újra fölfedeznie.

Vilhelm Károly: Találkozások

SZERKESZTŐK-OLVASÓK

Ismételten felhívjuk külföldi olvasóink figyelmét, hogy lapunkat a következő címen rendelhetik meg:

ILEXIM — Departamentul export-import presă

7000 BUCUREȘTI, Calea Griviței Nr. 64—66

POB 2001 — Telex: 01131.

Július folyamán Unipan Helga grafikáit és Balázs Imre olajfestményeit állítottuk ki a Korunk Galériában.

Új könyvek

BARBU, EUGEN: A fejedelem. Regény. Veress Zoltán fordítása

BARTIS FERENC: Kegyetlen szépség. Versek

FÜST MILÁN: A feleségem története. Störr kapitány feljegyzései. Regény. Az utószót írta Tamás Gáspár Miklós. Horizont

HORVÁTH ISTVÁN: Egy gyöngyszem, két gyöngyszem. Mesék. Deák Ferenc illusztrációival. Második, bővített kiadás

JÓZSEF ATTILA: Legszebb versek. Kétnyelvű kiadás. Mihai Beniuc fordításai

LASZLÓFFY ALADÁR: Az ólomkatona hadifogsága. Regény

* * * Mai román drámák (Paul Anghel, Aurel Baranga, Paul Everac, Horia Lovinescu, Dumitru Radu Popescu). A kötetet összeállította és az előszót írta Constantin Cubleşan

MARCHALL, PETER: Tombol a hold. Regény. Fordította Bányay Géza. Lektúra

SIPOS BELLA: Hét guzsaly, aranyszősz. Barcasági mesék. György Mihály illusztrációival

SZEGŐ JÚLIA: Embernek maradni. Bartók Béla életregénye. Harmadik kiadás

TÓTH ISTVÁN: Európa kövei között. Versek